

Livskvalitet
på landet

mennesker, steder
og fællesskaber

Livskvalitet
på landet

mennesker, steder
og fællesskaber

Marianne Larsen
'det blæser'

det blæser

der går heste rundt
mellem solopgange
og brombærkrat
og lidt afsides liggende
storbyer

11	Forord Livskvalitet for alle	49	Længe leve hverdagen	131	Rum til at mødes	171	Ved fælles kraft
13	Indledning Velkommen på landet	50	Landlivets rytmer Pia Heike Johansen & Jens Kaae Fisker	132	Stedsudvikling for fælles livskvalitet Anne Tietjen & Gertrud Jørgensen	172	Civilsamfundets glæder og sorger Evald Bundgård Iversen, Michael Fehsenfeld & Bjarne Ibsen
19	Kampen mellem by og land	70	Gudskelov er der en rytme i naturen Jørgen Skouboe	142	Fiskerhusets vidnesbyrd Hahn Lavsén	180	Det handler om, at man er ønsket Søren Vester
20	Landdistrikternes lykkeparadoks Henrik Lauridsen Lolle	80	Eksempelprojekter Gaarden Fru Møllers Mølleri Ærø whisky Rabarbergaarden	154	Eksempelprojekter Polymeren Ragnhilds Gård Filsø Ellipsen Troldhedestien	190	Eksempelprojekter Makværket Bovbjerg Fyr Lønstrup Biograf Bindeballe Købmandsgård
28	Naturens tempo eller byens puls Anna Emma Haudal	96	Visuelt essay Stenka Hellfach			206	Hør bølgerne, hør kornet Josefine Klougart
38	15 citroner Josefine Klougart					227	Værkfortegnelse
						230	Kolofon

Forord

Livskvalitet for alle

Realdanias kernestof er livskvalitet gennem det byggede miljø

Derfor spørger vi hvert år 7.000 danskere, fordelt over hele landet, hvor tilfredse de er med deres bolig, lokalmiljø og naboskab. Spørgeskemaundersøgelsen 'Danskerne i det byggede miljø' viser år efter år, at vi i Danmark generelt har en meget høj livskvalitet, uanset hvor vi bor. Men den viser også år efter år – og fortsat til manges overraskelse – at vi finder den højeste tilfredshed med tilværelsen hos folk på landet.

Det er ikke særegent for Danmark, at folk er lykkeligst på landet. Det er en tendens, man ser i det meste af Vesteuropa og USA. Samtidig har mange landdistrikter demografiske og økonomiske udfordringer. Faldende befolkningstal, flere ældre, færre unge, færre arbejdspladser, tomme bygninger og manglende investeringer. For at undersøge denne dobbelthed besluttede Realda-

nia i 2018 at støtte forskningsprojektet *Livskvalitet i yderområder og landdistrikter*, hvor en række anerkendte danske forskere skulle belyse, hvad der gør landboerne så tilfredse med livet. Det blev til fire delprojekter med hver deres vinkel på livskvalitet og til en engelsksproget akademisk publikation med bidrag fra hele verden. Publikationen er udgivet på Manchester University Press med titlen *Rural quality of life*.

I denne, danske, publikation vil vi gøre resultater og indsigter fra forskningsprojektet mere tilgængelige og vedkommende for alle danskere. Derfor bringer vi forskningsartiklerne i en forkortet version, og vi supplerer det videnskabelige blik med skønlitterære, kunstneriske og personlige bidrag, der kan give andre perspektiver og større indblik i de oplevelser, følelser og erfaringer, der er forbundet med at bo på landet.

Den nye viden om livskvaliteten på landet er væsentlig for os alle, uanset hvor vi bor. Hvis vi kan få en bedre og mere nuanceret forståelse af, hvorfor danskerne i landdistrikterne har en højere livskvalitet end i resten af landet, kan vi forhåbentlig bruge den viden til at forbedre livskvaliteten for alle danskere – både i byen og på landet.

Realdania har været til stede i landdistrikterne, siden vi blev stiftet i år 2000. På realdania.dk kan du læse mere om de indsatser og projekter, vi har støttet i landdistrikterne, og du kan finde denne publikation i en digital udgave.

Rigtigt god læselyst.

Nina Kovsted Helk, filantropidirektør

Indledning

Velkommen på landet

Hvis man søger en simpel formel for det lykkelige liv på landet, vil man lede og læse forgæves i denne publikation. For både by, land, livskvalitet og det levede liv er komplekse, dynamiske størrelser, der ikke umiddelbart lader sig reducere til entydige svar eller facit.

Vi taler ofte om by og land som isolerede områder og skarpt afgrænsede kategorier. Men i Danmark er by og land ikke to poler på en akse. Geografisk er vores byer og landdistrikter vævet sammen i et tæt netværk af infrastruktur, åbent land og bebyggelser. Vi har landdistrik-

ter og landsbyer fordelt over hele landet; vi har forskellige typer af landsbyer; vi har større byer som købstæder og stationsbyer, og så har vi vores største byer, der alle er omringet af forstæder – som ofte delvist består af tidligere landsbyer, der er blevet opslugt af byudviklingen. Og indimellem ligger det åbne land med herregårde, bøndergårde, husmandssteder og nybyggede huse. Den virkelighed kan være svær at få øje på, hvis man holder fast i tanken om 'by' versus 'land'.

Ser man by og land som to poler, er der også en risiko for at overse, at byer og landdistrikter ikke blot er tæt forbundne, men dertil meget forskellige rundt om i landet. Bornholm er ikke Vestjylland, og Lolland er ikke Nordjylland. Vinden og stranden mod vest giver andre muligheder for liv og leg end klipperne mod øst, og kulturarven i Tøndermarsken adskiller sig fra den i Thy. Og så fortæller fyrtårnet én historie om livet langs kysten, mens remisen på kanten af landsbyen fortæller en ganske anden.

Så virkeligheden er heldigvis langt mere nuanceret end den simple modsætning mellem by og land. Det gælder ikke kun geografisk; det gælder også for vores livsverden og livsformer. At være bosat i et landdistrikt betyder ikke, at man nødvendigvis lever et traditionelt landboliv. Rigtigt mange bor på landet, men arbejder i byen, og det er i det hele taget de færreste, der arbejder samme sted, som de bor.

Landlige blikke

Hvis vi skal forstå, hvad der giver livskvalitet i landdistrikterne, nytter det ikke at følge det urbane blik, som stadig er dominerende både i forskningen og i me-

dielandskabet. Her ser man – undrende og nogle gange uforstående – ud på landskabet fra en bymæssig kontekst. Men at se landlivets kvaliteter kræver insiderviden. Det kræver, at man ved, hvad man skal kigge efter. Der, hvor nogle ser en nedslidt landejendom, ser andre frihed og plads til at være sig selv. Og mens nogle leder forgæves efter et centrum i landsbyen, vil andre vide, at landsbyer sjældent har et centrum, og at de største herlighedsværdier ligger i den omkringliggende natur. Hvis man leder efter livet mellem husene i det åbne land eller i vores mindre byer, opdager man heller ikke, at det sociale liv ofte foregår i hallerne og kulturhusene eller i skoven og på stranden.

Det ensidige blik på landdistrikterne var én af årsagerne til, at Realdania i 2018 støttede forskningsprojektet *Livskvalitet i yderområder og landdistrikter*. Forskerne blev bedt om at udforske, udfolde og udfordre begrebet livskvalitet fra forskellige vinkler. Derfor er forskningsprojektet inddelt i fire delprojekter, der undersøger henholdsvis datagrundlaget, hverdagslivet, det byggede miljø og civilsamfundet. Et fagligt advisory board har været tilknyttet projektet fra start for at styrke og perspektivere forskningens løbende resultater.

Det har aldrig været meningen med forskningen at nå frem til én sandhed om det gode liv på landet. På samme måde har det i arbejdet med denne bog aldrig været hensigten at formidle én samlet eller sammenhængende fortælling. I stedet har vi bredt emnet endnu mere ud og inddraget forskellige formidlings-, videns- og erfaringsformer i form af kunst, litteratur og førstehåndsberetninger, der kan give et andet blik på verden og virkeligheden end videnskabens.

Vi er derfor glade for at kunne præsentere forkortede versioner af forskernes artikler, men også blandt andet et

essay af forfatter Josefine Klougart samt et uddrag fra hendes seneste roman *Alt dette kunne du få*.

Også stor tak til Marianne Larsen for lån af digtet *det blæser*, der på enkel og meget smuk vis sætter scenen for denne bog.

For at få et personligt blik på landlivets glæder og frustrationer har vi talt med Anna Emma Haudal, Jørgen Skouboe, Søren Vester og Caroline Hahn og Ebbe Lavsén, der i fire tekster sætter ord på deres egne erfaringer.

Derudover har vi valgt at supplere ord med billeder og viser 16 kunstværker fra perioden 1900 til 2023. Værkerne er skabt af 14 billedkunstnere og to kunstnerduoer og er udvalgt af kunsthistoriker Stenka Hellfach.

Endelig præsenterer vi gennem publikationen forskellige projekter, som Realdania har støttet, og som viser, hvordan det byggede miljø – bygninger, byrum og steder – kan understøtte livet og livskvaliteten på landet.

Hinandens forudsætninger

Vi ønsker ikke at tegne et skønmaleri af livet på landet eller at ignorere de store, strukturelle udfordringer, mange landdistrikter kæmper med: fraflytning, en aldrende befolkning, tomme bygninger, få arbejdspladser og manglende investeringsvillighed. Vi håber derimod med denne publikation at give et nuanceret indblik i, hvad det er for faktorer, der – nogle steder på trods af udviklingen – gør, at folk på landet er mere tilfredse med deres liv end gennemsnitsdanskeren.

Først og fremmest er det vores ærinde at gøre op med den besnærende let kommunikerbare idé om, at by og land er hinandens modsætninger. Det betyder ikke, at vi skal opgive betegnelserne by og land, for de er stadig re-

elt forskellige størrelser og identitetsskabende markører, men som modsætningsfyldt par bør de anvendes med varsomhed. Som forskningen viser, er der ikke tale om et enten-eller men et både-og. Og om sammenhænge og forbindelser, netværk og relationer. By og land er ikke hinandens modsætninger, men de er i høj grad hinandens forudsætninger.

Tak til alle de gode kræfter, som har båret forskningen og publikationen igennem.

Stine Lea Jacobi, programchef

Simon Harboe, projektchef

Kampen mellem by og land

Debatten om fordele og ulemper ved at bo henholdsvis i byen eller på landet kan være hård, med gensidige beskyldninger og manglende forståelse og et modsætningsforhold, der til tider synes uoverstigeligt.

Lektor og ph.d. på Institut for Politik og Samfund ved Aalborg Universitet Henrik Lauridsen Lolle har i en årrække forsket i kvantitativ metode, velfærdsstaten og livstilfredshed. I sin artikel *Landdistrikternes lykkeparadoks* går han tættere på den heftige debat, der foregår i den akademiske verden mellem fortalere for henholdsvis livet i byen og livet på landet, og han analyserer desuden de danske data på området.

Målet med hans forskning har ikke været at udpege en vinder i kampen mellem by og land. Det ville heller ikke være videnskabeligt forsvarligt, da data er begrænsede, forskellene små, og mennesker forskellige. Hensigten har derimod været at nuancere debatten og finde frem til de vigtigste faktorer for den høje livskvalitet i landdistrikterne.

De danske undersøgelsesdata tager udgangspunkt i de over én million danskere, der enten bor i det åbne land eller i vores knap 6.000 landsbyer. Bag alle disse data findes mennesker med egne oplevelser og erfaringer, og i teksten *Naturens tempo eller byens puls* giver manuskriptforfatter og filminstruktør Anna Emma Haudal sit personlige perspektiv på relationen mellem land og by.

Til sidst i kapitlet har forfatter Josefine Klougart bidraget med et essay om naturens og stedets betydning: *15 citroner*.

Landdistrikternes lykkeparadoks

Henrik Lauridsen Lolle, *ph.d.*, lektor, Institut for Politik og Samfund,
Aalborg Universitet

Henrik Lauridsen Lolle

Byens triumf?

I mange år er mennesker over hele verden flyttet fra land til by. Den vigtigste årsag er, at der er sket et stort skifte fra landbrugserhverv til byerhverv. Men folk flytter ikke kun til byen, fordi der er færre jobs på landet; byen anses også for at være attraktiv på mange andre måder. Byen har bl.a. flere uddannelsesmuligheder for unge mennesker, et langt bredere udvalg af kulturtilbud som museer, teatre og sportsbegivenheder samt mange caféer, restauranter og specialbutikker. Desuden viser målinger en højere gennemsnitlig livskvalitet hos folk i byen, når man ser på indkomst, sundhed og uddannelse – dvs. når man bruger en objektiv definition af livskvalitet.

Når man derimod beder folk sætte tal på deres følelse af lykke eller tilfredshed med livet, dvs. man måler den subjektive livskvalitet, bliver billedet et andet. Her har undersøgelser enten ikke vist nogen forskel i livskvalitet mellem land- og byområder, eller også har der endog vist sig – i højindkomstlandene – at være højere gennemsnitlige niveauer af livskvalitet på landet. I litteraturen betegnes dette fænomen som 'landdistrikternes lykkeparadoks': Vi flokkes til byen for at nyde godt af alle dens fordele, mens det lader til, at lykken i højere grad findes på landet.

Resultaterne varierer dog meget på tværs af lande. Samtidig ændrer ting sig, og det er svært at sige noget generelt om by- og landboerne. Nye generationer og nye flyttemønstre mellem by og land kan hurtigt ændre balancen. Desuden dækker resultaterne selvfølgelig også over store individuelle forskelle. Der findes både meget lykkelige og ulykkelige byboere og tilsvarende på landet. Og endelig kan tallene være markant forskellige, alt efter hvordan man

vælger at måle livskvalitet, og hvordan man vælger at udføre de statistiske beregninger. Med alle de forbehold er det derfor nødvendigt at se nærmere på tal og teori for at nuancere billedet.

Ophedet debat

Fronterne er hårdt trukket op inden for den teoretiske litteratur om byen versus landet. På den ene side står økonomen Edward Glaeser. I sin banebrydende bog *Triumph of the City* fra 2011 forherliger han byen og alle dens muligheder for det moderne menneske. Byen har været én af de vigtigste motorer i udviklingen fra fattige landbrugsamfund til rige og veluddannede, demokratiske samfund, skriver han. I byen mødes forskellige slags mennesker, nye idéer opstår og gennemføres, folk uddanner sig, forretningslivet blomstrer. Desuden er byen mere klimavenlig end landet, bl.a. fordi folk bor tættere sammen på mindre land og i mindre boliger, de deler opvarmningen af deres bolig med nabo og underbo, og de cykler mere og pendler mindre. Men hvad med uligheden, fattigdommen og slumkvartererne i mange storbyer? Glaeser erkender, at nogle byer har sociale problemer, som myndighederne bør tage sig af. Men alt i alt er byen en god ting, fastholder han, ikke kun som et midlertidigt skridt i menneskehedens udvikling på jorden, men også i fremtiden. Desuden har de fleste mennesker i byens fattigste kvarterer det bedre her end i de fattigste områder på landet. Efter hans mening er byens udsatte boligområder ikke beboet af ulykkelige mennesker, fordi disse kvarterer i sig selv gør folk ulykkelige. Det handler derimod om, at ulykkelige mennesker på landet flytter til bykvarterer med billige boliger, fordi de

søger – og ofte finder – et bedre liv i byen. På den anden side af debatten står politologen Adam Okulicz-Kozyran. Han mener, at selvom nogle mennesker måske har det bedre i byen, er byen generelt set et dårligt sted at bo. Den eneste grund til, at folk ikke konsekvent slår hinanden ihjel i de overfyldte byer, er ifølge ham, at vores naturlige instinkter er sløvet af de sociale og kulturelle normer – og selvfølgelig hæmmet af politiets tilstedeværelse.¹ Hans kritik af byen er inspireret af bysociologen Louis Wirth, som bygger videre på to af de helt store fra den første generation af sociologer, nemlig Émile Durkheim og Georg Simmel. Okulicz-Kozyrans hovedpointe er, at byen skaber fremmedgørelse pga. befolkningens størrelse, tæthed og forskelligartethed og den uendelige strøm af indtryk. På den ene side får individet i byen mere frihed, fordi det i langt mindre grad er hæmmet af traditioner og strenge sociale normer. På den anden side mister individet den følelse af at være aktivt deltagende i et moralsk fællesskab med tætte sociale netværk, der følger med at leve i et mindre samfund med gensidigt afhængige mennesker. Byen og dens fokus på penge ødelægger de sociale bånd og den sociale tillid. Individet bliver rastløst, blasert, afstumpet.

Den ophedede videnskabelige debat om storbyliv versus landliv synes nogle gange at være gennemsyret af misforståelser og ideologiske modsætninger, hvor den ene lejr diskuterer *homo economicus* – det rationelt nyttemaksimerende menneske – og den anden lejr diskuterer det naturlige menneske og det tabte paradys. Men som

én af foregangsmændene inden for lykkeforskning, Ruut Veenhoven, skriver:

”Der er en vis sandhed i den sociobiologiske påstand om, at evolutionen ikke har designet os til bylivet. Men den har heller ikke prædisponeret os til et liv på landet. Det nuværende stillesiddende liv på gårde og i landsbyer er lige så langt fra det oprindelige jæger-samlerliv som det liv, der udfolder sig i byens gader og højhuse.”²

Hvad siger tallene?

Okulicz-Kozaryn har, i samarbejde med forskellige medforfattere, foretaget en række empiriske analyser af mestendels surveydata fra de seneste årtier fra en lang række lande. Hovedkonklusionen i de artikler, der baseres på analyserne, bakker stort set altid hundrede procent op om hans hypoteser om, at lykken er at finde på landet og ikke i byen.

For læseren, der ikke nøjes med at skimme indledning og konklusion, findes der imidlertid en række modifikationer og tillæg til denne hovedkonklusion. F.eks. gælder konklusionen stort set kun angelsaksiske lande, og endvidere ser problemerne med lykken ud til næsten alene at gælde deciderede storbyer og ikke byerne generelt. I en artikel med analyser på by- og landområder i USA finder han tilmed, at lykkeforskellene mellem land og by næsten forsvinder efter kontrol for etnisk herkomst. Og på nogle af hans nyeste analyser

1 Okulicz-Kozaryn, A. (2015). Happiness and place: Why life is better outside of the city. Springer. s. 105

2 Veenhoven, R. (1994). "How Satisfying is Rural Life? Fact and Value" in Cerora, J. (ed), *Changing values and attitudes in family households, implications for institutional transitions in East and West*, FAA report nr. 296, Society for agricultural policy research in rural society, side 41-51.

finder Okulicz-Kozaryn, at den yngste generation lader til at have det bedre i metropolerne end på landet.

Den seneste forskning på området bakker dog stadig op om Okulicz-Kozaryns hypotese og viser en generel udvikling i de vestlige lande imod en lidt højere grad af oplevet livskvalitet for folk på landet i forhold til byboere. Billedet er omvendt i udviklingslande, hvor der generelt ses større grad af oplevet livskvalitet i byområderne, og det ligger lige for at se disse forskelle som en gradvis udvikling hen over tid, hvor livskvaliteten for folk på landet er gradvist stigende. Men selvom der altså anes konturerne af et overordnet mønster, bør man være sig for bombastiske konklusioner. Det er ganske vist muligt at fremstille en samlet fortælling, som virker fornuftig, men ikke alle resultater lader sig umiddelbart passe ind under den samlede kappe.

Når konklusionerne i de mange forskellige undersøgelser er lidt forskellige, skyldes det i høj grad, at statistiske analyseresultater kan diskuteres. For at kunne måle livskvalitet blandt mennesker i byen og på landet skal man for det første definere 'livskvalitet' og 'landboer' på en måde, så man kan sætte det i en statistisk model. Her er der allerede stor risiko for, at forskellige forskere får forskellige resultater. Hvis man dernæst finder en forskel, der viser, at folk er lykkeligere og mere tilfredse med deres liv i landdistrikterne, skal man forholde sig til årsagsmekanismen. Er der en reel årsagssammenhæng, sådan at visse kvaliteter ved landdistrikterne i gennemsnit gør folk lykkeligere? Eller skyldes resultatet bare, at den type mennesker, der vælger at bo på landet, generelt er gladere for livet?

En del forskning tyder faktisk på, at mennesker med samme type personlighed samler sig i geografiske områder. I analyser

af britiske paneldata finder forskere, at en del af den større grad af oplevet livskvalitet på landet kan forklares ved, at folk, der flytter fra by til land, generelt er lidt mere livstfredse end folk, der flytter den anden vej. Og andre undersøgelser viser, at mennesker med hedonistiske værdier, dvs. mennesker, som mere eller mindre bevidst søger nydelse og lykke, er overrepræsenteret i byerne, samt at folk med den type af personlighed paradoksalt nok i gennemsnit har lavere subjektiv livskvalitet. Måske er dét en af forklaringerne på den lidt lavere livskvalitet i visse byer, og i så fald ville det måske ikke nytte for byboerne at flytte på landet, eftersom de allerede er disponeret til at føle mindre tilfredshed med livet.

Tilfældet Danmark

Danmark tilhører den lille gruppe af universelle velfærdsstater, hvor alle i vid udstrækning er inkluderet i de offentlige velfærdsordninger. Ligheden gælder også mellem by og land – især siden kommunalreformen i 1970, hvor omkring 1.200 kommuner blev lagt sammen til 275, og man etablerede et avanceret mellemkommunalt udligningssystem. Kommunerne er sidenhen blevet stadig mere ens med hensyn til den offentlige service. I 2007 blev kommunerne slået sammen til nu kun 98 kommuner, og der blev indført endnu mere udligning mellem rige og fattige kommuner. Dette overordnede billede gælder også, selvom der de seneste år har været tale om en øget ulighed, også mellem kommuner.

I det geografisk lille Danmark er der ingen steder meget langt fra udkant til centrum, eller fra en lille landsby til én af de 11 største byer. Internettet er med til at

forkorte de oplevede afstande. På den måde er Danmark et godt eksempel på den tendens i vestlige lande, hvor landdistrikterne 'låner' de positive effekter fra storbyerne og samtidig fortsat besidder de særlige værdier ved landet såsom naturoplevelser, mindre frygt for kriminalitet og tættere sociale relationer i nærområdet.

Den (overraskende) lille forskel

Vi satte os for at undersøge, om lykkeparadokset gælder i Danmark, og dykkede ned i tallene fra surveys og registre, bl.a. Danmarks Statistik.

Selvom vi forventede, at der ikke ville være udtalte forskelle i livskvalitet mellem de danske kommuner, overraskede det os alligevel at finde så lidt forskel. Vi fandt næsten kun forskelle i livskvalitet mellem enkeltpersoner og ikke mellem kommuner eller mellem land- og byområder. Den lille, men statistisk signifikante forskel, vi trods alt fandt, var til fordel for landkommunerne. Det vil sige, at indbyggere i yderkommuner, landkommuner og mellemkommuner i Danmark statistisk set har et højere gennemsnitligt niveau af oplevet livskvalitet, end indbyggere i bykommunerne har.

Sådan ser det overordnede billede i hvert fald ud, og det var også resultatet efter relevante statistiske kontroller. Vi ved fra tidligere undersøgelser, at ældre mennesker over 60 år og mennesker, der er gift, generelt har et højere niveau af subjektiv livskvalitet. Og vi ved, at der på landet er en større andel af begge grupper. På den anden side har folk i landdistrikterne i gennemsnit lavere indkomster, hvilket generelt giver lavere subjektiv livskvalitet. Baggrundsfaktorerne trækker altså lidt i hver sin retning. Efter statistisk kontrol for alder, civilstand,

indkomst m.m. ender vi samlet set fortsat med konklusionen, at folk, der bor i landområder, i gennemsnit er lidt mere tilfredse med livet end folk, der bor i byområder.

Flere aspekter af livet

I anden del af vores undersøgelse brød vi 'livskvalitet' ned i flere emner og så på:

- 1) økonomisk situation
- 2) familieliv
- 3) sociale relationer
- 4) arbejde
- 5) transporttid til arbejde
- 6) fritid
- 7) dagligdag
- 8) muligheder for fritidsaktiviteter
- 9) boligsituation

Analyserne herfra viser, at folk i landkommunerne, og i særlig grad i yderkommunerne, er mere tilfredse end folk i bykommunerne på stort set alle områder af livet. Kun ét emne scorer højere blandt byboere, og det er mulighederne for fritidsaktiviteter. Det stemmer godt overens med det faktum, at der er langt højere udbud i byen af kulturelle aktiviteter, sportsfaciliteter, caféer, restauranter, museer osv.

I de sidste analyser undersøgte vi faktorer, der måler folks følelser, meninger og holdninger. Her fandt vi det samme overordnede billede: en gennemsnitlig tendens til, at livet opleves mere meningsfuldt i landdistrikterne. Der er mere glæde, mindre angstelse og mindre stress, og dét er alt sammen med til at forklare den højere subjektive livskvalitet.

Vi undersøgte også specifikke grupper af mennesker, derunder migranter mellem by og land samt børn (15-årige danske sko-

leelever ud fra egne analyser på PISA-data fra 2018) for at se, om forskelle i oplevet livskvalitet mellem land og by især gælder for bestemte typer. Der var imidlertid ikke noget her, der markant skilte sig ud fra det overordnede mønster af små forskelle.

Mere nuanceret debat

At måle livskvalitet er en utroligt vanskelig opgave, og man vil aldrig kunne udnævne en klar vinder i land-versus-by-debatten. Mennesker er forskellige, og at forsøge at afgøre, om det er bedst for mennesker at bo i byen eller på landet, er lidt som at sammenligne, hvad der smager bedst: æbler eller bananer.

Vores mission var dog heller ikke at kåre en vinder, men derimod at nuancere debatten.

Ud fra den eksisterende offentlige debat om landområdernes genvordigheder, faldefærdige og usælgelige huse, lukkede

institutioner og dagligvarebutikker osv. skulle man forvente, at de tilbageværende indbyggere i land- og yderområder ville være om ikke direkte ulykkelige så dog mindre lykkelige end byboere. Sådan forholder det sig imidlertid ikke. Ligesom nyere internationale surveyundersøgelser, nævnt i starten af kapitlet, viser resultaterne, at der gennemsnitligt er en lidt højere grad af oplevet livskvalitet på landet, og man kan derfor også sige, at lykkeparadokset er slået igennem i Danmark. Forskellene i oplevet livskvalitet mellem land og by er dog små, selvom de er statistisk signifikante. Men det mest interessante er nok også, at der i hvert fald ikke er nogen tegn på en lavere grad af oplevet livskvalitet på landet. Det er i og for sig meget betryggende, men det er samtidig vigtigt at slå fast, at det ikke er ensbetydende med, at der ikke findes reelle problemer for folk i land- og yderområder. Det er måske nærmere på trods af disse problemer, at folk på landet har en ret høj grad af livskvalitet.

Naturens tempo eller byens puls

Anna Emma Haudal

Anna Emma Haudal er opvokset i Odsherred og flyttede tilbage til sin barndomsby efter ti år i København, hvor hun gik på Filmskolen. I dag er hun manuskriptforfatter og filminstruktør og står bl.a. bag tv-serien Doggystyle om en 21-årig kvinde, som vender tilbage til sine forældres hus på landet efter at have boet i København.

At bade i fjorden hver aften før sengetid, helt alene ved vandet med fuglefløjt og raslende blade i træerne. Skoven i baghaven. Den meditative ro i mit hjem. De store vidder. Den gode, nærende mad, som Robert har klar til mig, når jeg kommer hjem. Og nærværet med dyrene. Det er svært at beskrive, hvor afsindigt krævende det er at lave film og tv-fiktion, men jeg kan med sikkerhed sige, at jeg ikke ville holde til at blive ved, hvis ikke jeg havde min mand Robert og gården på landet ved vandet at vende hjem til. Jeg har altid troet, at det ville gøre mig lykkelig at lave film og vinde priser, men det slår ikke livet med en køkkenhave.

Der findes ikke en enkelt årsag til, at jeg flyttede på landet. Det skete heller ikke som et lyn fra en klar himmel. Nogle år forinden fik jeg kysseysge, og jeg var lang tid om at komme mig. Efter sygdommen var jeg ekstremt sensitiv over for støj, stimulanser og mange mennesker. Jeg fik angst, når jeg skulle flytte mig, især i offentlige transportmidler. Så jeg købte min første bil, hvilket gjorde det nemt og hurtigt at komme ud af byen.

I samme periode blev der indført skraldesortering i København, og det gjorde mig opmærksom på de store mængder skrald, jeg producerede. Jeg er ikke vokset op med pålæg og plastikemballage,

gamle grøntsager og produktionskød. Jeg er vokset op med, at maden boede i haven, og vi høstede grøntsagerne samme dag, som vi spiste dem. Jeg ville gerne tilbage til det liv, og jeg var faktisk ikke bange for at gøre det alene. Men så mødte jeg Robert. Vi mødtes i en æbleplantage over for mine forældres hus. Han var ved at tage en gartneruddannelse og gik med de samme drømme om at flytte på landet og blive selvforsynende. Der gik ikke ret lang tid, før vi købte en gård med får, høns og katte, og vi har aldrig set os tilbage. Vi bliver gamle sammen her.

Vi kæmper mod rådyr, dræbersnegle og sommerfuglelarver, der spiser vores afgrøder. Alligevel føles det som et privilegie at dyrke grøntsager, fordi det handler om at være i kontakt med det, jeg spiser, i kontakt med naturen, i kontakt med årstiderne. At leve i samklang med naturen var en selvfølge for mig i min barndom, for jeg havde aldrig prøvet andet. Mine nærmeste venner var firbenede væsener i en dragt af uld. På et tidspunkt var vi kun syv børn i min folkeskoleklasse, og der var ingen, som delte min interesse for film og teater. Ingen, der læste de samme bøger som mig. Så jeg fandt et fællesskab med naturen. Jeg blev dygtig til at lege med mig selv, og jeg blev dygtig til at skabe store og nuancerede fiktive verdener i mit hoved, og senere lærte jeg at skrive dem ned. Jeg havde ikke været den samme forfatter uden netop den opvækst og tilknytning til naturen.

Men jeg var også lykkelig, da jeg tyve år gammel flyttede til København og skabte mig en tilværelse på egen hånd. Jeg startede på Den Danske Filmskole, fik en sjæleven for livet og flyttede ind i min drømmelejlighed på Christianshavn. De ti år

i byen lærte mig meget om mig selv. Mødet med andre kulturer lærte mig noget om at være menneske og om at være i verden som menneske. I byen oplevede jeg, at jeg bedre kunne være helt mig selv, uden at nogen pegede fingre. Som om der var højere til loftet, fordi der i byen skal meget mere til for at skille sig ud. Men i byen oplevede jeg faktisk også, at det var nemmere at miste mig selv til en trend. Både modetrends, sproglige trends, musiktrends, madtrends og synsninger udfordrede min integritet. Tendenser smitter hurtigt i byen.

Der blev talt meget om, at vi ikke passede græsplænen, lige da Robert og jeg flyttede ind på gården. Nu har de vænnet sig til, at vi er vilde med vilje. Men så bliver det måske bemærket, at vi endnu ikke har fået malet huset, eller at vores høns går rundt ude på vejen. Man kan være helt sikker på, at der bliver snakket oppe ved købmanden, hvis man træder uden for normen. Det mærkede jeg allerede i min opvækst, og det kan jeg stadig opleve, hvis der går en mand med et feminint udtryk eller en kvinde i burka langs markvejen.

På den anden side er det særlige ved at bo på landet netop det gode fællesskab på trods af forskellighed. Jeg var jo aldrig ked af at gå i skole, selvom der ikke var nogen i min lillebitte folkeskoleklasse, der delte mine interesser. Jeg har altid følt mig som en del af et fællesskab, og jeg har altid følt, at vi passede på hinanden, ligegyldigt hvor forskellige vi var. Inde i byen havde jeg ikke en forventning om, at naboen ville passe min kat, mens jeg var på ferie. Inde i byen vidste jeg knap, hvad min underbo hed, men jeg havde en del viden om overboens sexliv og

vidste også præcis, hvad tid han stod op om morgenen, fordi mobilen vibrerede i gulvbrædderne, når vækkeuret ringede. På den vej, jeg bor nu, er det en selvfølge, at vi hjælper hinanden. Da vi flyttede ind, kom vores naboer med kaffe på kanden og hjemmebag for at ønske os velkommen på vejen.

Siden vi flyttede, har vi fået nye venner, ja, faktisk en hel omgangskreds af venner, der bor tæt på os. De er tilflyttere, og de fleste har små børn og er flyttet ud af byen for at leve på en anden måde. Flere er blevet selvstændige, efter de er flyttet på landet, for at være mere frie i deres arbejdsliv, og de bidrager nu til området med nyt liv og iværksætterier.

Når vores venner i byen besøger os på gården, er det som regel hen over et døgn eller flere, og vi er aktive sammen på en anden måde, end da vi boede i byen. Vi laver mad sammen og opholder os i naturen, eller vi ordner noget på huset, bygger bål eller tager børn og voksne med i køkkenhaven for at grave grøntsager eller plukke kirsebær. Børnene plejer at elske det, og vi får ofte beskeder i flere uger efter, fordi de tigger deres forældre om at besøge os igen. Hvis vi stadig boede i byen, tror jeg ikke, jeg ville have fået det samme forhold til mine venners børn og partnere, for det havde været mere nærliggende at mødes over et glas vin og 'catche up' uden afbrydelser.

Når jeg savner byen, handler det faktisk ofte om mad. Jeg savner den gode takeaway og det spontane restaurantbesøg en mandag aften. Det er paradoksalt, at det blandt andet var noget med mad, der fik os til at flytte på landet, men også er noget med mad,

der får os til at savne byen. Selvfølgelig savner vi også den nemme adgang til kunst og kulturoplevelser. Jeg kan ikke forklare det, men byen har en anden puls, og den klæder kunsten. Men når vi så alligevel har sat tid af til en kulturoplevelse i byen, sker det ofte, at vi har mere lyst til at blive hjemme foran brændeovnen eller nyde de lange lyse nætter ved sommerbålet.

Det er sværere for mig at være i byen, efter jeg flyttede, og jeg bliver hurtigt forvirret. Nu er jeg blevet én af de der tumper, der træder ud på cykelstien eller stopper op i en menneskestrøm. Det er, som om at hele mit system er begyndt at navigere efter naturens tempo, så når jeg kommer ind til byen, kan jeg slet ikke kende mig selv. Jeg føler mig klodset og forkert.

Små forandringer føles større i landlige rammer, og kommunalpolitik blev pludselig helt enormt vigtigt for mig, efter jeg flyttede på landet. På samme måde som jeg tydeligt mærker årstidernes skiften, mærker jeg også tydeligt de kommunalpolitiske vinde. Helt konkret har det jo en direkte indflydelse på min livskvalitet, hvor man stiller byskiltet, hvor hurtigt man må køre på min vej, og om det er lovligt at sprede gylle lige op til en helligdagsferie, hvor der i øvrigt ikke er lovet regn i en uge. Jeg synes ofte, vi glemmer i den offentlige debat, at byen på landet også er en slags by. Man behøver ikke bo på en mark for at flytte på landet. Vi har små, nuttede landsbyer med butikker og restauranter. Men byen på landet er overset og politisk nedprioriteret. I min nærmeste miniputby, da jeg var barn, lå der både bager, brugs, frisør, bank og tøjbu-

tik. Nu er der kun en lille brugs, som hvert år truer med at lukke, fordi folk køber dagligvarer online eller kører til større byer med større dagligvarebutikker. Det er den triste fortælling om en udkantsby i afvikling. Men heldigvis blomstrer der andre ting op, som i min optik er langt vigtigere end indkøbsmuligheder.

Jeg lærte på et motorikhold for babyer, at vores dårligst stimulerede sans er følesansen. Vi køber alt muligt plastiklegetøj til vores børn, fordi der står på pakken, at det er udviklende, men det mest udviklende og stimulerende legetøj findes i naturen. At lege med sten eller vand. At plukke frugterne fra et træ eller mærke græsset på huden. At boltre sig i sneen og føle regnen i sit ansigt. Stenene, der prikker under fødderne, og tornene fra en tidsel, som borer sig ind og skal pilles ud. Følesansen, som vi mærker den på huden, er forbundet til vores følelser, der guider os i at tage beslutninger, i at handle, være og kommunikere og især i relationen til andre og til os selv. At blive bekendt med dette system er måske det vigtigste, vi kan give vores børn.

Hvis du spørger mig, om jeg er blevet mere lykkelig af at flytte på landet, så er svaret ja. Men jeg blev også mere lykkelig af at slette min Instagram-profil. Og i morgen sletter jeg Facebook. Jeg tror ikke, det handler om selve landet, men valget om at dyrke nogle meningsfulde værdier og have mod til at ændre kurs, når noget føles forkert eller mister sin betydning.

15 citroner

Et essay om naturen og
stedets betydning

Josefine Klougart, *forfatter*

Josefine Klougart

Måske april alligevel ikke er den ondeste måned, for hvad med maj. Med al sin skønhed kommer maj måned væltende, alt det grønne folder sig ud, af jord og grene og gråt, næsten sort og brunt vender bladene et irgrønt indre ud, krænger bladkapslen af, hvide skærme pludseligt alle vegne; lyserødt blomstrende frugttræer. I sidste uge tog jeg en æblegren ind, som drengene havde fået knækket af træet, de spillede fodbold, og som jeg forgæves havde forsøgt at få til at leve videre ved at give den en træpind til støtte, omvikle den med tape, omtrent som man i gamle dage bandt et brækket ben op mod et stykke træ lagt mod knæets yderside; det virkede ikke, og jeg tog altså æblegrenen ind, og så stod den der i stuen og lyste. I en blå vase på bordet lyste den, og den var et bevis på, at maj virkelig er den mest brutale måned, den smukkeste, sarteste, den af liv mest vibrerende måned og *derfor* brutal, fordi den minder os om alt det, der er dødt og ikke kommer tilbage, og alt det, der findes, men som snart vil være overgået til erindringen, rubriceret i de sales uendelige kolonner over det tabte. Foråret; allerede idet vi gennemlever det, føles det som en fortælling om en vidunderlig fortid. I milten eller leveren en vished – kirsebærtræerne er frygtelige, når de blomstrer, minder de os om, at vi en dag skal tænke tilbage på dem.

Kirsebærtræerne blomstrede i vores sommerhushave i Vejby, det var midt i maj, og vi skulle til Italien. Det var den første rejse i fem år, og det overrumplede mig, hvor svært det var for mig, dette at tage af sted. Fra sommerhushaven i Vejby og fra vores (alt for) lille lejlighed på Christianshavn, hvor folk endelig sad ved kanalen og stak de blege ben ud over det gamle bolværk for at fange solen. Træerne på volden var endelig grønne, vi stod op klokken fire med tre storøjede børn for at flyve til Rom.

I Atrani blomstrer de sidste citrontræer på terrasserne, det er maj 2023, og aldrig før har man haft så meget regn, myndighederne har udstedt advarsler om voldsomt vejr. Jeg var ved Amalfikysten med en veninde, da jeg var nitten, og nu går jeg igen ruten fra Atrani op ad bjerget til Ravello, denne gang med mand og tre børn; højderne, stentrapperne, gør mig blød i knæene og svimmel af skræk. Præcis som huset gør det, det 800 år gamle stenhus, der ligger som det sidste hus på bjerget inden den forladte kirke; fra alle altaner er der mere eller mindre frie fald hundrede meter ned. Det er et af de smukkeste steder, jeg har været i mit liv, og et af de mest umulige. Husene er bygget ligesom ind i klippen, og det, vi har lejet, balancerer endda oppe på et plateau, der er ligesom undergravet, klippen har form af en bølge, og på toppen, hvor bølgen krænger, ligger huset.

Første nat: hver gang min mand vender sig i sengen, kaster jeg mig ind over ham og holder fast, i en arm, et ben, jeg knuger ham uden at vide, om det er ham eller et barn, jeg har fat i.

Faldet sidder i kroppen, de første dage kan ikke engang søvnen få den tilstand af fare og fald til at forsvinde.

I min seneste roman citerer jeg den britiske bjergbestiger Chris Bonnington for i en film om bjerget Eiger Nordwand i Schweiz at have sagt:

Eksponeret for en afgrund som den, der ved et dybt blik nedad møder én, under opstigningen af Eiger Nordwand, er det umuligt ikke at være bevidst om faldet. Fornemmelsen af faldlinjen under dig er svimlende. Du kan falde og ikke ramme noget de næste fem hundrede meter, tusind meter, femten hundrede meter. Det er en sær leg, bjerget leger med dig. Faldet gør dig ingenting, det er der bare. Men så opdager du, at det er trængt ind i dit hoved, det runger derinde, og når du kommer ned og igen har fast grund under fødderne, vil du opdage; det er der stadig.

Og sådan sad faldet i kroppen på mig om natten og om dagen.

Den sidste dag gik vi om morgenen op gennem kløften for at se vores hus, fra den anden side af byen, fra de stier, der løber inde i bjergsiden, og som vi kunne betragte fra husets mange balkoner og terrasser. L. var gået tidligt med vores mindste, da han vågnede klokken seks, jeg fulgte efter med de to store. På vej op stod jeg længe og betragtede en ældre mand arbejde i sin køkkenhave. Det var på et af de bredere plateauer på bjerget. Han dyrkede foruden citroner kartofler, courchetter, løg og porrer, salat og bønner, kunne jeg se. Han arbejdede i en blå skjorte, og der var i det hele taget noget ulasteligt over ham, ikke bare tøjet, men i det hele taget; han måtte være stået op og have vasket sig, barberet sig, kæmmet håret og taget rent tøj på, strøget skjorten, det var L., der senere spurgte mig, ”Så du, hans skjorte var nystrøget”, og alt dette bare for at gøre sig klar til arbejdet i haven, et arbejde, vi andre ville forberede os til ved at trække i det mest slidte tøj, vi kunne finde i skabet. Han var så elegant, måske det mest elegante menneske, jeg har set i mit liv, og jeg fik øjeblikkeligt – ved det syn – den tanke, at jeg måtte flytte ud af byen og leve sådan et simpelt liv: passe en have sådan, med en omhyggelighed og en alvor, der løfter det og gør det til noget mere end arbejde, en slags koreografi, der gennem den omhyggelige gentagelse afslører noget andet. Som når forfatter Hans Otto Jørgensen beskriver arbejdet som landmand med at røgte køer som en slags kunstart, dét forhold, at det konkrete arbejde kan åbne sig og løfte de mindste erfaringer til uanede højder: at plukke en citron fra træet, at trække grønne asparges, at stikke spaden i jorden og vende et kuld lysende kartofler frem af jorden – til den orden, det egentlig burde høre til i. Alt kan fortrylles på den måde.

Når man har børn, er det den største drøm; at have tid til at gøre sig umage, at sætte håret inden arbejdet, at have rent, det vil sige, uplettet tøj på; jeg skriver dette, og midt i sætningen, lige efter denne sætnings semikolon, skal jeg hjælpe S. med at få en Ninjago-hovedbeklædning vredet fri af Lego-figurens hoved; arbejdet er opbrudt, det er gennemhullet af alt muligt, at få børn får dig til at drømme om et klosterliv, et kontor eller en have. Men det er samtidig en drøm om, at overgangen mellem ens arbejde og ens liv med børnene skal blødes op; den ældre mands kone stod, så jeg senere, sammen med en lille dreng, som måtte være deres barnebarn, bøjet over en balje med vand og vaskede et eller andet af, mens han så på, overskrævs på en cykel.

Det er let at romantisere livsformer, ikke bare sin egen, men også andres. Hvad ved jeg om den ældre herre i den nystrøgne skjorte og hans blik på arbejdet, den kamp, det også må være at skulle dyrke grøntsager på smalle terrasser på et bjerg. Det er let at romantisere livsformer, man ikke selv praktiserer, det er let at demonisere livsformer man ikke forstår. Langt sværere er det at sætte sig ind i, hvad livet indebærer for et andet menneske; langt sværere er det at forandre sit liv grundlæggende, ændre sin livsform – forandre et samfund, der trænger til at opfinde sig selv igen.

Jeg kommer fra en opvækst på landet, og jeg bor i dag i København K, på Christianshavn. I den lejlighed, som jeg, da jeg flyttede ind på de 85m², kækt sagde til banken, at jeg ville forlade igen inden for nogle år: ”når jeg finder en mand og får børn, flytter jeg på landet”. Nu er vi fem og en hund, vi sover i stuen med hunden og de to mindste. Jeg føler mig som en slags eksilforfatter, i den forstand at jeg er rejst fra en anden kultur og nu er fremmed begge steder; det lyder eksotisk, men det er en eksistentiel position, der

på forskellige måder er vores alle sammens – alle bevæger vi os fra en verden til en anden, forskellene kan være større eller mindre.

I Danmark bryster vi os af at være et meget homogent samfund, de økonomiske forskelle er mindre hos os end i mange andre lande, vi har gjort meget for at opnå social mobilitet etc. Ikke desto mindre bliver uligheden større i disse år, og der er langt fra Hanstholm til Hørsholm på snart enhver tænkelig måde; ligesom de seneste år også politisk har vist os, at der er langt fra Christiansborg og til de små byer og de landområder, hvor de mennesker bor, som både er vælgere og dem, der kommer til at opleve de store forandringer af vores samfund og produktionssektor, som vi står overfor. Ikke mindst derfor er der brug for udveksling, i enhver forstand.

Skønlitteraturen beskriver ikke verden, den skaber nye virkeligheder og nye erfaringer, som vi kan træde ind i og bruge som et spejl på os selv og på vores samfund. Den repræsenterer en mulig erkendelsesform, hvor vi kan få øje på noget andet gennem den sensitive, kredsende tænkning, der er litteraturens særkende, og som kan repræsentere et andet blik på verden end det videnskabelige.

Hver gang det bliver maj, har jeg glemt, hvorfor jeg forlod Mols og Jylland til fordel for København. Men Mols er for mig også en fantasi, en drøm om et andet liv, en *erindring*, og dermed en ubehagelig påmindelse om, at tiden går, at ét forår bliver det sidste;

Huset hjemme på Mols ligger dybt i landskabet, lige neden for en skrænt, nogle hundrede meter fra Agri Bøvnehøj. Vinduerne løber fra den ene gavl til den anden kun afbrudt af store dobbeltdøre af træ, som bliver malet og skifter farve flere gange, mens pigerne er små, og på den måde markerer perioder i deres liv; de er svenskrøde, de er blå, de er koksgrå. Og ude foran på plænen — kastanjen med sin store kuppelformede krone, i foråret står den med lys, og træet er dér så smukt,

at man næsten ikke kan tro, det er virkeligt; mægtigt og lysende står det og kaster sin skygge ned over plænen. Det, man kalder overjordisk skønhed.

Der er ingen skønhed, som ikke tilhører denne her verden, men i maj er det alligevel lidt som om.

Den dag vi skulle rejse fra Italien, kom en tjener fra en af de små caféer på torvet i Atrani og fortalte min kæreste, at den herre derovre, som vi havde hilst på flere gange, også talte spansk og også, som min kæreste, havde boet i Venezuela. Den ældre herre hed Benito, og Benito havde en citronplantage oppe på bjerget. Om han kunne nå at vise os den? Jeg tog børnene, og min kæreste gik med Benito tilbage op ad bjerget til de små terrasser med citrontræer bugende af frugter.

”Du har mange venner her i byen,” sagde min kæreste til ham, da de stod deroppe og kunne se ned på byen. ”Nej,” svarede han, ”jeg er ikke herfra, jeg kom hertil for bare 23 år siden, og min bror var engang borgmester, så jeg har ikke mange venner, men alle kender mig.”

Vi fik 15 citroner med hjem, jeg pakkede dem ud om natten på Christianshavn, og den følgende weekend pakkede jeg dem ned igen for at tage dem med i sommerhus ved Vejby. Her ligger de nu på bordet i haven og lyser om kap med alt det nyudsprungne.

Længe leve hverdagen

”Mest af alt holder jeg af hverdagen,” skrev Dan Turèll i sit berømte digt *Hyldest til hverdagen*. Men hans fejring af hverdagen foregår altid i storbyen og dens forstad. Det er Vesterbro og Vangede, og det handler om byens fart og larm, som trænger sig ind i toværelses lejligheder.

Hverdagen er dog noget, vi alle har til fælles. På landet er aftenerne mørkere, stjernehimlen klarere, og fuldmånen giver landskabet et kraftigere skær. Den natur, som omgiver folk på landet, ’forstyrres’ ikke af gadelygter, og hverdagens faste rytme mellem lys og mørke er derfor tydeligere.

Det er én af indsigterne i forskningsartiklen *Landlivets rytmer* af Pia Heike Johansen, lektor og ph.d. på Center for Landdistriktsforskning på Syddansk Universitet, og Jens Kaae Fisker, førsteamanuensis i samfundsvidenskab på Universitetet i Stavanger. De to forskere har mange års erfaring i landdistriktsforskning og er med etnografiens metoder gået tæt på hverdagslivets levede erfaringer for at undersøge, hvad der er livskvalitet i hverdagen, når man bor på landet. Deres forskning peger på, at hverdagslivet på landet har en særlig rytme, som er tæt koblet til naturaktiviteter såsom at fiske, jage, sanke og dyrke egne fødevarer.

Det at være i naturen, lære af den, leve af den og bruge den har været en væsentlig del af Jørgen Skouboes liv, siden han var barn. Den livgivende erfaring med at være i naturen deler Jørgen i teksten *Gudskelov er der en rytme i naturen*. Jørgen Skoubo er autodidakt tv-mager, produktionsleder og foredragsholder og optræder jævnligt i tv-programmer om nye måder at bruge naturen på.

Til slut i kapitlet præsenteres fire projekter som eksempler på, hvordan Realdania støtter jord-til-bord-oplevelser, lokal madproduktion og fødevarerkultur.

Landlivets rytmer

*Pia Heike Johansen, ph.d., lektor, Institut for Sociologi, Miljø- og Erhvervs-
økonomi og Center for Landdistriktsforskning, Syddansk Universitet*

**Pia Heike Johansen
& Jens Kaae Fisker**

Det idylliske, irrelevante bondeliv

Hverdagslivet for landboere har i århundreder været kendetegnet ved, at der næsten ikke var nogen opdeling mellem arbejde og fritid. Man både boede, arbejdede og slappede af på gården eller i landsbyen. Livet på landet havde en særlig rytme, der var fælles for alle, og som gav indbyggerne en følelse af tilknytning til deres sted – til landsbyen, naturen og fællesskabet. Man dyrkede markerne omkring landsbyen, man havde sine køer på overdrevet, og man fik malet sit mel på den lokale mølle. De fælles betingelser og aktiviteter gav også form til de fysiske omgivelser. Afstande mellem landsbyer og mellem gårde var f.eks. en afspejling af, hvor god jorden var til dyrkning. Jo bedre jord, desto kortere afstande mellem gårde og landsbyer, desto flere bygninger indrettet tilfølgeerhverv som f.eks. mejerier, smedjer og bagerier. Det skabte igen et større behov for bygninger som skoler, sognehuse og forsamlingshuse.

I dag findes der langt mindre arbejde inden for land- og skovbrug, og jordens frugtbarhed er mindre afgørende for landsbyernes struktur. Hverdagen for de fleste landboere i det globale nord er præget af en eller anden form for opdeling af arbejde og fritid. Mange kører på arbejde i byen og kører hjem til landet for at holde fri. På den måde blev den umiddelbare og direkte forbindelse mellem det at bo på landet og det at arbejde på landet i praksis brudt.

Da turismen voksede frem i begyndelsen 1900-tallet, var det med til at definere livet på landet. Landlivet blev fremstillet som idyllisk, som et rustikt og uspoleret ideal, hvor der ikke skal træffes store beslutninger; hvor der er tid til at tænke over livet. På den måde blev landdistrikterne gjort til

en vare, først til rekreation, så for turisme og senere til bosætning. Parallelt hermed voksede byerne i størrelse og betydning. Bylivet og den hastige urbanisering er i dag blevet symboler på den økonomiske vækst og den moderne kapitalismes udbredelse af idéer, innovation og kultur. Landdistrikterne og livet på landet er i denne fortælling blevet fremstillet som et vedhæng eller et levn, der enten er på vej til at gå i glemsel, eller som spiller en birolle i det større, dvs. urbane, verdensbillede.

Rotteræset

Den tyske sociolog Hartmut Rosa ser i det moderne samfund en stigende hastighed, en acceleration på alle områder af livet, derunder transport, teknologi, kommunikation og produktion. Moderne mennesker presses til at indordne sig den sociale acceleration og haster rundt for at optimere og fremskynde alle deres gøremål. I sidste ende handler det om at maksimere profit. I samme ånd er 'det gode liv' længe blevet defineret og målt ved økonomisk vækst. Livskvalitet er f.eks. længe blevet målt ved BNP; dvs. at man har sat lighedstegn mellem penge og lykke.

Vækstparadigmet og den sociale acceleration gør, at mennesker ifølge Rosa føler sig fremmedgjort. Fremmedgørelse er følelsen af, at man ikke bliver påvirket af sin omverden, og at man ikke selv kan påvirke sine omgivelser. Hvis vores forhold til verden er fremmedgjort, bliver vi ikke berørt af den, og vi får heller ikke følelsen af, at den reagerer på vores handlinger. Vi forbliver fremmede over for vores egne handlinger, over for andre mennesker og over for vores fysiske omgivelser.

Løsningen på fremmedgørelsen er ifølge Rosa det, som han kalder resonans. Resonans handler netop om at opnå en følelse af, at ens omgivelser reagerer på én, og at man selv kan påvirkes. Det handler om, at man i mødet med sin omverden oplever en slags samklang, at man er på bølgelængde med andre mennesker og med sine fysiske omgivelser. Man oplever, at man røres; man lader sig påvirke. Resonans kan ikke kontrolleres eller skabes aktivt, men kræver tid og lydhørhed og åbenhed.

Det kan være fristende at foreslå at vi alle sammen bare skal skrue ned for tempoet for at opnå resonans. Men det er en banal – og farlig – konklusion, at hurtigt er dårligt, og langsomt er godt. Når man taler om at sætte farten ned, indebærer det, at man kun ser tid som noget, der kan tælles i minutter, men tid og tidslighed har andre aspekter. Derfor taler den franske filosof Henri Lefebvre hellere om rytmer. Med rytmer mener han, at alt levende består i gentagelse af en handling, og at der i alt levende finder mange gentagende handlinger sted. F.eks. består en krop, en plante, en by, et landskab ifølge Lefebvre af mange, samtidige rytmer.

Rytmeanalyse i seks landdistrikter

For at undersøge, om den høje livskvalitet på landet har rod i hverdagslivet, har vi koblet Rosas teori om social acceleration med en rytmeanalyse inspireret af Lefebvre. Kort sagt har vi undersøgt, om hverdagens rytmer på landet kan skabe resonans. Det ville kunne forklare det høje niveau af livskvalitet på trods af de strukturelle udfordringer, landdistrikterne står overfor.

Ud fra vores interviews med de lokale i seks landdistrikter og de indsamlede billeder og tekster identificerede vi tre klare temaer. Vi formulerede dem som tre rytmer, der er kendetegnende for hverdagslivet på landet: biologiske, sociale og sam eksisterende.

Biologiske rytmer

Kroppen kan ifølge Lefebvre ses som et antal forskellige rytmer i harmoni. Vores kroppe består af, skaber og indgår i utallige rytmer. Uanset om vores krop står, sidder stille eller er i bevægelse, rummer den altid hjerteslaget, stofskiftet og søvnrytmen. Kroppen reagerer desuden på ydre rytmer gennem sanserne – f.eks. dagslysets og årstidernes skiften.

De lokale i de seks landdistrikter beskriver, hvordan de prøver at afstemme deres kropslige rytmer med rytmer i landskabet og i naturen. For langt de fleste handler det om aktiviteter, der har at gøre med mad. Nogle dyrker egne grøntsager. Andre går ud i naturen for at samle bær, frugter, krydderurter eller svampe eller for at fiske eller gå på jagt. Mange bruger også tid på at konservere eller sylte de hjemmedyrkede eller indsamlede råvarer og på at tilberede måltider af dem til venner og familie. På de tilsendte billeder ses f.eks. grøntsager, der stadig har rødder og jord på, og en kurv med tomater foran et drivhus. Ét billede viser lam, der er spændt ud på træpæle og hænger til tørre ved stranden. Et andet billede forestiller en fisk, der bliver røget over et åbent bål.

Madaktiviteterne får i høj grad deres mening ved deres langsommelighed. Aktiviteterne hænger sammen med endnu langsommere rytmer i naturen og tjener som påmindelser om årstidernes skiften.

”Man kan sige, at som et supplement til landmandens årlige cyklus har vi også vores egen, fordi vi har en køkkenhave og æbletræer og sådan noget, som også viser naturens og årstidernes skiften.”

Inge Dorte, Norddjurs

Madaktiviteterne handler for interviewpersonerne om at komme i kontakt med deres egen krop og følelserne i forbindelse med liv, reproduktion og død. Hvis man f.eks. skal fremskaffe hjemmedyrket lammekød, kræver det, at man først skaber betingelserne for fåreavl. Derefter skal man i en længere periode drage omsorg for og opdrætte en lammeflok, og til sidst skal man slagte de levende væsener, som i løbet af sommermånederne er blevet en del af familien.

Den tilfredshed, der er forbundet med at dyrke egne fødevarer, bliver ikke beskrevet som en individuel oplevelse, men som noget, der involverer venner og familie. Især forældrene er ivrige efter at give deres børn en førstehåndserfaring med og en forståelse af, hvor maden kommer fra, hvordan den produceres, og hvordan hele processen sammenblender (biologiske rytmer mellem) mennesker, planter og dyr. Både forældre og bedsteforældre nævner, hvor stor en tilfredsstillelse det er for dem at se børnene have disse oplevelser. På billederne ses bl.a. børn, der stolt holder fangsten frem fra en fisketur, eller som leger med lam på en mark.

”Børnene får denne her røde tråd; de kan relatere til fødevarer og ved, hvad skal der til for at producere mad. Og vi slagter også vores dyr derhjemme, og de [børnene] er med i den proces, plukker gæs osv. Så de ved, hvad der skal til for at få mad på bordet. Det tager jo mange timers forberedelse, før

man har en gås på bordet, men det giver bare en ballast, og det er virkelig bare et, hvordan skal man sige det, et læringsredskab.”

Klaus, Bornholm

Interviewpersonerne lægger stor vægt på at dyrke deres egne fødevarer på en måde, der respekterer naturen. Det langsomme håndværk og forbindelsen til naturen står i stærk kontrast til de industrialiserede landbrugslandskaber, som indbyggerne lever i. I Danmark er 62 procent af jorden landbrugsjord, og omkring 90 procent af denne jord er dyrket på en stærkt industrialiseret måde. I betragtning af at det industrielle landbrug dominerer næsten alle landskaber i landdistrikterne, er det bemærkelsesværdigt, at dette landskab kun er synligt på 3 ud af de 265 billeder. Alle de øvrige billeder viser mere traditionelt landbrug med græssende får, heste og kvæg på markerne samt antydninger af vild natur såsom vilde blomster, rådyr, fugle og bær. Også i interviewene sætter indbyggerne udtrykkeligt deres egne aktiviteter i kontrast til det moderne, industrielle landbrug, som de har et klart negativt syn på. Det ikke-bæredygtige, ikke-økologiske landbrug, der presser sig på fra alle sider, bliver opfattet som en hindring for livskvaliteten og som noget, der gør mange steder på landet næsten ubeboelige. Fælles for interviewpersonerne er også, at de opfatter deres egne umiddelbare omgivelser som små lommer af natur, hvor man kan holde det industrielle landbrug på afstand.

”Der, hvor vi boede før, var der en kartoffelavler, som blev 85 år gammel, og som gravede kartofler op ved håndkraft, og vi blev gode venner. Og det

Billeder indsamlet rundt om i landet som en del af forskningens feltarbejde.

var virkelig, hvordan skal jeg sige det, omfattende. Altså, han brugte sine 30 år gamle maskiner og sin David Brown-traktor og solgte kartofler ved staldindgangen, lavede mel og sådan noget. Det var virkelig traditionelt landbrug. Så døde han, og det blev solgt til, hvad skal man kalde dem, én af de store landmænd deroppe. Samme år kom der majsmarker, og de bliver tre meter høje, så fra det år kiggede vi bare ind i en mur af majs.”

Jesper, Møn

”Det er ikke på nogen måde en kvalitet [for de konventionelle landmænd] naturen, mener jeg. Det er simpelthen en forretning, det er økonomi. Det er det eneste, det handler om: Hvor meget kan vi få ud af det? Hvis der er den mindste smule vand på markerne, skal de drænes; det skal væk. Og vi føler det bare helt anderledes.”

Tine, Norddjurs

Sociale rytmer

Hverdagslivets rytmer er ikke individuelle, men i høj grad sociale, forklarer Lefebvre. Mennesker og steder er tydeligt præget af forskellige sociale aktiviteter og praksisser, som varierer i løbet af dagen, ugen og året. En stor del af vores hverdag handler om at planlægge og synkronisere vores rytmer med andres. Når der sker hastige kulturelle forandringer (social acceleration), påvirker det dermed både individets og fællesskabets rytmer.

I de indsamlede billeder er der særligt tre typer af sociale rytmer, der går igen. For det første er der billeder, der viser begivenheder og aktiviteter, som er organiseret af

lokalsamfundet – f.eks. af idrætsforeninger eller den lokale skole. Billederne viser blandt andet folk, der spiller petanque, og et fælles morgenmadsbord arrangeret af den lokale skole.

For det andet er der billeder, der viser den mere uformelle interaktion, der finder sted ved lokale festivaler og årlige fester. Man ser f.eks. midsommerfest i landsbyen og folk, der er til koncert i byens forsamlingshus. I de situationer sker der en form for social interaktion, hvor alle kan deltage på nogenlunde lige vilkår, og hvor samtalerne handler om fælles oplevelser og erfaringer.

For det tredje er der billeder, der viser hverdagens uformelle, uundgåelige møder med mennesker, man kender. På billederne ser man folk, der handler i købmandsbutikken eller nyder solnedgangen på stranden, eller som går tur med hunden på en skovsti. I den type uformelle interaktioner får man lejlighed til at udveksle nyheder med andre, planlægge kommende begivenheder sammen eller løse et lokalt problem.

Alle tre typer sociale rytmer har derfor en vigtig funktion. Følelsen af at indgå i disse sociale rytmer bliver beskrevet som en følelse af at høre til et fællesskab og ”som at blive accepteret og respekteret som den interessante person, man er, snarere end på grund af ens erhverv, sociale status eller indkomst” (interviewperson fra Egebjerg). Men det er også vigtigt at have rum til og mulighed for at trække sig tilbage fra de fælles rytmer og møder. De store vidder og indretningen af hverdagsliv, boliger og uderum på landet giver mulighed for et ’hækfrit’ miljø, hvor konflikter mellem naboer er begrænset – hvor de individuelle rytmer ikke konkurrerer med hinanden.

”Altså, Malou og Leo, som bor ovre

i... som er vores... vi ser dem meget; vi ser faktisk mange mennesker meget, men det er også sådan, som du kan se, at man lever lidt uden hegn og grænser. Så når Morten er på vej over til Martin, så kommer han forbi her, og så afleverer Morten pærer eller æbler, eller hvad han nu har til os, på vejen. Altså, der er det her flow her, men uden at... Jeg mener bare, at det føles ikke indgribende eller for meget.”

Ebbe & Susse, Møn

Sameksisterende rytmer

Vi skal alle finde vores egen vej i en verden af rytmer, som vi deler med andre, forklarer Lefebvre. Vi skal skabe vores egne rytmer, og alligevel er de ikke 'vores' alene, men indgår i netop denne samlede polyrytmi, summen af rytmer. De mange og forskelligartede biologiske og sociale rytmer griber ind i hinanden på forskellige måder, og det betyder også, at man kan føle sig ude af takt med sine medmennesker og omgivelser. Eurytmi er, når der opnås harmoni mellem rytmer. Arytmi er det modsatte.

Hvis vi anskuer Rosas teori om den sociale acceleration fra et rytme perspektiv, betyder det ikke, at én bestemt rytme er blevet hurtigere, eller at alle rytmer tilsammen er blevet det. Det betyder snarere, at samspillet mellem rytmer er blevet mere intenst. Intensiteten opstår ved, at der kommer flere og skiftende berøringsflader og knudepunkter imellem hverdagens rum, og det fører uundgåeligt til flere konflikter mellem rytmer og til situatio-

ner, hvor nogle rytmer dominerer andre – mere eller mindre åbenlyst.

I vores undersøgelse af de seks lokalsamfund viste det sig at være den tid, man tilbringer på arbejde, som dominerer den tid, man tilbringer væk fra sit arbejde. I den nye opdeling af arbejde og fritid i den moderne tilværelse er fritiden blot den tid, der er tilovers før og efter arbejde, hvor man lader op til at arbejde igen. Det er defineret ved at være 'ikke-arbejdstid' og dermed en del af arbejdsrytmen.

Men tiden væk fra arbejde kan også undslippe denne dominans fra arbejdsrytmen, og så opstår det, som vi kalder 'fri tid', inspireret af teoretikeren Josef Pieper. 'Fri tid' betegner en tilstand af uforstyrrelighed, ro, ophold og refleksion, uanset om man er i aktivitet eller hvile. Ifølge Pieper talte de gamle grækere om en tilstand af kontemplation, hvor "mennesket ikke forsvinder ind i den afgrænsede verden, der er forbundet med hans begrænsede arbejdsfunktion, men i stedet forbliver i stand til at opleve verden som helhed og derved til at realisere sig selv som et væsen, der er orienteret mod hele tilværelsen".¹ Fri tid giver med andre ord mulighed for resonans.

Stort set alle billeder, vi fik tilsendt, viser aktiviteter, som finder sted væk fra arbejde. Det er i sig selv ikke overraskende, eftersom mange i dag arbejder i byen, og folk blev spurgt om deres livskvalitet på landet. Men det er forskelligt, hvordan man kan fortolke billederne – om de viser fritid eller fri tid – og hvordan aktiviteterne fortolkes af indbyggerne selv. Nogle forsøger at opdele arbejde og ikke-arbejde endnu mere, også rumligt, sådan at alt arbejdsrelateret foregår i byens rum, og al ikke-arbejdstid foregår på landet.

1 Pieper, Josef (1998) *Leisure: The Basis of Culture*. Translated by Gerald Malsbary. South Bend: St. Augustine's Press.

”Jeg tror måske også, at for mig er der denne her dobbelthed, fordi jeg arbejder i byen, og det er noget med computer og stiletter, du ved. Så jeg synes, det er dejligt med denne her kontrast, at når jeg kommer hjem på landet, så er det på med træskoene og ud i grøntsagshaven.”

Inge Dorte, Norddjurs

Andre forsøger at opløse skellet mellem arbejde og ikke-arbejde. Et par, der bor på en lille ø, fortalte, at hun driver den lokale købmandsbutik, mens han arbejder som vicevært på havnen. Her beskriver hun sin morgenrytme:

”Tidligt på sæsonen, når der ikke er så travlt i butikken endnu, så står John op og kører ud til havnen, for han gør også rent, og det kan han godt lide at gøre, så han kører nogle gange derned, når klokken er fire, halv fire [om morgenen] eller deromkring. Så står jeg op på samme tid, og så tager jeg måske mit kamera og tager en runde den vej ud eller ud mod revet eller noget, og på vejen tilbage kører jeg forbi John for at sige godmorgen dernede og følges med ham hjem, når han er færdig. Det passer så med, at jeg lige kan nå at komme hjem og bage brødet, inden jeg skal åbne klokken otte.”

Anne-Mette, Lyø

Hendes beskrivelse viser, at selvom hun og hendes mand ikke bearbejder jorden, ligesom bonden i gamle dage gjorde det, er deres produktive liv fuldstændig sammenfiltret med resten af deres tilværelse. Som Lefebvre udtrykker det:

2 Lefebvre, Henri (2014) *Critique of Everyday Life: The One-Volume Edition*. London: Verso. Side 52.

”Det, der adskiller bøndernes liv så afgørende fra industriarbejdernes, selv i dag, er, at deres produktive aktivitet hænger uløseligt sammen med hele resten af deres tilværelse. Arbejdspladsen er hele huset; arbejdet er ikke adskilt fra familiens hverdag.”²

Rytmer i forening

I en sund krop – såvel som i et sundt (lokalt) samfund – er de mange sameksisterende rytmer afpasset til hinanden og interagerer konstruktivt med hinanden, ifølge Lefebvre. Når vi kombinerer dette perspektiv med Rosas, kan man sige, at den sociale acceleration har gjort det sværere at opnå harmoni mellem rytmer, og det udfordrer os som individer og som samfund.

I vores samtaler med interviewpersonerne oplevede vi, at indbyggerne havde forskellige måder at håndtere de mange sociale og biologiske rytmer på i et socialt accelererende samfund. F.eks. ser de det industrialiserede landbrug som en fremmed indtrængen i deres landlige omgivelser og holder stædigt fast i besværlige gamle praksisser. Rosa advarer mod at prøve at flygte fra den sociale acceleration ved at dyrke romantiserede forestillinger, og på overfladen kunne man godt se ønsket om hjemmedyrket mad som eskapisme eller et nostalgisk forsøg på at vende tilbage til en (forestillet) oprindelig tilstand. Når vi anvender et rytme perspektiv, ser vi det dog snarere som et ønske hos indbyggerne om at genfinde de biologiske rytmer i dem selv, der er forbundet til årstiderne, naturen og landskabet. Ved at imitere eller lade sig styre af ikke-menneskelige bio-

logiske rytmer bliver indbyggerne rytmisk og kropsligt synkroniseret med omgivelserne, og det giver dem mulighed for at modvirke den sociale acceleration og opnå resonans. Social acceleration indebærer nemlig eskalering, men de biologiske rytmer forbundet med at dyrke ens egen mad er cykliske og dermed immune over for eskalering. Når indbyggerne går op i at finde eller dyrke deres egen mad, ser vi det dermed som et effektivt middel til at afstemme deres egne rytmer til de større rytmer i naturen og dermed forblive orienteret mod hele tilværelsen.

Billeder af nattehimlen, af fuldmåner og af regnbuer er andre eksempler på, hvordan interviewpersonerne bliver mindet om naturens store rytmer midt i hverdagens rutiner (eller mindre rytmer). Folk forklarede, at de i den slags uventede situationer havde en tendens til at lade sig rive med af øjeblikket og midlertidigt glemme det, de ellers var i gang med. De satte pris på den slags oplevelser, som i mangel af et bedre udtryk 'sætter mennesket på plads' ved at minde os om, at vi ikke som enkeltindivider er så vigtige i den store sammenhæng.

”Det der med at føle sig lille og sårbar nogle gange, det er vidunderligt. At have en fornemmelse af, at 'okay, det er ikke mig helt alene'; der er faktisk kræfter i universet, i naturen og i biologien, som er stærke og store og... Vi kan forsøge på alle mulige måder at beskrive det og prøve det og vejlede hinanden i, hvad vi skal gøre, men i virkeligheden ved vi det aldrig rigtig, og vi er nødt til at være taknemmelige, når det går godt.”

Rikke, Nordvestjylland

Naturens rytmer kan ikke kontrolleres, og dét kan føles bekræftende. Resonans

handler om at kunne påvirke sine omgivelser, men det handler også om at mærke grænserne for ens egen påvirkning eller kontrol. Ved at flette menneskelige og kosmiske rytmer sammen har landdistrikternes landskaber kapacitet til at fremkalde netop den form for kontemplativ tilstand, der adskiller 'fritid' fra 'fri tid', og som skaber resonans.

Bondelivet bevidst tilvalgt

Vi har i vores undersøgelse set på hverdagslivet på landet som en helhed, hvor flere rytmer fletter sig ind i og gensidigt betinger hinanden. Spørgsmålet for den enkelte er, hvordan man kan finde en passende balance mellem de kropslige rytmer og hverdagslivets mange, ofte konkurrerende, sociale og ikke-menneskelige rytmer. Vi fandt, at det er evnen til at manøvrere mellem alle disse rytmer, der er afgørende for at kunne opnå resonans i hverdagen på landet.

Ifølge vores forskning bliver idealet om det autentiske landboliv opretholdt og videreført, ikke kun af turistmarkedsførere og ejendomsmæglere, men også af indbyggerne selv – også når det moderne livs kendsgerninger presser sig på i form af bl.a. industrialiseret landbrug og en skarp opdeling mellem arbejde og fritid. Det betyder dog ikke, at interviewpersonerne blot flygter fra den sociale acceleration ind i en fantasiverden om det idylliske bondeliv. Tværtimod navigerer de kompetent i det komplekse sammenspil mellem rytmer, der også eksisterer på landet, og vælger og fravælger rytmer bevidst for at blive berørt, omend flygtigt, af deres omverden.

**"Ja, de kalder det
nysgerrighed inde på
fastlandet, at vi har noget
betænksomhed herovre ..."**

Sagt på Lyø

**"De venner, jeg har her, ville
jeg aldrig tale med, hvis jeg
boede i en stor by. Jeg ville
aldrig blive venner med
storsvinebonden eller
invitere Hanne, som bor
overfor, til kaffe.**

**Men her finder man
sammen, fordi man ikke
har andre. Det synes
jeg er meget givtigt."**

Sagt i Fjaltring

**“Vi sætter os ud i haven.
Tænder et par stearinlys
eller et bål og venter på
flagermusene og pindsvinet.**

Det er rigeligt.

**Vi behøver ingen actionfilm.
Overhovedet.”**

Sagt på Møn

**“Når man først er vant til at
kunne se horisonten rundt
om sig og have plads,
så kan man næsten ikke
trække det tilbage igen.”**

Sagt på Norddjurs

"Og så sidde og nyde den gode mad, som jeg har hentet ude i min have. Kartoffler og det hele. Sådan nogle ting betyder noget.

Så synes jeg, dagen har været god."

Sagt på Bornholm

"Nu har vi selv boet i København. Dér er et kulturliv, men programmet er sat.

Her er det modsat – du skal selv være med til at designe programmet, og dét synes jeg er enormt befriende."

Sagt på Bornholm

**"Bare stjernehimlen. Både,
at man kan sætte sig ud og
glo på den, ikke ... Og også
når man lige skal ud med
skralderen, så;**

**'Hold da kæft, mand, wow,
det ser vildt ud i aften!'**

**og så ind igen og videre
med livet."**

Sagt på Norddjurs

"Jorden giver kvalitet i livet.

**Det er en eller anden
urfølelse af, at man hører til."**

Sagt i Bøsserup

Gudskelov er der en rytme i naturen

Jørgen Skouboe

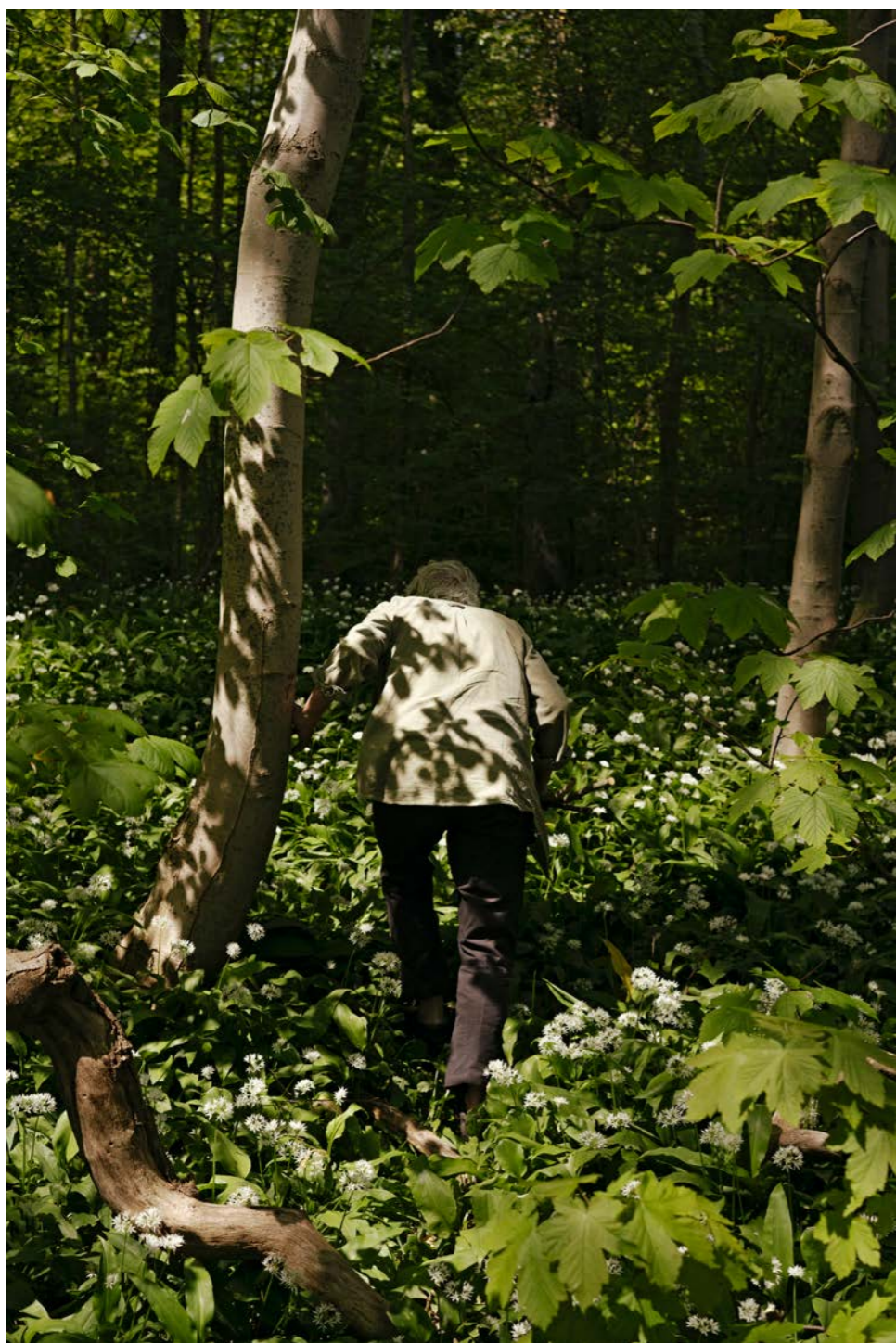
Jørgen Skouboe er opvokset i en lille by 20 kilometer nord for Randers. I dag bor han sammen med sin kone i Risskov i Aarhus i et lille enderækkehus ud til en park. Jørgen Skouboe holder foredrag og optræder jævnligt i tv-programmer om nye måder at bruge både haven og naturen på.

Naturen, den starter for mig, når jeg går ud ad døren.

Fordi naturen, det er sgu også min have. Jeg synes selv, jeg har den smukkeste, vildeste have med en masse vinbjergsnegle, som kommer år efter år, og jeg har leopardsnegle og dræbersnegle og et hav af insekter. Og jeg har fugle. I øjeblikket er der en gærdesmutte, der ruger, og en blåmejse og en musvit, der yngler.

Lige så snart jeg er uden for døren, så er det nogle andre ting i hovedet. Man kobler fra og fokuserer på, hvad der sker derude. Ude i naturen er tid ikke rigtigt eksisterende. Så er der kun lys, der falder, og forskellige vindretninger og lydene. Når jeg er på jagt, handler det om at gå stille, hav vinden mod dig, giv dig tid, bevæg dig meget langsomt – håndbevægelser, hovedbevægelser, alt. Eller at sidde og vente i et skydetårn eller på en stol måske to timer, tre timer, på, at der skal ske noget. Når det så endelig sker, er det jo helt fantastisk. Og i mellemtiden kan det godt være, at man pludselig får øje på en edderkop, der kommer kravlende, eller man hører en fugl, der ikke har opdaget én, der synger lige ved ens øre. Alle de der indtryk, det synes jeg er helt vildt at opleve.

Jamen, det er der, jeg har mit liv. Jeg er tiltrukket af alt, hvad der har med naturen at gøre: æstetikken, materialerne, dyrene, kreativiteten. Jeg kan godt lide at bevæge mig i naturen, at arbejde hårdt, at grave eller at fælde træer, bære dem hjem, kløve dem, stable dem, ind i brændeovnen, lave ild, alt det der. Jeg sejler og fisker, og jeg går på jagt, og jeg samler planter. På et tidspunkt byggede jeg kajaker kun med en lille sav og et håndbor og en kniv. På et andet tidspunkt lavede jeg stole i friskt træ. Jeg laver også pileflet og bygger langbuer, og jeg har avlet bier på den gammeldags måde i store træstammer, som jeg har fældet oppe i nogle danske statsskove og udhulet. Jeg har brugt alt muligt i naturen til alle mulige ting. Jeg har brugt mit liv på det.

Som 12-årig havde jeg kaniner, høns og duer, en salamander og en tam allike, der hentede mig efter skole. Og så byggede jeg et hav af huler med mine kammerater – flotte huler med dobbeltvægge højt oppe i træerne. Det var en fed tid. At være tidligt ude i naturen og få lov til at gøre alle de der ting, det er jo faktisk det, når jeg tænker tilbage på det, som har givet mig ballasten til alt det, jeg laver i dag. Den lige vej igennem et liv med en god uddannelse, der fører til et godt job osv., den har jeg ikke fulgt. Jeg har fundet en vej gennem naturen, kan man sige. Jeg har kunnet leve af det, jeg brænder for. Og det er jeg sgu så taknemmelig for.

At komme hjem med et rådyr og pelse det, og børnebørnene ser det, og konen bliver glad, og vi får noget at spise, det er fint nok. Men jeg er ikke jæ-

ger overhovedet. Det er ikke dét, der interesserer mig. Naturen kan så meget mere. Bare for at tage et lille eksempel: Hvis nu man har gæster hjemme ved spisebordet, og der går en engel gennem stuen, så er det pinligt. Men hvis man sidder ude ved bålet – og det har jeg oplevet tusinde gange – så er det ligegyldigt, om nogen siger noget eller ej. Der kan være helt stille omkring et bål. Jeg tror, det må være et urinstinkt, vi har i os, at vi kan lide at sidde sammen omkring den der ild, der er helt fundamentalt vigtig for os.

At være sammen med sin familie eller kammerater eller andre mennesker, som også gerne vil være ude i naturen og har den passion, det er fedt. Min kone og jeg har en lille jolle, som vi sejler ud i sammen og overnatter i. Vi har også den årlige sildetur i familien sidst i april. Det er en fast tradition, hvor vi sejler ud på en ø og står og fanger fisk hele dagen. At være sammen med andre i naturen kan føre til venskab for livet. Og det synes jeg er utroligt smukt. Det giver et fantastisk kammeratskab, fordi man er i et andet miljø end på f.eks. et værtshus. Man har fælles interesser, og man kan inspirere hinanden og give hinanden viden og forståelse for, hvad der sker i den der natur, man er i – måske få præsenteret nogle nye svampe og gå hjem og sidde og studere dem i bøgerne.

Den der viden om de små ting i naturen gør, at man kan begynde at se nogle sammenhænge, og det er det, jeg synes giver et spændende liv – og en større værdi, når man er derude i naturen. Man genkender fuglenes fløjt; man ved, hvornår de yngler.

I Grønland og i Afrika er det en helt anden måde, de lever på i naturen, end her i Danmark med det samfund, vi har skabt, hvor vi er på hele tiden med vores iPhones og så videre – hele det der hamsterhjul, vi er banket op i for at være effektive. Men jeg tror, at vi som mennesker har noget helt basalt i os, et jæger- og samlerinstinkt, som vi ikke bare kan smide fra os. Jeg tror, at vi har brug for at være i naturen, og folk vil det også gerne. De har bare aldrig rigtigt lært det, fordi det ikke er den type lærdom, man har sat pris på i skolen. Børn vokser op i dag med forældre, som har pisetravlt, og som ikke har tid – eller evner – til at give dem de naturoplevelser. Men jeg tror, at det er lidt på vej igen. Det synes jeg, at jeg kan mærke, særligt hos de unge forældre. De er faktisk ret gode til at tage børnene med ud og lege med pinde og lave bål.

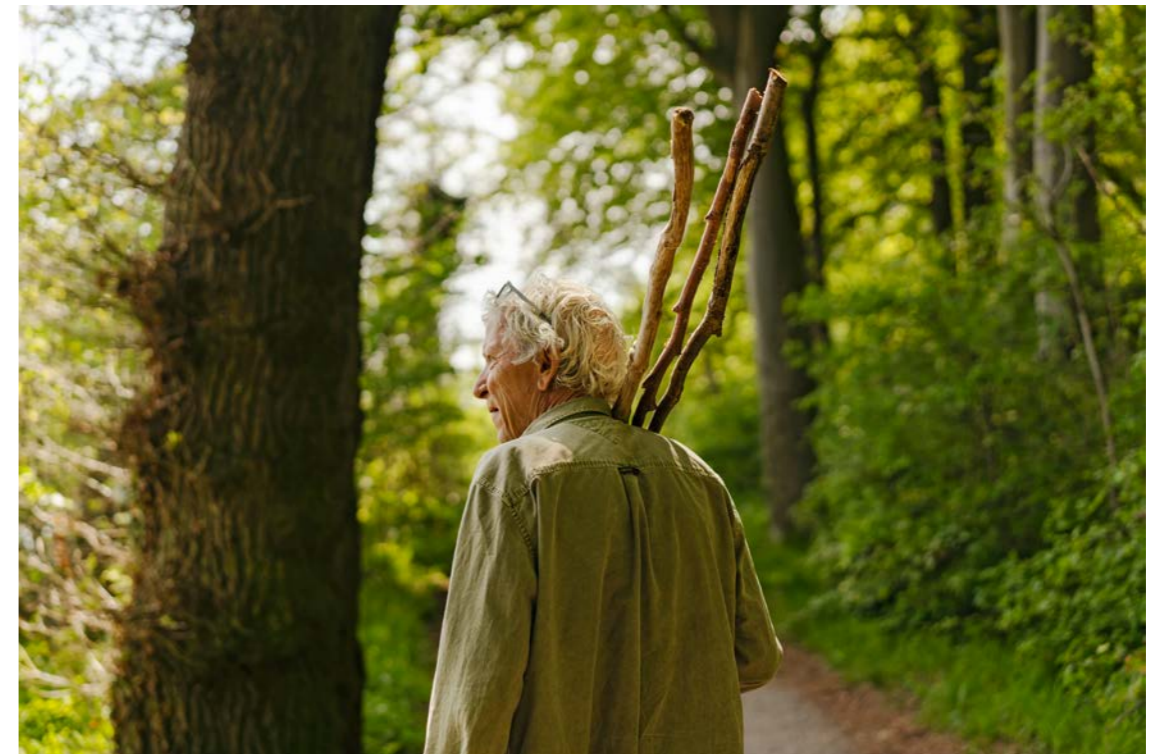
Desværre er det alt for lidt natur, vi har i Danmark, også i forhold til de krav, der er stillet fra EU. Der findes jo ikke helt uberørt natur i Danmark. Det synes jeg er trist. Nogle landmænd er begyndt at lægge stykker af deres jorde sammen med beplantning eller lade det ligge brak, så vildtet kan bevæge sig over større områder. Bare dét er dog et skridt i den rigtige retning. Og så selvfølgelig det politiske pres, der er, for at få mere natur. Men man kan jo godt tage op til Nordjylland og ud på vestkysten eller til Blåvand og se storslået natur. Og hele Oksbøl-området er også fantastisk. Jeg synes, at der er virkeligt flotte naturoplevelser også i Danmark.

Jeg er født i efteråret, og det synes jeg er en smuk årstid. Det der forfald, der starter med, at blade falder, og alt, hvad der gror på jorden, visner og falder sammen. Der er selvfølgelig en rytme alle steder i verden med sol og mørke osv., men denne her rytme, vi har i Danmark, hvor jeg er født og opvokset, den synes jeg er så fin. Man får tid til at bruge den lange vinter til at reflektere over: Hvordan er det egentlig gået den her sommer? Er der noget, jeg kan gøre bedre? Skal mit liv være anderledes? Og når så foråret kommer, er man klar og frisk til at tage ud med nogle nye idéer og tanker.

Gudskelov er der en rytme: noget vokser, og noget forgår. Så det, der interesserer mig ved naturen, er ikke så meget lige dét at fange en laks eller skyde et rådyr. Det er at opleve nogle sammenhænge, som giver mig en større forståelse. Og man bliver bedre og bedre til det, jo ældre man bliver, og jo flere oplevelser, man får med den mangfoldighed, som er i naturen.

Jeg tænker tit på denne her blå planet, som er så smuk udefra, og på alt det liv, som jo i bund og grund handler om, at alle æder alle. Jeg er ved at blive gammel nu, og så er det, at jeg tænker: Hvor er det fantastisk at få lov at have et liv som ét af de her væsener på denne her planet. At få lov til at gå og opleve og reflektere over alle de vidunderværker, der er omkring én i naturen, i alle mulige skabninger, og som har et liv på vidt forskellige måder. Det er jeg dybt taknemmelig for: at jeg er blevet født som et menneske til at være på den her blå planet i den korte tid, som det varer.

Gaarden

Beliggenhed:	Melstedvej 25, 3760 Gudhjem
Projektperiode:	2012–2015
Støttebeløb fra Realdania:	4,5 mio. kr.
Website:	gaarden.nu

Bornholms madkulturhus er et kulinarisk mødested for alle og en fejring af øens særegne madkultur og fødevarerunivers.

Gaarden er Danmarks første regionale madkulturhus: et kulinarisk mødested for beboere og gæster, hvor man har mulighed for at opleve madkulturen gennem smag, leg og produktion. Huset er samtidig et samlingspunkt for bl.a. producenter, restauratører, uddannelsesinstitutioner og alle andre med interesse for den bornholmske madkultur.

Rygeovn og spisesal

Det madkulturhus, som blev indviet i 2015, rummer køkken, servicefaciliteter, pejsestue, spisesal og udgang til terrasse med udekøkken og rygeovn. Faciliteterne danner rammen om en

lang række aktiviteter med fokus på lokal og regional madkultur. Her kan man blandt andet lære om øens gamle køkkentraditioner og nye matdendenser.

Bornholm er kendt for en række mindre, men velanskrevne fødevarerproducenter, hvis varer kan købes over internettet, på markeder og i specialbutikker over hele landet. På øen finder man også et utal af spisesteder og flere organisationer, som alle har fokus på den lokale og regionale madkultur – blandt andet foreningen Gourmet Bornholm og kokkekurrencen Sol over Gudhjem.

De produkter, som udvikles i madkulturhuset, sælges i det fredede nabomuseum Melstedgård, hvor besøgstallet er steget med 60 % efter indvielsen af Gaarden.

Fru Møllers Mølleri

Beliggenhed:	Bjergagervej 35, 8300 Odder
Projektperiode:	2006
Støttebeløb fra Realdania:	250.000
Website:	frumollersmollerer.dk

I en gammel stald ved Odder har et ægtepar indrettet gårdbutik og restaurant. Her kan besøgende både se, føle og smage maden og opleve en ægte fra-jord-til-bord-fortælling.

På Bjeragerhougaard ved Odder i Midtjylland har ægteparret Bodil og Kim Møller skabt nyt liv og en ny forretning i en tidligere staldlænge og lade. Gården drives stadig som almindeligt landbrug, men som supplement til den traditionelle drift er der i den tidligere stald indrettet en gårdbutik med salg af råvarer fra egen landbrugsproduktion.

Udover gårdbutikken og restauranten Fru Møllers Mølleri er der indrettet en slagterforretning i den tidligere lade,

hvor man kan købe kød fra gårdens egne dyr.

Se, føl, og smag

Det var vigtigt for værtparret, at gårdbutik, restaurant og slagterforretning fik til huse i nænsomt renoverede, historiske bygninger, og ombygningen fra stald og lade til fødevarer virksomhed har været dyr og til tider besværlig. Men i dag er Mølleri på Bjeragerhougaard en bæredygtig, overskudsgivende virksomhed med omkring 20 ansatte.

Kernen i forretningen er, at kunderne kan se, føle og smage, hvordan fødevarer bliver til. De besøgende får ikke kun et produkt med hjem fra Bjeragerhougaard; de får også en ægte fra-jord-til-bord-oplevelse.

Ærø whisky

Beliggenhed:	Torvet 5, 5970 Ærøskøbing
Projektperiode:	2015–2016
Støttebeløb fra Realdania:	700.000 kr.
Website:	aeroewhisky.com

Danmarks mindste whiskydestilleri ligger i et bevaringsværdigt vaskehus, hvor besøgende kan opleve den rige ærøske lokalproduktion.

Det lille vaskehus i Ærøskøbing ligger i baggården til købmandsgården på torvet. Vaskehuset er et bevaringsværdigt stykke bygningskultur på kun 36 kvadratmeter og udført i bindingsværk. Ved projektets start var det lille vaskehus i akut forfald.

Fra vaskehus til whiskyhus

I renoveringen og omdannelsen af det lille vaskehus blev det ene rum udrustet til destilleri med kobberkedler, hvor whisky laves på økologisk ærøsk byg. Det andet rum blev indrettet til at rumme et besøgscenter, hvor man kan sidde ved pejsen og få smagsprøver, følge produktionen på nærmeste hold og læse om whiskyproduktionen og ærøsk lokalproduktion. Imellem de to rum er der blevet opført en glasvæg, så de besøgende har frit udsyn ind i destilleriet.

Rabarbergaarden

Beliggenhed:	Holløse Gade 21, 3210 Vejby
Projektperiode:	2015–2017
Støttebeløb fra Realdania:	500.000 kr.
Website:	rabarbergaarden.dk

Skolebørn lærer om landbrug og får jord under neglene på en klassisk bondegård i Nordsjælland. Den økologiske gård rummer desuden restaurant og landhandel og benyttes også flittigt af lokale.

Rabarbergaarden er en klassisk fir-længet, stråtækt bondegård fra 1875 i udkanten af landsbyen Holløse i Nordsjælland. Der er fire hektar jord, og godt en hektar bruges til en skolehave til børn. Den resterende jord er udlagt til folde, græs og foderafgrøder til dyrene, der tæller dansk landrace-gris, får, heste og fjerkræ. Rabarbergaarden er økologisk og tilstræber en 100 % selvforsyning af foder.

Gården tilbyder også restaurant, landhandel, planteskole og forskellige kurser og aktiviteter for børn og voksne, og den bruges flittigt af de lokale.

Haver til maver

På Rabarbergaarden dyrker over 700 børn og unge hvert år deres egne grøntsager og lærer om naturen, og hvordan man kan lave mad af egne afgrøder. For at give børnene den mulighed er der etableret en lade i den oprindelige gård med plads til, at de kan arbejde med og lære om dyrene.

'Haver til maver Gribskov' er organiseret som et samarbejde mellem Gribskov Kommune og Rabarbergaarden. Kommunen giver tilskud til faglig og kompetent undervisning til børnene i haver, natur og landbrug.

Projektet har stor opbakning fra både børn, unge, lærere og forældre og anses af både borgerne i Holløse By og af politikerne som et tiltag, der kan sikre, at landsbyen forbliver en levende og attraktiv landsby.

Visuelt essay

De næste sider er sammensat af 16 kunstværker fra perioden 1900–2023 skabt af 14 billedkunstnere og to kunstnerduoer. Kunstværkerne repræsenterer forskellige perioder, stilarter og teknikker og er valgt ud fra deres potentiale til at formidle og billedliggøre detaljer og nuancer i bogens tekster og til at indfange stemninger, oplevelser eller erfaringer forbundet med livskvalitet på landet.

Håbet er, at kunstværkerne bringer læserens egne historier, følelser og forestillinger i spil – at værkerne åbner for, tuner ind på og udfolder den personlige oplevelse af livet og livskvaliteten på landet.

Stenka Hellfach, *kunsthistoriker*

Stenka Hellfach

1875
1900

JEG VEL
GARNE
FORSVENE ET
ØJEBLIK

georgkrist

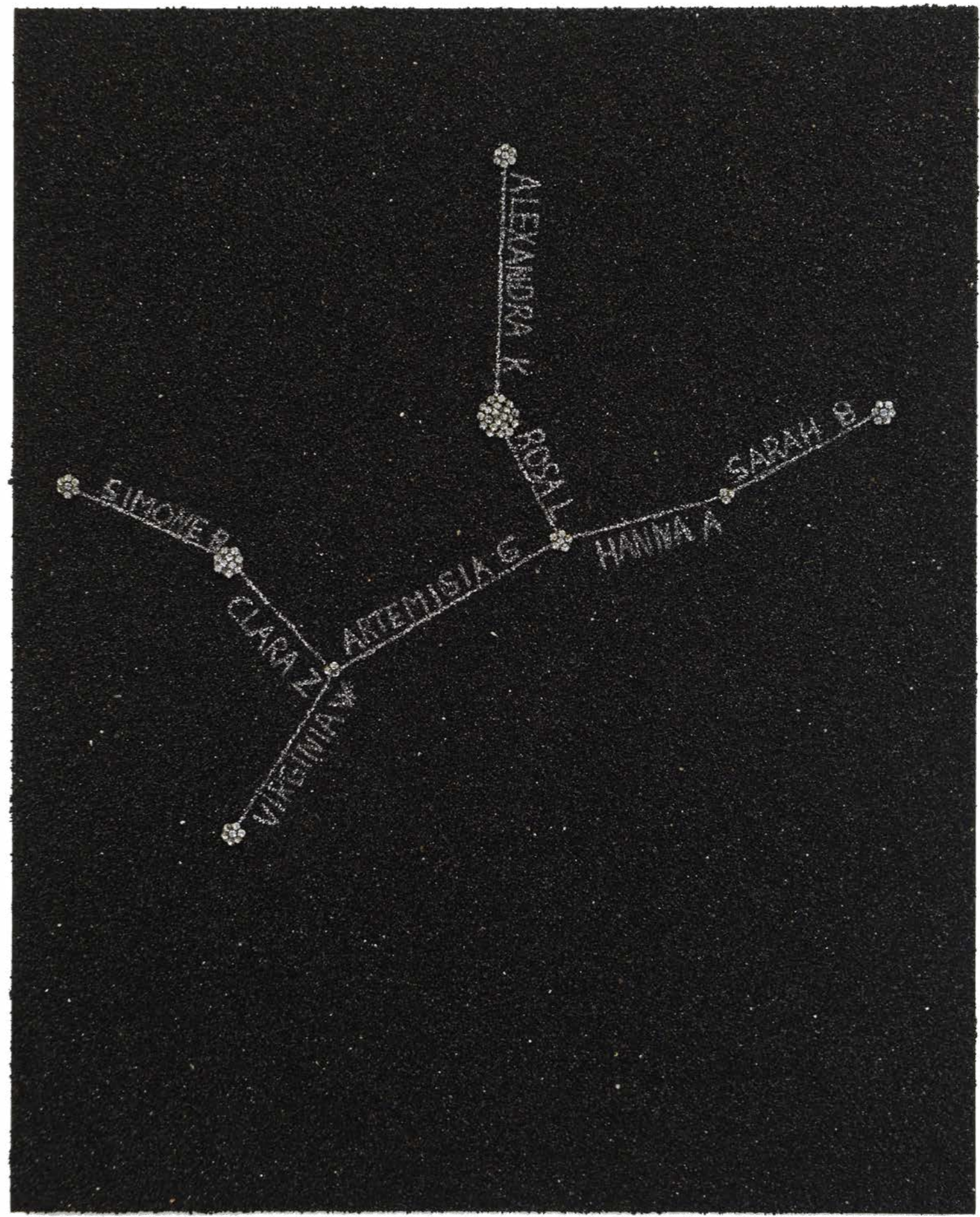

SIMONE B

CLARA N

VIRGINIA W

ALEXANDRA K

ROSA T

ANTONIA G

HANNA A

SARAH B

Rum til at mødes

“Først former vi bygningerne, så former bygningerne os”. Citatet er Winston Churchills, og det samme kan siges om byrum, stier og mødesteder i naturen, der ikke blot er koordinater på et kort, men aktive medspillere i det sociale liv, der leves i lokalområderne.

I landdistrikterne er der de seneste år blevet bygget, anlagt, ombygget og renoveret i stor stil med henblik på at skabe bedre rammer for livet på landet. De lokale har blandt andet skabt nye mødesteder og rum til rekreative aktiviteter, og nye stier har givet adgang til landskabet og nye forbindelser landsbyer imellem.

De lokale mødesteder og kulturarven har stor betydning for livskvaliteten ifølge Anne Tietjen, arkitekt, ph.d. og professor i landskabsarkitektur, bydesign og transformation, og Gertrud Jørgensen, arkitekt, ph.d. og professor i byplanlægning. I forskningsartiklen *Stedsudvikling for fælles livskvalitet* fortæller de to forskere fra Københavns Universitet om de strategier, de lokale benytter sig af for at øge deres kollektive livskvalitet.

Caroline Hahn og Ebbe Lavsén er arkitekter og stiftere af tegnestuen Hahn Lavsén. Parret er flyttet fra København til Agger i Nordjylland, hvor de er ved at omdanne et 200 år gammelt fiskerhus på samme grund, hvor de bygger et nyt hus til deres fælles tegnestue og familie. Caroline og Ebbe fortæller i teksten *Fiskerhusets vidnesbyrd* om at lade sig inspirere af og bruge den lokale bygningskultur i egne projekter og om bygningsarens betydning for lokalsamfundets identitet.

De fire strategier for stedsudvikling, som forskerne fandt frem til i deres undersøgelse, er til sidst i kapitlet eksemplificeret i fire projekter, som Realdania har støttet.

Stedsudvikling for fælles livskvalitet

(tv.) Gertrud Jørgensen, *arkitekt, ph.d. og professor i byplanlægning, Sektion for Landskabsarkitektur og Planlægning, Københavns Universitet.*

(th.) Anne Tietjen, *arkitekt, ph.d. og professor i landskabsarkitektur, bydesign og transformation, Sektion for Landskabsarkitektur og Planlægning, Københavns Universitet.*

Anne Tietjen & Gertrud Jørgensen

Befolkningstallet falder i landdistrikterne i Danmarks yderområder. Særligt i de mindste byer og landsbyer bliver befolkningen ældre, mange unge flytter væk, og det kan være svært at tiltrække højtuddannet arbejdskraft. Den lokale økonomi kommer dermed til at lide, og det bliver sværere at opretholde lokale skoler, børnehaver og butikker.

Selve landskabet og landsbyernes bygninger og byrum har også ændret sig. Intensivt industrielt landbrug dominerer de åbne landskaber, byrum og bygninger har mistet deres oprindelige funktion og relevans, og mange huse er nedslidte eller står helt tomme pga. fraflytning.

Mennesker og steder, der former hinanden

Balance mellem by og land – mellem center og yderområder – har høj samfundsmæssig og politisk bevågenhed. Mens generelle regionale politikker synes at få mindre fokus i de seneste år, er lokale projekter for stedsudvikling blevet mere almindelige. Det er projekter, der i lille skala og på basis af borgernes indsats forbedrer fælles offentlige rum for at fremme individuel og fælles identitet og livskvalitet.

Steder ser vi i vores undersøgelse som særlige fysiske rum – en bygning, et byrum eller et naturareal – som kan forsyne et lokalsamfund med services eller funktioner, og som samtidig skaber eller understøtter identitet og fællesskabsfølelse. Et sted behøver ikke være unikt eller fremragende; det er et sted, 'fordi det er dit', det er velkendt, og man kerer sig om det. Et sted ses i dette perspektiv som mere end et bagtæppe for

sociale aktiviteter og interaktioner. Steder og fysiske rum er med til at skabe og definere selvsamme sociale interaktioner og det sociale liv som et hele. De fysiske strukturer, vi bygger, virker med andre ord tilbage på mennesker.

Livskvalitet ser vi i et fællesskabsperspektiv, hvor det handler om en bred vifte af mål og prioriteter, der af en gruppe defineres som særligt vigtige. Fælles livskvalitet er således et spørgsmål om, hvordan man lever det gode liv sammen med andre og er i stand til at handle i fællesskab i lyset af nye udfordringer.

Stedsudvikling handler derfor om, at mennesker sammen skaber, former, omskaber og vedligeholder det, vi forstår som steder – ud fra de særlige kvaliteter, stederne rummer. Stedsudvikling kan være offentligt finansieret, f.eks. via en områdefornyelse eller regionale udviklingsmidler, eller de kan være finansieret via private midler, herunder filantropiske foreninger og fonde.

Fælles rum, fælles livskvalitet

Undersøgelsens udgangspunkt var, at den måde som folk bevarer, omdanner og udvikler de fysiske rammer omkring deres liv på, siger noget om betydningen af det byggede miljø for deres fælles livskvalitet. Det afspejles for eksempel i de stedudviklingsprojekter, de initierer, finansierer og gennemfører i fællesskab.

Derfor identificerede vi først 734 stedbaserede brugerdrevne projekter i yderområderne. Projekterne omfattede nye eller omdannede bygninger, byrum og landskabs-

projekter, som var iværksat, samskabt eller drevet af lokalsamfundet og finansieret af en eller flere bidragsydere (Lokale- og anlægsskatten, Foreningen Realdania, LAG landdistriktsmidler, Friluftsrådets udlodningsmidler, A.P. Møllerfonden, Statens Kunstfond).

Af disse udvalgte og besøgte vi 13 caseprojekter for at registrere de fysiske ændringer og interviewe nøglepersoner. De 13 projekter handlede på hver deres måde om at løse nogle af de typiske lokale udfordringer i yderområderne: faldende befolkningstal, tab af offentlige funktioner (især skolelukninger) og tomme, forfaldne eller underudnyttede bygninger. Motivationen bag projekterne var, at bestemte vigtige bygninger eller områder blev oplevet som forældede og uattraktive. På den måde er det byggede miljø både symptom på og årsag til udfordringerne.

Vi skal naturligvis ikke glemme, at projekterne også er påvirket af bidragsydernes dagsordener. Alligevel kan de 13 projekter belyse, hvad indbyggerne anser for værdifuldt for deres individuelle og kollektive livskvalitet både nu og i fremtiden.

Mødesteder, kulturarv, natur og forbindelser

De 13 projekter handler alle om at skabe nye mødesteder eller rum til en særlig aktivitet for et lokalt fællesskab eller for en bredere offentlighed. Projekterne skabes eller drives af indbyggerne selv og tager udgangspunkt i stedets eksisterende kvaliteter og potentialer, f.eks. værdifuld arkitektur, kulturarv eller natur. I vores undersøgelse fandt vi frem til, at særligt fire strategier for at skabe fælles livskvalitet går igen i de forskellige typer projekter.

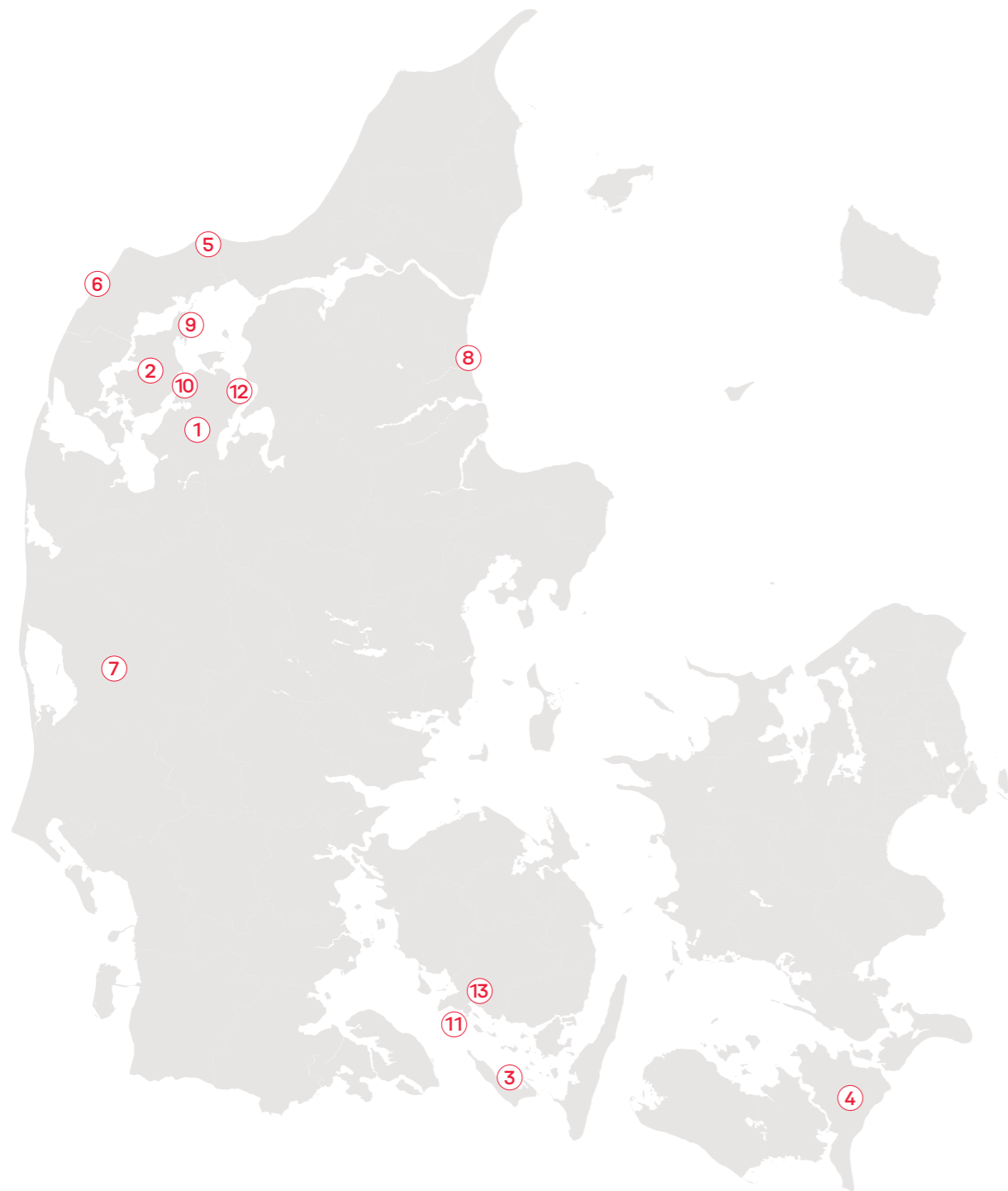
Strategi 1: Nye mødesteder til nye fællesskaber

Når befolkningstallet svinder ind i et bestemt område, er der færre mennesker til at deltage i lokalsamfundet, til at tage initiativ til og opretholde aktiviteter og til at bidrage generelt til det sociale liv. Det gør også, at mennesker og aktiviteter nødvendigvis koncentrerer sig i de lidt større landsbyer og byer med et højere serviceniveau.

Vi fandt, at de lokale borgere oplever og udnytter, at de 'traditionelle' lokalt baserede fællesskaber er på vej til at ændres til mere regionalt baserede interessefællesskaber, og at flere brugergrupper kan have glæde af de samme faciliteter. Det store antal aktivitets-huse og besøgssteder viser, at der lokalt er fokus på at skabe rum og steder, der både tilbyder noget værdifuldt til lokalsamfundet og til nabobyerne, til hele regionen eller til turister fra nær og fjern. I de mindre byer eller større landsbyer handler det oftest om at koncentrere mange forskellige aktiviteter (sport, kultur, forsamlingshus osv.) under ét tag eller på ét sted for at opretholde og styrke aktiviteter og formelle og uformelle møder. En anden mulighed for at dele faciliteter er at differentiere og fordele forskellige aktiviteter på flere steder inden for et større geografisk område. Begge modeller koncentrerer brugerne på udvalgte steder og skaber rum til nye fællesskaber.

På øen Mors har en række landsbyer slået sig sammen som 'Landsbyen de 7 sogne'. I samarbejde med kommunen har indbyggerne omfordelt deres faciliteter imellem sig til sport, natur- og kulturaktiviteter og gjort dem fælles for alle i landsbyklyngen ([case 2](#)).

Under navnet Pulsen Balling er den ældre og slidte idrætshal i Balling blevet udvidet til et professionelt drevet idræts- og

Case 1

Pulsen i Balling

Skive Kommune
Ældre sportshal ombygget til multifunktionelt idræts-, forsamlings- og lægehus.

Case 2

Landsbyen de 7 sogne

Morsø Kommune
Flere landsbyer har slået sig sammen og deler bygninger og faciliteter såsom skole, bryggeri og festlokaler.

Case 3

Det Gamle Værft i Ærøskøbing

Ærø Kommune
Ærøskøbing Skibsværft omdannet til socialøkonomisk virksomhed og formidling af maritim kulturarv og håndværkstraditioner.

Case 4

Horbelevs nye kulturgård

Guldborgsund Kommune
Nedlukket skole omdannet til fælles kulturhus for flere landsbyer.

Case 5

Borgerkroen i Frøstrup

Thisted Kommune
Forfalden kro omdannet til medborgerhus og senere suppleret med et udstillingscenter for vedvarende energi samt flere mindre byrum.

Case 6

Klitmøller ny foreningsvej

Thisted Kommune
Ny gangsti og grønne mødesteder langs Klitmøller å forbinder bl.a. skolen til bycentrum og vandkanten.

Case 7

Faster mejeri i Astrup

Ringkøbing-Skjern Kommune
Tidligere andelsmejeri rummer i dag butikker, erhverv og ostelagring samt nyt byrum.

Case 8

Havforbindelse i Øster Hurup

Mariagerfjord Kommune
Nye byrum og en promenade åbner byen mod vandet.

Case 9

Ejerslev Moler og havn på Mors

Morsø Kommune
Tidligere industrihavn til molerudskibning omdannet til marina og besøgscenter med stier i de tidligere molergrave.

Case 10

Dykkerparken i Glyngøre

Skive Kommune
Dykkerpark til amatørdykkere anlagt med skibs- og kampvognsvrag, stenrev og grotte.

Case 11

Lyø kultur- og besøgscenter

Faaborg-Midtfyn Kommune
Øens gamle skole huser nu restaurant, mødelokaler og et lille museum.

Case 12

Bytorv i Junget

Skive Kommune
Ny bypark anlagt på tomme grunde efter nedrivning af huse på hovedgaden. Kunstinstallationer af mursten fra husene.

Case 13

Østerby Bagerimuseum

Fåborg-Midtfyn Kommune
Lukket landsbybageri omdannet til museum for skolebørn og besøgende.

forsamlingshus for en stor del af Salling-området. Ud over sport er der wellness, fysioterapi, en foredragssal, et festlokale, mødelokaler, en café samt en ny lægeklinik (case 1).

Den renoverede kro i Frøstrup, som forvaltes af den lokale borgerforening, er nu åben i weekender og tilbyder ud over mødelokaler, festlokaler og et lille bibliotek også koncerter og andre kulturevents (case 5).

Den gamle skole i Horbelev er omdannet til et moderne kulturhus, hvor en oval tilbygning forbinder de tidligere adskilte bygninger til ét kompleks, der huser en række forskellige foreninger, en genbrugsbutik og et fitnesscenter samt forskellige kulturarrangementer. En lokal/regional forening driver huset (case 4).

Projekterne har ifølge vores interviewpersoner bidraget til at sætte stederne 'på landkortet' og gøre dem mere attraktive. I Frøstrup (case 5) og Landsbyen de 7 sogne (case 2) er der siden projekterne flyttet flere børnefamilier til områderne – en gruppe, der er særligt svær for yderkommunerne at tiltrække, og som gør en stor forskel for livet i landsbyerne. Interviewpersonerne siger desuden, at projekterne har skabt nye sociale relationer, der går ud over egen landsby, både fordi mange flere nu mødes og bruger de nye steder, og fordi folk har samarbejdet om at skabe stederne. Især i Landsbyen de 7 sogne er grænserne udvidet for, hvor indbyggerne føler sig hjemme. Projekterne har på den måde også skabt nye mentale kort.

Strategi 2: Levende kulturarv

Gamle skibsværfter, andelsmejerier og fiskerihavne vidner om de tidligere erhverv i Danmarks landdistrikter. I takt

med at disse erhverv er udfaset, har mange af bygningerne mistet deres funktion og forfalder lige så stille. Det samme sker for de huse og pladser, der tidligere var vigtige sociale samlingssteder, men som har mistet relevans.

Den særlige kulturarv og natur på stedet spiller en vigtig rolle i flere projekter. Omdannelsesprojekterne handler ikke kun om at bevare en arkitektonisk værdifuld bygning eller et vigtigt historisk miljø, men også om at videreføre og forny lokale traditioner.

Den særlige industrihistorie i Ejerslev Havn, hvor man i forrige århundrede udvandt moler, er formidlet i et nyt, rekreativt landskab med stier i de tidligere lergrave, og udskejningshavnen er forvandlet til en rekreativ havn (case 9).

Det gamle skibsværft på Ærø er blevet bevaret og omdannet til turistmål, gør-det-selv-skibsreparation og jobtræning for lokale unge med særlige behov. Gamle værktøjsmaskiner og skibe på bedding indgår nu i kursusaktiviteter (case 3).

Østerbys Bagerimuseum er et nyt museum i et gammelt bageri fra 1912. Museet er oprettet af lokalbefolkningen for at værne om og formidle landsbyens kulturarv. Bagerdamen, der er opvokset i bageriet, serverer lagkage for de besøgende (case 13).

Faster Andelsmejeri er en lokalhistorisk værdifuld bygning, som havde mistet sin funktion, og som nu er blevet renoveret. Foreningen bag projektet er stolt over, at den nu huser et supermarked, et lille bibliotek og erhverv, der har skabt et nyt centrum i den lille by Astrup, og at det også er lykkedes at genoprette mejerifunktionen, om end kun i form af et ostelager (case 7).

I Junget blev landsbyens centrum omdannet til en ny park, og sten fra de nedrev-

ne huse blev genanvendt til kunstværker i parken som erindringer om landsbyens historie (case 12).

Projekterne handler om at skabe 'levende kulturarv', hvor omdannede bygninger og offentlige rum ikke blot bevares som museale genstande, men også fungerer som forbindelser til fortiden og som rammer for nye fællesskaber og aktiviteter nu og i fremtiden.

Strategi 3: Adgang til varierede landskaber og natur

Naturen og de vidtstrakte, åbne landskaber er noget af det vigtigste for fastboende og nye tilflyttere i Danmarks landdistrikter. Adgangen til landskaberne er imidlertid ofte dårlig og bliver stadig værre – primært pga. intensivt landbrug.

Mange af projekterne handler om at skabe større nærhed til natur og naturaktiviteter. Det er dog ikke 'bare' adgang til natur og landskab, men involverer næsten altid skulpturelle elementer, der markerer mødet med naturen. Det kan være stiforløb, der markeres med særlige 'indgange', eller elementer, der fremhæver en smuk udsigt. Mindre fysiske strukturer såsom bænke, stier og broer kan også give bedre mulighed for at nyde naturen, fremme friluftslivet og styrke landskabet som et identitetsskabende element i og mellem landsbyer.

I kystbyen Klitmøller er en offentlig sti med til at øge trafiksikkerhed og give adgang til Klitmøller Å og resten af det omkringliggende landskab. Nye, grønne mødesteder langs Klitmøller Å er markeret med skulpturelle arkitektoniske broer med integrerede bænke, pavilloner eller hængemåtter,

der indbyder til ophold og udendørs aktiviteter i det ellers 'vilde' ålandskab (case 6).

Med de nye stier til molergraven i Ejerslev (case 9) kan man tage på nye vandreture i et meget markant industrikulturlandskab.

Det nye, centrale byrum i den lille by Øster Hurup, som forbinder byen til havnen og stranden, er omgivet af kunstige klitter, så det føles som 'at sidde i naturen' (case 8).

I Landsbyen de 7 sogne giver nye, offentlige trampestier adgang til naturen på Sydmons (case 2).

Dykkere har fået en helt ny oplevelse af og adgang til vandet i Salling Aqua Park (case 10), som er en kunstigt anlagt dykkerpark med skibs- og kampvognsvrag, stenrev og grotte ud for Glyngøre Havn.

Vi fandt også et stort antal shelterpladser og andre 'indgange' til naturoplevelser for lokale og turister, som alle peger i samme retning: Adgang til naturen er afgørende for livet i landdistrikterne, og arkitekturen kan støtte de vigtige naturoplevelser. De enkelte projekter er små, men tilsammen fremmer de oplevelsen af naturen. Lokale landskaber er, på samme måde som bygningsmassen, en identitetsmarkør, der kan bidrage til stedsudvikling.

Strategi 4: Nye forbindelser og mentale kort

Nye gader, stræder, stier og knudepunkter kan omforme steder – både fysisk og mentalt. Mange af projekterne gæntænker landsbyens eller byens overordnede rumlige struktur for at skabe nye fysiske forbindelser og nye – undertiden uventede – forståelser af stedet.

De nye stier langs åen i Klitmøller åbner byen op til landskabet, forbinder to dele af landsbyen med nye broer og giver skoleeleverne en ny genvej, som flytter skolen mentalt tættere på centrum (case 6).

I Øster Hurup er byen blevet vendt om, så den ikke længere vender ryggen til vandet. Et nyt centralt byrum med et udsigtstårn viser vej til en opgraderet promenade til lystbådehavnen. Projektet styrker forbindelsen til havet og havnen som det fælles historiske rum i den gamle fiskerby (case 8).

Nedrivningen af to forfaldne huse i hovedgaden i Frøstrup har givet plads til nye byrum og en ny visuel og fysisk sammenhæng mellem supermarkedet, borgerkroen, fodboldbanerne og en ny sansehøje (case 5).

De nye, grønne byrum i Junget ændrer hele den lille landsbys interne struktur og selvforståelse. Hvor der før var gade, er der nu en park, hvor beboerne mødes, og turister holder en pause (case 12).

I Landsbyen de 7 sogne giver den nye sti ikke blot adgang til naturen, men udgør også nye, fysiske forbindelser mellem landsbyerne og skaber nye, mentale kort (case 2).

Disse projekter har krævet et mere overordnet rumligt overblik og en større skala end de andre projekter, som hovedsageligt blev udtænkt og iværksat af lokale borgere. Hvis man skal forbedre selve bystrukturen, kræver det, at man ser det rumlige potentiale ved at rive huse ned, ændre stier og veje eller skabe større offentlige rum. Og at man har hjemmel til at gøre det. Derfor var professionelle arkitekter og planlæggere involveret i alle disse projekter.

Stærke bånd og nye projektfællesskaber

Tusinder og atter tusinder af ulønnede arbejdstimer er blevet lagt i projekterne til at idéudvikle, skrive ansøgninger, forhandle med myndigheder, nedrive og bygge. Særligt de større projekter var meget krævende og løb i flere år, hvor projektgruppen skulle sørge for at holde gejsten oppe i lokalsamfundet.

Menneskene bag projekterne er lokale indbyggere fra alle samfundslag. Nogle har haft relevant uddannelse eller erhvervs erfaring, men de færreste er professionelle inden for projektledelse eller arkitektur; det måtte de lære sig hen ad vejen. Der var også brug for folk, der vidste noget om alt fra jura og økonomi til historie, kommunikation og murerarbejde. I de fleste tilfælde var det en mindre gruppe (mellem tre og tolv personer), der udgjorde kernen i projektfællesskabet. I andre projekter var der mange flere personer involveret i større eller mindre roller, ofte som frivillige i det praktiske arbejde.

I vores analyse fandt vi frem til, at selve det at være sammen om at forme og skabe de fælles rum var værdifuldt for dem, der udførte det. De oplevede, at projekterne gav mening, og opbyggede nye sociale netværk. Det fælles arbejde med at skabe fysiske projekter lokalt havde derfor også et utilsigtet, men vigtigt resultat, nemlig nye sociale fællesskaber. Man skal ikke underkende, at der ofte er konflikter i sådanne projekter, men vi hørte også udsagn som ”Vi er jo blevet venner gennem projektet”.

De stærke netværk mellem forskellige projektmagere har i mange tilfælde ledt til nye stedsudviklingsprojekter over en

længere periode. Flere af vores cases var i sig selv opfølgingsprojekter på tidligere indsatser. Det er en vigtig effekt af projekterne, at deltagerne opbygger erfaring og netværk og en oplevelse af fælles handlekraft. Kommuner og stat kan gøre en stor forskel ved at understøtte denne form for stedsudvikling med hjælp og rådgivning.

Udadvendte, moderne landdistrikter

Projekterne understreger kompleksiteten i det moderne landliv. Mens landdistrikterne traditionelt (af byboere) har været anset for at være afsondrede og indadvendte, er realiteten i dag det modsatte. Både erhvervsmæssigt og kulturelt er landdistrikternes steder urbaniserede og globaliserede og i konstant kontakt med andre steder. I de undersøgte projekter ser vi for eksempel en tendens til, at de lokale ildsjæle ønsker at skabe steder, som ikke kun er for andre lokale, men også for nabobyer, nabokommuner og turister. Desuden kan vi se, at lokalsamfundene er meget aktive i at opsøge og involvere eksterne finansieringspartnere og myndigheder i udviklingen af deres lokalsamfund.

Endelig kan man diskutere, hvad periferi betyder i Danmark. Trods betegnelsen ’yderområder’ eller ’landdistrikter længere væk fra de større byer’ er der aldrig mere end tre timers kørsel til en af de fem største byer i landet. God adgang til internettet betyder muligheder for arbejde og indkøb hjemmefra. Og der er en høj grad af privat-offentlig samvirken, som også giver sig udtryk i de projekter, vi har undersøgt. Borgerne er opmærksomme på lokal kulturarv og natur, og de har kompetencer

til at gennemføre og drive ganske store og komplicerede bygge- og planprojekter.

Så mens de overordnede politikker, der søger at løse strukturelle udfordringer, ikke synes at have den store gennemslagskraft, giver stedsudviklingsprojekter mere håb for fremtidens steder og rum på landet.

Yderligere læsning:

Cresswell, T. (2004) *Place – a short introduction*. Blackwell Publishing.

Gordon, J. (2012) *The role of Place Attachment in Wellbeing*. In: Atkinson, S., Fuller, S., Painter, J. (2012) ‘Wellbeing and Place’, in Atkinson, S., Fuller, S., Painter, J. (eds.) *Wellbeing and Place*. Farnham: Ashgate, pp. 1-14.

Sweeney, J., Mee, K., McGuirk, P., & Ruming, K. (2018). ‘Assembling place-making: Making and remaking place in a regenerating city’, *Cultural Geographies*, 25(4), pp. 571–587, DOI: 10.1177/1474474018778560.

Fiskerhusets vidnesbyrd

Hahn Lavsén

Caroline Hahn og Ebbe Lavsén er flyttet fra Nørrebro i København til Thy i Nordjylland for at bygge deres eget hus. Da de faldt over et 200 år gammelt, faldefærdigt fiskerhus ved siden af iskiosken i Agger, købte de både hus og grund. De to restaureringsarkitekter er nu i færd med at ombygge fiskerhuset og bygger samtidig et nyt hus ved siden af til at rumme deres familie og fælles tegnestue.

Caroline: På vores grund står der et fiskerhus fra 1827, som består af en stald og to stuer, et køkken og et lille kammer. Huset er stråetækt og bygget delvist af strandsten, som er sat i lermørtel. Det er en ældgammel byggeskik, som er meget sjælden at se bevaret. Folk i området kender også godt huset. Når vi siger, at vi har det stråetækte hus nede for enden af vejen, så er folk helt med. Nogle kender det som Kajs hus.

Ebbe: Jeg tror, de fleste ville synes, at det er et billedskønt lille hus, men tiden er virkelig løbet fra det på alle måder. De fleste har svært ved at stå oprejst derinde, og det ser ud, som om det er ved at skvatte sammen. Men sådan et hus kan faktisk betyde meget for et lokalområde – som et sted, der fortæller en historie, der ellers snart er helt visket væk.

Caroline: Ja, fordi bygningskulturarven er vores fælles historie; vores fælles reference. Og når man taber de der referencer, så taber man rigtigt meget, også mellem generationerne. Man mister forståelsen for, hvad der har været før, og hvordan vi er endt, hvor vi er nu. Derfor var vores tanke at istandsætte fiskerhuset meget nænsomt. Begynder man at modernisere, så er den sjæl og den historie væk. Det vidnesbyrd, som et sted bærer, forsvinder hurtigt.

Ebbe: Men det nytter heller ikke noget at bevare bare for historien. Man skal ligesom give det en berettigelse til at leve videre. Derfor vil vi også bruge det her hus aktivt – til noget, hvor en lav lofthøjde ikke gør så meget. Fordi hvis hele vores familieliv skulle foregå derinde, så ville vi skulle ombygge det til uigenkendelighed.

Caroline: Så vi renoverer nænsomt, og vi prøver også at trække på lokale kræfter. Tækkemanden, Per, som bor i området, har hjulpet os med taget. Det er faktisk hans bedstefar, der senest tækkede det samme tag tilbage i tresserne. Og så har Michael, en lokal tømrer og uddannet bygningskonstruktør, hjulpet os med at lave nogle traditionelle tømmer-samlinger. Så der er mange mennesker, vi lærer at kende gennem det her. Vi opnår et stort netværk.

Ebbe: Ja, og vi lærer en masse, fordi mange af de dygtigste tømrere og snedkere er jo dem, som har uddannet sig inden for traditionelt håndværk. Det var oprindeligt grunden til, at vi flyttede til Agger, at vi havde en drøm om at få lov som arkitekter at prøve kræfter med at bygge selv. Vi ville gerne lære en masse byggeteknisk og kunne eksperimentere og tage nogle chancer og prøve nogle ting af, som du ikke kan slippe afsted med, hvis du skal overbevise en kunde. Og så blev vi jo en familie undervejs, da vi fik vores søn. Så det kom også til at handle om at leve et andet familieliv.

Caroline: Da vi boede i København, arbejdede vi begge på en restaureringstegnestue i Helsingborg i Sverige med nogle meget prestigefyldte projekter. Vi arbej-

dede meget, og vi brugte virkelig meget tid på at pendle. Så jeg tror bare, at vi havde brug for at bryde fri fra det der hjul og finde vores egen vej. Og så ser vi så meget potentiale her i området.

Ebbe: Naturen her i Thy stjæler jo det meste af billedet. På den måde er naturen en stor del af fortællingen om stedet. Agger har ikke været igennem den samme udvikling som mange af de andre kystbyer, men det er de samme naturoplevelser som 20 minutter oppe ad kysten. Her hos os er det jo ikke Gammel Skagen. Det er ikke idyllisk på den måde med velbevaret historisk bygningskultur. Men det har sin egen rå charme. En usleben diamant.

Caroline: Netop. Og vi ser også et stort potentiale i alle de tomme huse. I lokalmiljøerne herude findes der jo alle mulige bygninger, som står tomme – en gammel skole, et forsamlingshus, et missionshus, et mejeri, et bageri. Købmanden. Mange har opgivet håbet om, at de kan blive til noget igen.

Ebbe: Ja, og den måde, man ofte udvikler på, det er, at man rager nogle huse ned, så der er lidt flere parkeringspladser ved brugsen. Det ser man som udvikling. Der bliver også bygget masser af nyt ude på landet, men ofte handler det om at udstykke et nyt parcelhusområde, mens den gamle hovedgade lige så langsomt forgår.

Caroline: Vi er jo ikke i tvivl om, at sådan noget bygget miljø faktisk kan være noget, der kan sætte nogle

nye ting i gang. At et fint torv eller en stationsbygning – eller et gammelt fiskerhus, der hvor man køber sin softice – kan være med til, at folk forelsker sig i en lille by.

Ebbe: Kulturmiljøer betyder rigtig meget. Det kan styrke et fællesskab, at man har noget at samles om og værne om og en stærk fortælling at bygge videre på. For vi er jo også formet af vores bygninger. I fiskerhuset kan du f.eks. aflæse rigtig meget om levestandarden i gamle dage, og hvad de har værnet om. Selvom det var superfattigt, er der jo en pæn stue til fin brug og en hoveddør, der mest var til pynt. Bygninger bruger vi også til at signalere noget om os selv. Så når nu byggeriet bliver standardiseret, så forsvinder dialekten, også i byggeriet. Vi fjerner mange af de der særlige egnstræk.

Caroline: Fiskerhuset vidner selvfølgelig også netop om den store fattigdom, der var. Den historie, det fortæller, er jo om et fattigt samfund og nogle små kår, så det er måske ikke noget, man er særlig stolt af. Her i området har der været meget fattigdom omkring fiskeriet, så derfor ser man ikke en værdi i det byggeri og synes, at det er fint, at det forsvinder. Det bliver så vendt på hovedet, når der kommer en ny generation, der synes, at de gamle bygninger er interessante.

Ebbe: Det er også vigtigt at sige, at det er jo ikke for at forherlige den fattigdom, der var. Men man kan lære af den nøjsomhed og den enorme opfindsomhed

og kreativitet i dét, at man har bygget selv. Netop på grund af den der fattigdom har man også genbrugt meget. Man har ikke kunnet finde ordentligt tømmer, så de lægter, de har brugt dengang, og som vi har i vores fiskerhus, var jo bare alt, hvad man havde omkring sig: større grene, rester fra et skib eller en gammel bundgarnspæl, man har haft fiskenet i, med fiskerens initialer indgraveret. Vi vil selvfølgelig ikke bo som på et museum, og vi vil ikke kopiere værdier og familiemønstre fra den tid, men vi ser simpelthen bare nogle kvaliteter. Dem skal vi prøve at sætte ind i en moderne sammenhæng. Selvfølgelig må du have internet, og selvfølgelig skal vi se, om der kan indsættes solceller. Men jeg tror bare, at man passer bedre på ting, man har et følelsesmæssigt forhold til, og som har en historie.

Caroline: Det lokale mejeri, Solbjerg Mejeri, er desværre væk nu, men vi reddede vinduerne og prøver lige nu at sælge nogle af dem til en ung familie, som vi hjælper med at renovere og ombygge en gammel gård. Så der findes jo små skridt i en interessant retning. Jeg tror, de gode eksempler kan meget. 'De sorte huse' er nogle barakker nede ved kysten, hvor der nu er indrettet spillested, som drives af det lokale bådelaug. På den måde er bådejerne jo kommet til at passe på en ret væsentlig bygningskultur-arv. Men de gamle fiskere, de er ikke vant til at lave fondsansøgninger og holde øje med puljer. Så der findes noget levende kulturarv, men det hænger i en tynd tråd.

Ebbe: Det er svært, og det kræver så mange frivillige kræfter at bevare kulturarven. Det er ofte ildsjæle,

der ligesom os har kunnet se et potentiale i tiden, og som har skrabet nogle penge sammen til at købe en bygning og så gå i gang. Så det kan jo lade sig gøre. Og der skal ikke ret mange midler til for at hjælpe sådan nogle projekter langt; små beløb kan gøre en enorm forskel. Men det er simpelthen for svært – for stor en opgave for lokalsamfundet. Det lægger for meget over på nogle enkeltpersoner, der lægger alt deres hjerteblod i det. Hvem overtager om nogle år? Hvem er de nye ildsjæle?

Caroline: Én af styrkerne ved et mindre samfund er, at herude står du ligesom til ansvar for fællesskabet. Man forstår, at det er vores fælles opgave, hvis vi vil have en ny legeplads. Og så kan rigtigt meget ske. Hvis du bor i en større by, tænker du måske, at det må de klare inde på kommunen, eller det må nogle andre gøre. Mange landsbyer har en struktur og en størrelse, hvor man bor måske tusinde mennesker sammen, og der er rigtigt meget, man kan skabe sammen, når fællesskaberne ikke er for store. Det giver mening at engagere sig, fordi du hurtigt kan blive hørt og sidde med og gøre en forskel. Og det tror jeg giver en enorm livskvalitet. Det har vi selv oplevet. Men det næste skridt er svært. Der er mange, der kæmper en brav kamp for at holde liv i skolen eller i købmanden.

Ebbe: Ja, for der er jo bygninger nok, men vi skal have livet tilbage. Og det behøver ikke altid være en ny funktion. Der er mange kvadratmeter at tage af, og det, vi fylder i nu, det er kultur. Og det er også super vigtigt og super godt. Hver gang der er et nyt, godt initiativ – og dem er der mange af – så vil vi rigtigt

gerne støtte det og deltage og komme til deres arrangementer. Men der er et andet fællesskab i f.eks. en skole. Så det kunne også være fedt med en skole i skolen. Eller et mejeri i mejeriet. Og et forsamlingshus i forsamlingshuset. Mange af de kvaliteter, folk efterspørger i dag, findes jo i en landsby: Jeg vil have lov at være lidt i fred, men jeg vil også kunne være en del af et fællesskab. Og jeg vil have min egen bolig, men der skal også være nogle faciliteter til at holde en fest, og der skal være en skole. Og alle taler om den blandede by, og det har man jo i byen på landet. Her bor man sammen, høj som lav, ung som gammel. Den der nærhed og det blandede fællesskab findes jo netop i de mellemstore landsbyer. Der er en hel struktur der, som ville kunne blomstre op.

Caroline: Men nogen skal jo gå forrest og se mulighederne. Det handler om at have en tro på et sted. Vores fiskerhus er på den måde en lille del af en bevægelse. Vi kan selvfølgelig ikke tage æren for al positiv udvikling i Agger, og der er jo sket alt muligt. Men der er også flere huse langs hovedgaden, der er blevet opkøbt og renoveret. Jeg tror, at hvert lille byggeprojekt, der afspejler lokalmiljøet, kan inspirere den vej. Hvis man styrker den lokale kulturarv og historie, styrker det sammenhængskraften. Det er noget, der kan gavne os alle sammen.

Polymeren

Beliggenhed:	Stationsvej 69, 5792 Årslev
Projektperiode:	2016–2017
Støttebeløb fra Realdania:	350.000 kr.
Website:	polymeren.com

En gammel polymerfabrik på Fyn er lavet om til byens rå og fleksible kultur- og idrætshus. Her mødes borgere og dyrker sport og holder koncerter, fest og fællesspisning.

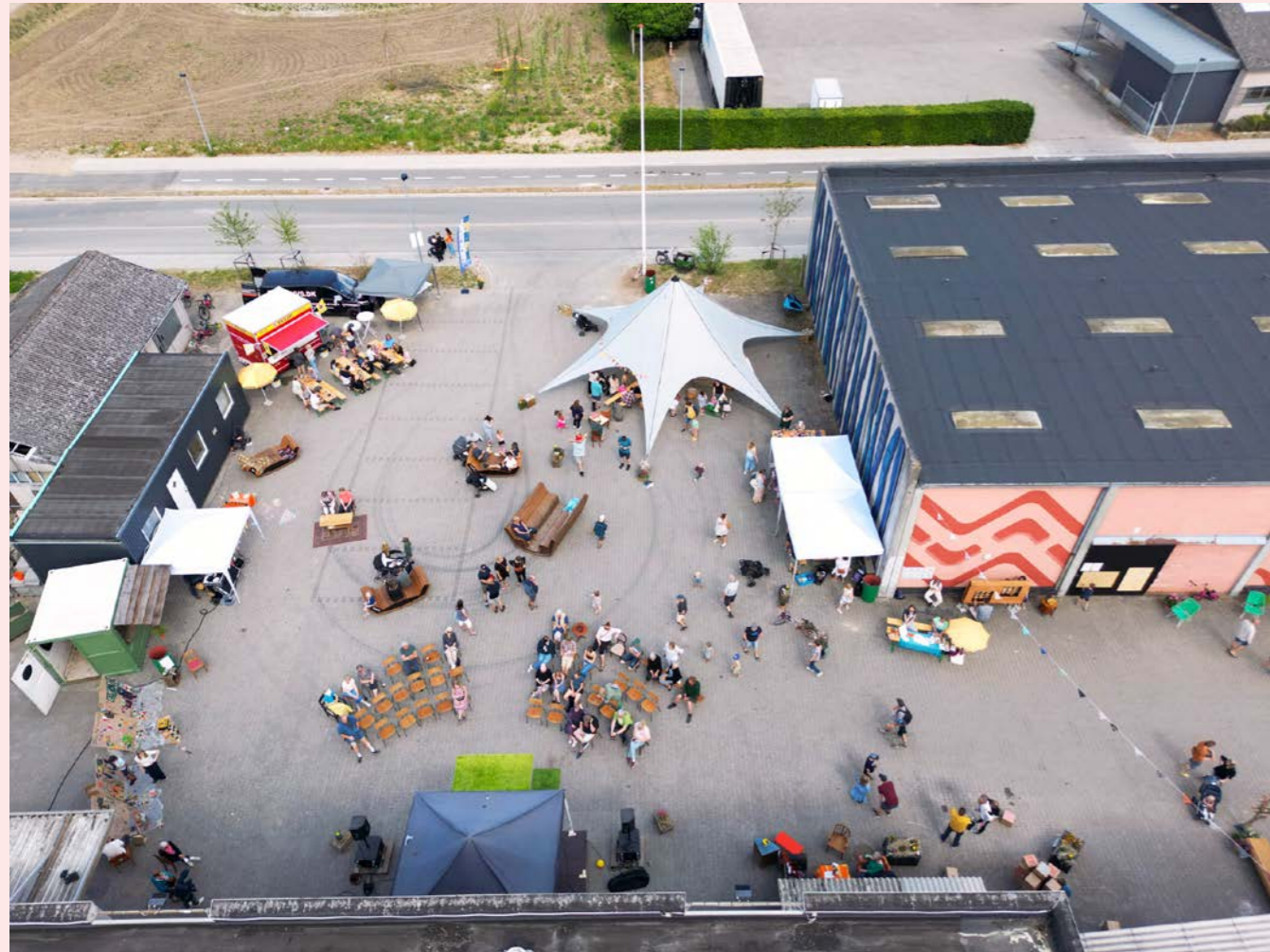
Da polymerfabrikken i Årslev/Sdr. Nærås på Fyn lukkede i 2010, forsvandt en central del af områdets historie. I 2015 overtog Faaborg-Midtfyn Kommune bygningen, og lokale frivillige stod klar med drømme om at udnytte den gamle fabriks muligheder og skabe et permanent kultur- og idrætshus.

Rå fabrikshaller

I dag danner fabrikshallerne ramme for et socialt og kulturelt mødested med et hav af aktiviteter. Her kan borgerne dyrke alskens typer sport, og der bliver afholdt koncerter, fest og fællesspisning. Derudover huser Polymeren foreningsliv, kreative værksteder og kontorpladser, der tiltrækker folk fra bl.a. Odense, som ligger 20 kilometer væk.

Polymeren er skabt af og for borgerne og er blevet et vartegn på kommunens stærke sammenhold.

Ragnhilds Gård

Beliggenhed:	Møllestangsvej 1, 4780 Stege
Projektperiode:	2019–2022
Støttebeløb fra Realdania:	1,7 mio. kr.
Website:	ragnhildsgaard.dk

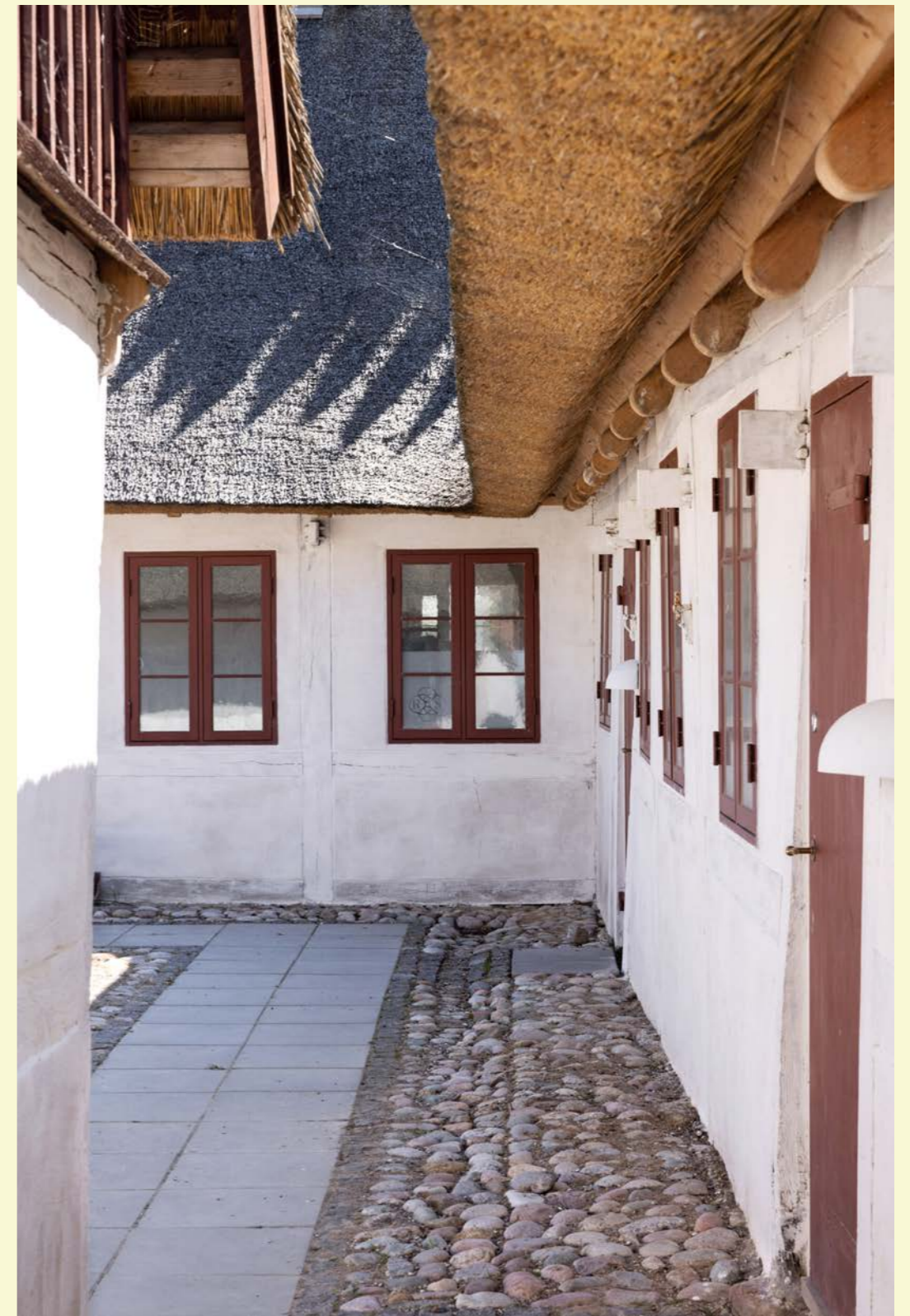
Tre familier har sammen købt og restaureret en 250 år gammel gård på øen Nyord. Gården og det unikke kulturmiljø kan nu opleves af både fastboende og turister.

Nyord er en lille landsby på øen af samme navn, der ligger nordvest for Møn. På grund af forholdene på øen blev landsbyen aldrig 'udflyttet', og de mange bevaringsværdige tre- og firelængede gårde udgør nu tilsammen et enestående, autentisk kulturmiljø. En af de firelængede gårde i landsbyen er Ragnhilds Gård.

Genskaber den oprindelige arkitektur

Efter den forrige ejers død i 2017 blev Ragnhilds Gård købt af tre familier, som restaurerede gården i fællesskab. Den to et halvt århundrede gamle ejendom tilbyder i dag to moderne lejligheder til fastboende og et vandrehjem med fem værelser.

Med restaureringen er det lykkedes at styrke landsbyens kulturmiljø og sociale fællesskab samt den boligmæssige og erhvervmæssige udvikling på Nyord – uden at forringe gårdens bevaringsværdi.

Filsø Ellipsen

Fotograf: Carsen Ingemann

Beliggenhed:	Filsø, 6854 Henne
Projektperiode:	2010–2017
Støtte fra Realdania:	3,5 mio. kr.
Website:	naturparkvesterhavet.dk

En genskabt vestjysk sø nær Henne Strand har fået udsigtsbro og stiforløb, der giver bedre adgang til det naturskønne område.

Filsø, som ligger sydøst for Henne Strand i Varde Kommune, var engang Danmarks andenstørste sø. Efter i en lang årrække at have været drænet og opdyrket, var den imidlertid svundet ind til næsten ingenting.

I 2011 satte Aage V. Jensens Naturfond sig for at genskabe søen gennem ét af danmarkshistoriens største naturgenopretningsprojekter. Formålet var

at udvikle gode rammer for dyreliv og naturoplevelser i området.

Ellipseformet bro

I forbindelse med genskabelsen har Filsø i dag fået en ny adgangsvej og udsigtsbro, som giver mulighed for, at man kan bevæge sig rundt i området i et sammenhængende cirkelforløb – vel at mærke uden at forstyrre områdets omkring 70 ynglende fuglearter. Sti og bro hænger sammen og føjer sig diskret ind i omgivelserne. Siden genskabelsen er flere sjældne fuglearter vendt tilbage, og området har udviklet sig til en velbesøgt seværdighed.

Troldhedestien

Beliggenhed:	Dybvadbro Station, Egtvedvej 132, 6000 Kolding
Projektperiode:	2017–2021
Støtte fra Realdania:	4,3 mio. kr.
Website:	kolding.dk

En nedlagt jernbanestrækning er blevet omdannet til en rekreativ stiforbindelse med sheltere og opholdsrum, der forbinder Kolding og den gamle Dybvadbro Station.

Troldhedestien er en natursti, der strækker sig fra Kolding midtby til Dybvadbro Station. Det var tidligere en del af jernbanestrækningen, der forbandt Kolding og Troldhede i Vestjylland. Privatbanen startede sin drift i 1917, og den 31. marts 1968 kørte det sidste tog på linjen.

I 2017 gik man i gang med at skabe en ny, rekreativ stiforbindelse med mødesteder og oplevelser for alle og med særligt fokus på løsninger, der styrker inklusion og sociale relationer.

Brugerne med på råd

Fra projektets start blev både naboer, foreninger, lokalråd og handicap- og

psykiatriorganisationer inddraget. De forskellige grupper har alle været med til at udvikle de nye tilbud og faciliteter på Troldhedestien.

F.eks. kan man i dag sove i shelter og lave bålmad ved Dybvadbro, gå tur og komme helt tæt på vandet ved Bramdrupdam Dam eller hygge sig på den nye skovterrasse neden for Skovløberhuset i Marielundskoven.

Den knap 10 kilometer lange natursti går igennem populær og værdifuld natur. Derfor har der i hele processen været ekstra fokus på at sikre, at de nye mødesteder og aktiviteter passes ind i naturen på diskret vis. De nye faciliteter er som hovedregel skabt i bæredygtige materialer, der matcher den natur, de er placeret i. Samtidig er tilgængelighed tænkt ind i konstruktionen af de nye mødesteder, så de er indbydende og lette at komme til for alle.

Ved fælles kraft

Andelsbevægelse, borgerforeninger, højskoler, skytteforeninger, sangforeninger og idrætsforeninger. Danmark er et foreningsland, og de mange frivillige er fundamentet for foreningskulturen, uanset om der er tale om trænere til miniputterne i håndboldklubben eller dem, der organiserer fællesspisningen i kulturhuset

Det vedvarende frivillige engagement i foreningerne har været med til at gøre civilsamfundet til den måske stærkeste udviklingskraft i landdistrikterne. Men kan et stærkt civilsamfund også bidrage til at øge livskvaliteten hos den enkelte, og hvorfor vælger vi at deltage i frivilligt arbejde – er det for vores egen skyld eller for fællesskabet?

Det undersøger ph.d., lektor og centerleder fra Syddansk Universitet Evald Bundgård Iversen, adjunkt Michael Fehsenfeld fra Aarhus Universitet og professor Bjarne Ibsen fra Syddansk Universitet. I deres tekst *Civilsamfundets glæder og sorger* beskriver de betydningen af det organiserede civilsamfund for den personlige livskvalitet på landet.

Søren Vester bor i Thise ved Limfjorden, hvor han passer sin have og sit ugentlige gymnastikhold for mænd. Søren, der arbejder som indretnings- og haveekspert og jævnligt optræder på tv, er stærkt engageret i det lokale foreningsliv. I teksten *Det handler om, at man er ønsket* fortæller han om det særlige fællesskab på landet, som er noget af det vigtigste for det gode liv.

Realdania har støttet de fire projekter til sidst i kapitlet. De viser, hvordan frivillige og ildsjæle over hele landet bruger den lokale bygningskultur til at skabe liv og nye fællesskaber.

Civilsamfundets Glæder og Sorger

(tv.) Bjarne Ibsen, *ph.d.*, professor emeritus, Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet

(mf.) Michael Fehsenfeld, *adjunkt*, Sektion for Sundhedsfremme og Sundhedsvæsen, Institut for Folkesundhed, Aarhus Universitet

(th.) Evald Bundgård Iversen, *ph.d.*, lektor og centerleder, Forskningsenheden Active Living, Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet

**Evald Bundgård Iversen,
Michael Fehsenfeld
& Bjarne Ibsen**

Forpligtende fællesskab belønner

En stor del af den sociologiske teori handler om, at stærke sociale relationer og netværk øger livskvaliteten. De sociale relationer skal være af en art, som gør, at man mødes ofte og deler en stærk fælles identitet. Det gælder især, når man deltager i civilsamfundet. En del undersøgelser peger på, at livskvaliteten stiger, når man deltager i og bidrager til civilsamfundet.

Sociologen Robert Stebbins skelner mellem mere og mindre forpligtende måder at deltage i civilsamfundet på. Den mindre forpligtende type deltagelse er, når man deltager i en forening i ”umiddelbart og i sig selv givende, relativt kortvarige, fornøjelige aktiviteter, der kun kræver lidt eller ingen særlig forudgående træning”.¹

Mere forpligtende deltagelse definerer han derimod som ”den systematiske udøvelse af en amatør-, hobby- eller frivillig aktivitet, som fastholder deltagerne med sin kompleksitet og mange udfordringer. Den er dyberegående, langvarig og baseret på betydelige færdigheder, viden eller erfaring”.² Den mere forpligtende type fritidsaktiviteter ’belønner’ i højere grad deltagerne ifølge Stebbins, fordi man får mulighed for at udfolde hele sit menneskelige potentiale. Man får mulighed for at bruge og demonstrere sine færdigheder og viden, for at have værdifulde oplevelser, for at udvikle en identitet, som er værdsat af andre, og for at deltage i gruppens glæder og sorger.

1 Stebbins, R. A. (2001). Serious leisure. Society; May/Jun 2001; 38, 4, side 53.

2 Stebbins, R. A. (2001). Serious leisure. Society; May/Jun 2001; 38, 4, side 54.

Lokalsamfundets lim i opløsning

I de større byer kan man vælge mellem et væld af kulturtilbud, fritidsaktiviteter, butikker, caféer, restauranter og barer. På landet er der langt færre tilbud, så her må man i højere grad finde på aktiviteterne selv. Civilsamfundet spiller derfor en vigtigere rolle i landdistrikterne som den lim, der binder lokalsamfundet sammen, da mange af aktivitetstilbuddene i landdistrikterne på forskellig vis er båret af civilsamfundet.

Men der er i det seneste halve århundrede sket store forandringer i landdistrikterne. Tidligere var de stærkt domineret af landbruget. Det meste af hverdagslivet (arbejde, skole, indkøb, fritid osv.) foregik inden for et relativt begrænset geografisk område, og kulturelt var hvert landdistrikt meget ens. Hvert landdistrikt havde også sin egen, decentrale politiske forvaltning. I de seneste årtier er der imidlertid sket betydelige forandringer i landdistrikterne i Danmark, som gør, at folk er mindre afhængige af hinanden. I de seneste 50 år er antallet af kommuner blevet reduceret fra ca. 1.000 til 98, hvilket gør, at hver borger er længere fra de politiske beslutninger. De færreste arbejder i det lokalområde, hvor de bor, og de benytter oftere de nærmeste byer til indkøb og fritids- og kulturaktiviteter. Derfor er indbyggerne i mindre grad afhængige af hinanden og af de tilbud og muligheder, som erhvervslivet, det offentlige og civilsamfundet tidligere organiserede i landdistrikterne. I dag er det muligt ’bare’

at bo i landdistrikterne, nyde naturen, pendle til arbejde og til kulturelle events i større byer og i den forstand ikke være særligt knyttet til, eller aktivt involveret i, ens lokalsamfund.

Samtidig er der sket en generel individualisering af hele samfundet, som også påvirker deltagelsen i civilsamfundet. Hvor man i gamle dage udførte ’kollektivt’ frivilligt arbejde, der handler om at støtte en kollektiv identitet, er der sket et skifte til en mere ’refleksiv’ form for frivilligt arbejde, der handler om ens egen identitet – fra ”åbenlys pligtfølelse eller ansvarsfølelse over for fællesskabet til selvcentreret motivation”.³

Oplevelsen af at deltage

I princippet er mulighederne for at dyrke forpligtende fritidsaktiviteter ofte lige så gode i byområder som i landdistrikter. Men den type deltagelse, som bidrager til livskvaliteten og samfundslivet, må formodes – trods de seneste årtiers udvikling – at være mere udbredt i landdistrikterne. Ifølge undersøgelser gælder det nemlig, at jo større en gruppe er, jo mindre bidrager den enkelte til det store fællesskab.

Forskningen har ikke et klart svar på, om deltagelsen i civilsamfundet er højere på landet, men danske undersøgelser tyder på det. Undersøgelserne er baseret på tal for foreningsmedlemskab og frivilligt arbejde.

Vi ville med vores forskning gerne nuancere fortællingen ved at undersøge folks egen oplevelse: Hvordan vurderer indbyg-

3 Hustinx, L., & Lammertyn, F. (2003). Collective and reflexive styles of volunteering: A sociological modernization perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14(2), 167-187.

gerne i tre udvalgte danske landdistrikter, hvorvidt, hvordan og hvorfor deltagelse i civilsamfundet påvirker deres livskvalitet?

Specifikt undersøgte vi, om borgerne i de tre landdistrikter er engageret i fællesskaber og sociale netværk, der er dybtgående og langvarige. Det kan f.eks. være aktiviteter for at bevare en offentlig skole eller en anden offentlig institution men også fælles anstrengelser for at videreføre den lokale identitet og lokalsamfundets historie og ’skæbne.’

Vi udførte interviews med 28 personer i tre landdistrikter. Områderne lå i tre forskellige dele af landet, men havde samme karakteristika: De har alle ca. 1.000 indbyggere, en lokal skole, faciliteter til sport og kultur samt indkøbsmuligheder. Områderne ligger alle mindst 30 minutters kørsel fra en større by.

I interviewene var der særligt tre temaer eller bevæggrunde, der kom frem, når indbyggerne skulle forklare, hvorfor de bruger tid og kræfter i civilsamfundet, og hvorvidt og hvordan det øger deres livskvalitet.

Tre grunde til, at folk deltager i civilsamfundet

1) At give andre flere muligheder

Et klart flertal af de interviewede opfatter det som givende at bidrage til civilsamfundet, f.eks. ved at hjælpe de lokale foreninger. Især føles det meningsfuldt at

skabe fritidsaktiviteter for børn og unge i landdistrikterne. Man behøver nemlig ikke selv at være engageret i de aktiviteter, man bidrager til, for at føle sig motiveret. Det er bare vigtigt at skabe muligheder for det lokale landdistrikt generelt, forklarer flere af de interviewede. Deltagelse i civilsamfundet er på den måde også en måde at være med til at gøre det enkelte landdistrikt til et attraktivt sted at bo. F.eks. udtaler en yngre kvinde, at:

”Jeg ved ikke, om jeg tænker på, hvad jeg selv kan få ud af det, men jeg kan godt lide at hjælpe, hvis der er behov for hjælp. Det giver mig nok en fornemmelse af ikke bare at have en afslappet holdning til det landområde, jeg bor i, men at jeg faktisk er i stand til at få nogle af de tungere hjul til at rulle...”

Interviewperson 1, landdistrikt 2.

En midaldrende kvinde siger:

”Det, der får et landdistrikt til at blomstre, er, at man har et forhold til hinanden, at man er en del af civilsamfundet, at man deltager og lærer nye mennesker at kende – mennesker, som man ellers ikke ville møde. Det er meget vigtigt, fordi det, der gør det muligt, at man mødes på tværs af forskellige sammenhænge, er de forskellige dele af civilsamfundet. Selv trives jeg ikke med at skulle deltage hver torsdag kl. 19.00, så jeg må finde andre måder at få min motion på. Men jeg kan godt lide at bidrage ved at hjælpe med at arrangere forskellige arrangementer i landdistrikterne, ved at være engageret i den lokale forening.”

Interviewperson 1, landdistrikt 3.

2) At være en del af fællesskabet

Udover de vigtige mål, man kan opnå i fællesskab, opfattes selve det at deltage i civilsamfundet også som givende, fordi det giver mulighed for at skabe og opretholde langvarige relationer med de andre lokale. Man får med andre ord noget tilbage. Eksempelvis siger en pensionist:

”Det er tilfredsstillende at kunne hjælpe de forskellige foreninger. Man får noget tilbage ved at møde alle de mennesker. Og når man planlægger og gennemfører arrangementer og derefter mødes med de andre bestyrelsesmedlemmer senere og bliver enige om, at det lykkedes os at gøre det ... Det er meget tilfredsstillende at kunne sige, at vi har været med til at gøre det.”

Interviewperson 1, landdistrikt 1.

En person i tresserne, som har været frivillig hele sit liv, fortæller samme historie:

”Det er en kæmpe tilfredsstillelse at gøre noget sammen med andre og at gøre noget, som man ikke bliver betalt for. Den største del af tilfredsstillelsen er, at man gør det frivilligt, at man ikke er afhængig af, at andre skal betale, men at man i stedet giver noget til samfundet, og så får man noget tilbage. Det er den store motivation.”

Interviewperson 5, landdistrikt 2.

Det er altså ikke den umiddelbare glæde ved at være en del af selve aktiviteterne, folk fremhæver, når de reflekterer over betydningen af at deltage i civilsamfundet. Det handler nærmere om, at man får lov til at få en relation til andre lokale og være en del af fællesskabet. Når man er sammen om

en fælles indsats, opstår der også en fælles identitet.

3) At kæmpe for at overvinde fælles udfordringer

Det føles godt at hjælpe og at være en del af fællesskabet ved at lægge tid og kræfter i civilsamfundet, men det handler også om nødvendighed. Det handler om at kæmpe mod den generelle udvikling, der gør livet i landdistrikterne sværere: centraliseringen og fraflytningen. I modsætning til i byerne må man selv skabe mulighederne på landet, hvilket understreges af en midaldrende kvinde med børn:

”Hvis ingen herude melder sig frivilligt, så sker der ikke noget. Så ville der ikke være nogen spejdere, ingen sportsforening ... Vi er en lille by, men vi har en svømmehal, en sportshal og fitnessfaciliteter. Mange af de ting ville ikke have været her, hvis ikke frivillige havde sagt, ’vi vil have det her, vi gør det, det er livskvalitet for os, at vi har fået det i vores område’. I større byer kommer den slags automatisk. Men her... Hvis nogen gerne vil have, at der skal ske noget inden for f.eks. musik eller volleyball, så skal de selv gøre noget for det...”

Interviewperson 9, landdistrikt 1.

De interviewede føler sig derfor nogle gange forpligtede til at bidrage, men det ses ikke som en tung byrde. En ung kvinde siger:

”Det er lidt en pligt, fordi jeg ellers er bange for, at der ikke vil være noget frivilligt arbejde, ingen biograf og ingen

sportshal. Men det er ikke en kedelig pligt. Jeg ser det mere som en del af det at bo i det her område. Jeg vil gerne have, at de muligheder skal være tilgængelige for mig og mine naboer. Så det er ikke en kedelig pligt. Men det er ligesom ... Jeg ved bare, at det er nødvendigt, at vi også deltager.”

Interviewperson 1, landdistrikt 2.

De interviewede oplevede det som meningsfuldt at være en del af kampen for at overvinde de udfordringer, der er forbundet med at bo i landdistrikterne. Men udfordringerne kan også blive for svære at overvinde, særligt når vigtige mødesteder lukker. Det ses tydeligt, da skolen lukker i det ene af de landdistrikter, vi undersøgte. Efter lukningen blev det meget vanskeligt for den lokale sportsklub at skabe aktiviteter for børn og unge fra lokalområdet.

Medgang og modgang

Vores undersøgelse bekræfter, at borgerne i landdistrikterne i høj grad involverer sig i aktiviteter i deres lokalsamfund, og at den deltagelse øger deres livskvalitet. Konklusionerne gælder naturligvis kun de områder, der indgår i undersøgelsen, og områder, der minder om dem i størrelse og beliggenhed.

Interviewpersonerne er motiveret af følelsen af 1) at hjælpe andre og give dem flere muligheder, 2) at opbygge venskaber og relationer og indgå i fællesskabet samt 3) at overvinde (nogle af) de problemer, der er forbundet med at bo i et landdistrikt. Det er således ikke aktiviteterne i sig selv og den umiddelbare fornøjelse ved at del-

tage deri ('mindre forpligtende' deltagelse), der øger livskvaliteten, men snarere dét at være involveret over længere tid i 'mere forpligtende' fritidsaktiviteter, hvor man opbygger en fælles identitet. Her kan de længerevarende relationer mellem folk udvikle sig og udmønte sig i højere livskvalitet. Vores resultater er dermed i overensstemmelse med det teoretiske udgangspunkt – at det er deltagelse i 'mere forpligtende fritidsaktiviteter', der giver livskvalitet.

Resultaterne er til gengæld i modstrid med den udbredte opfattelse, at motiverne for frivilligt arbejde har ændret sig fra at handle om kollektiv identitet til selvidentitet. I vores undersøgelse er det nemlig den type frivilligt arbejde, der har fokus på fællesskabet, som de interviewede fremhæver. Alder spiller dog en rolle. De yngre, vi talte med, lagde mindre vægt på betydningen af at skabe gode muligheder for andre og at bidrage til at overvinde problemerne. I stedet deltager de unge i foreningslivet for at have et socialt liv med deres venner. Flere af de interviewede unge planlagde at flytte væk for at tage deres uddannelse. Derfor understregede de også i mindre grad end de ældre, hvor vigtigt det var at deltage i civilsamfundet på længere sigt.

I landdistrikterne findes der nogle udfordringer, som i sig selv giver en følelse af, at ens bidrag er nødvendigt, samt en stærkere følelse af sammenhold og fælles identitet. Man er i samme båd. Det kan være en del af forklaringen på, at livskvaliteten i landdistrikterne er lige så høj som i byerne til trods for de strukturelle udfordringer på landet. Den fælles kamp kan motivere folk til at involvere sig i lokalsamfundet, men visse udfordringer kan også være for store og uovervindelige. Vi så det i et landdistrikt, hvor skolen lukkede, at det gjorde det svært at opretholde civilsamfundet. Selvom vores undersøgelse har vist, at det har en positiv indflydelse på livskvaliteten at være en del af 'kampen', er det derfor vigtigt at huske, at det kan blive for svært at kæmpe mod den overordnede demografiske og strukturelle udvikling. Hvis problemerne bliver uoverkommelige, kan det have den modsatte effekt: at de frivillige bliver udbrændte og giver op. Hvis man fra politisk side ønsker at øge livskvaliteten for de mennesker, der bor i landdistrikterne, bør man derfor ifølge vores forskning især fokusere på, hvordan folk kan motiveres til at engagere sig i fælles frivilligt arbejde. Samtidig bør man så vidt muligt prøve at bevare og gentænke de centrale institutioner og mødesteder, der er så vigtige for civilsamfundet.

**Det handler om,
at man er ønsket**

Søren Vester

Søren Vester bor i Thise ved Limfjorden med sin kone og deres to sønner. Han er uddannet designer og arbejder som indretnings- og hæveekspert, blandt andet i en række bolig- og hæveprogrammer. I fritiden er Søren Vester stærkt engageret i det lokale foreningsliv og er bl.a. træner for et ugentligt gymnastikhold for mænd.

Vi rykkede mod vest, fra København til Thise, for 16 år siden. Thise ligger lidt nord for Skive, så det var næsten så langt væk, man kan komme fra København. Og vi har aldrig nogensinde fortrudt. Folk spørger os: Hvad fa'en laver I derude? Men jeg tror faktisk, at vi kommer til flere musikarrangementer herovre, end vi gjorde, da vi boede i hovedstaden. I København var vi kun ude at se kulturelle ting, når vi fik gæster fra Jylland.

Jeg er født 11 kilometer længere nede ad vejen, så for mig var det som at komme hjem. Vi havde kun lige banket gulvet op, og så stod Knud og spurgte, om vi ikke skulle have et gymnastikhold. Min kone, Dorthe, meldte sig ind i idrætsforeningen, og jeg sidder i borgerforeningen. Børnene spiller badminton og går til gymnastik. Det er det bedste råd overhovedet: Hvis man melder sig ind i Foreningsdanmark der, hvor man lander, så er man med lige fra start.

Min fætter og jeg har et gymnastikhold, der hedder Æ' Brok-hold. Vi har overtaget det efter vores onkels bror, som har haft det i 30 år, så der er en lang tradition på det hold. Der kommer folk fra Thy, Mors og Salling. Vi plejer at sige, at vi behøver ikke komme i form, bare vi er glade. Det er det, det drejer sig

om. Vi startede syv mand, og nu er vi 42 – i alderen fra 22 til 65 år – og alle kan stå på hænder, og alle kan lave en salto.

Jeg kan bare sige, at det giver i hvert fald mig noget, når man mødes en gang om ugen og lige siger goddag og tjekker op på hinanden. At være en del af et fællesskab er det mest livgivende, man kan opleve, om det så er en familie eller en stamme eller et lokalsamfund. Det er det, der gør, at man lever længere. Det handler om, at man er ønsket. Og at man er med til at give noget i det område, hvor man er. Der er ikke noget bedre end at hjælpe andre videre. Når man giver, så får man tifold igen – og så er det jo rigtig godt at stå over for et helt gymnastikhold og give.

Man har forskellige roller, når man er i sådan et mindre samfund, og alle roller er vigtige. Jeg ved altid lige nøjagtig, hvem jeg skal ringe til for at få hjælp. Vi bor i Thises gamle præstegård, som vi selv har renoveret fra ende til anden de seneste 14 år, og vi går stadig og arbejder på den. Det er et livsværk. Da vi byggede drivhuset, der var alle naboerne med, og flere kom forbi og hjalp os med at rense mursten. Naboen er glarmester, så alt, hvad vi har fået lavet af spejle, har han hjulpet med, og så har jeg nogle kammerater rundt om, der kan noget med træ, og nogle, der kan noget med strøm. Mit virke er at finde på og bygge nogle ting, som er anderledes, og der har jeg tit brug for noget specialviden. Den hiver jeg så ud af de forskellige håndværksfolk, der bor rundt omkring. Vi kan jo bygge hele huse i vores netværk,

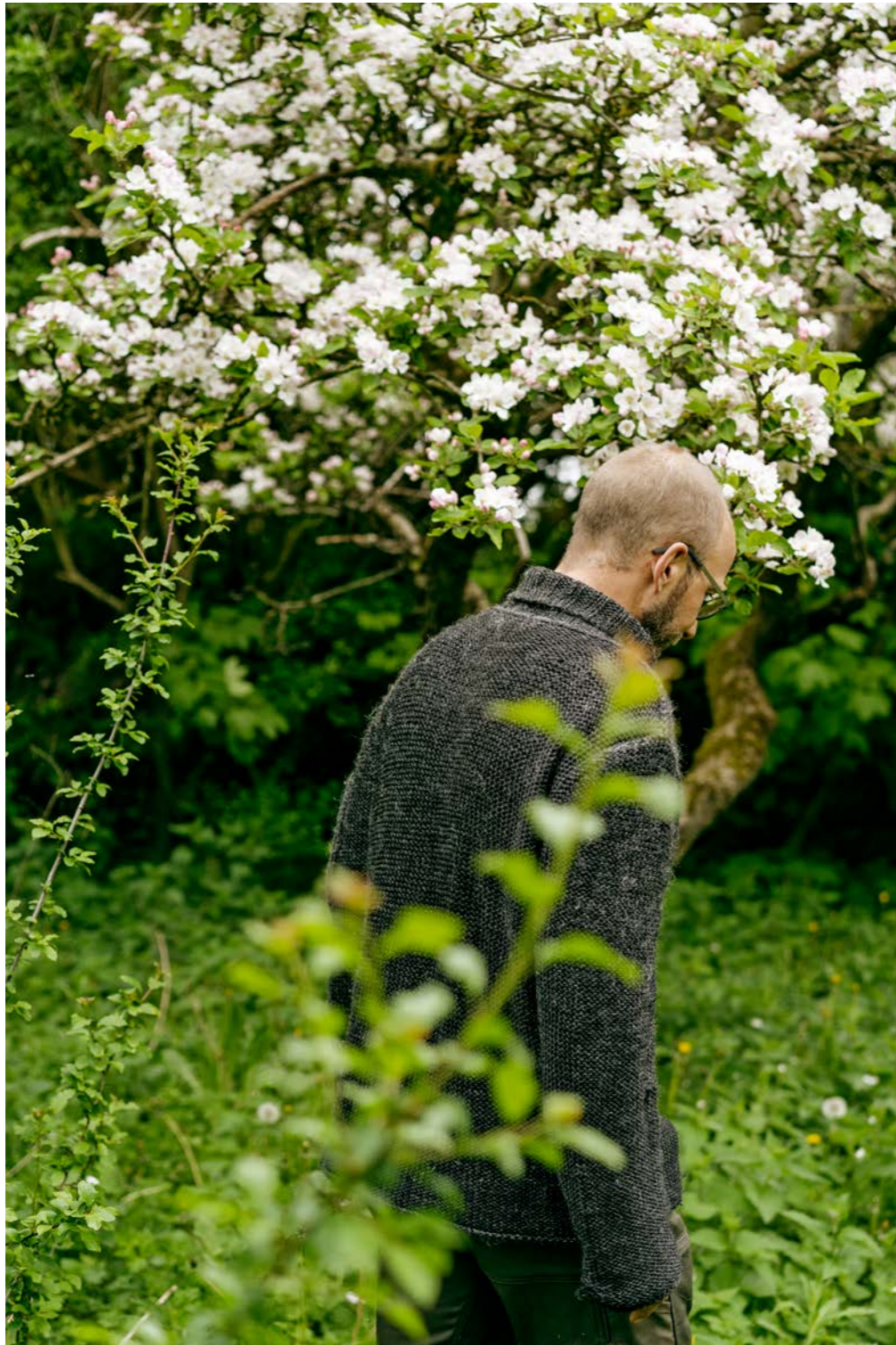
hvis det er dét, man vil. Alle spytter ind med de kompetencer, de har, og der er altid gode chancer for, at man kan finde noget viden lokalt – om du så skal bygge eller bage. Jeg plejer at sige, at jeg har aldrig lavet noget alene.

Der har altid været en ånd i Thise om, at man får ting til at ske. For eksempel er der kajak hver tirsdag i sommerhalvåret, og bagefter kommer man tilbage og tænder op i grillen og spiser sammen, familier, unge og gamle. Nogle kommer også bare for at spise, og har man gæster, så tager man dem med. Det er vanvittigt hyggeligt. Vi har også bygget et orangei oppe i byen, hvor de ældre mødes til petanque hver torsdag og griller. Har man børn på skolen, så mødes man til forældre- og arbejdsdage. Der er sådan nogle faste mødepunkter igennem året.

Når der flytter nye folk til byen, møder borgerforeningen op med en kurv, og vi sørger for, at de bliver inviteret med det første år til forårsfester, og hvad der ellers sker. Tilflyttere bliver faktisk også parret med en familie eller en kontaktperson, som de kan ringe til, hvis de har brug for hjælp eller har spørgsmål. Altså, så får man lige sådan en indflyvning i, hvad man gør, hvis man f.eks. vil dyrke idræt, hvis man vil ride på rideskole, eller hvis man skal leje forsamlingshuset. Velkommen til byen!

Man mødes i forsamlingshuset, og man mødes ved købmanden og på skolen, og så er det jo nemmere at overskue de 240 mennesker, der bor i Thise, end de der 1 million mennesker, der bor i København.

Så det er med i huslejen, at man bliver kendt. Folk ved, hvem man er, igennem hvad man laver, hvad man køber, hvor man er, og hvad man har gang i. Det kan ikke undgås, at folk følger med. Men det kan jeg godt lide. Herude bliver man jo livsvidner for hinanden. Jeg ser ikke, at der kan komme en småborgerlighed, eller at folk holder øje med hinanden over hækken og sådan noget – tværtom. Jeg tror, det giver en større forståelse og tolerance, at man ved mere om hinanden. Også fordi folk er så forskellige herude. Det er noget af det, jeg godt kan lide ved at være ude i mindre områder: at biodiversiteten er stor, også blandt mennesker. Det er ikke bare den samme DJØF-klub.

Hvis man har en skabertrang i sig, så er det også fedt at bo herude. Fordi skal der ske noget, så bliver man selv nødt til at tage initiativet; du kan ikke bare møde op. Du skal være med til at gøre rent bagefter eller sørge for, at der er trænerne. Man skal ikke forvente, at der kommer nogen udefra og redder én.

Men der er jo heller ikke noget bedre end udfordringer udefra; så rykker man endnu mere sammen i bussen. Det er som enhver anden stamme, at man står sammen. Der bliver ved med at være udfordringer udefra, men vi prøver så vidt muligt at mødes med glæde. For man kan jo gå fra problem til problem, men min indstilling er, at det er bedre at gå fra lysplet til lysplet og så vise de gode eksempler og samles om dét. Vi er for eksempel syv familier, der lige er gået sammen om at købe en gammel firlænget gård nede på havnen, ved siden

af brænderiet, som så skal laves om til boliger. Vi vil så prøve at komme med et bud på en ny, moderne beboelse.

Hvis man planter et træ, så tror man på fremtiden. Man får en glæde ved at skabe noget sammen. Og det er lige meget, om man sætter gang i en ny aktivitet i forsamlingshuset, eller man bygger noget foreningskultur op, eller man bygger til skolen, eller hvad man nu gør. Så tror man på, at det her sted, det overlever, og det bliver noget for fremtiden.

Makværket

Beliggenhed: Teglværksvej 30, 4420 Regstrup
Projektperiode: 2012-2013
Støtte fra Realdania: 1 mio. kr.
Website: makvaerket.org

Foreningen bag mødestedet Makværket har pustet nyt liv i det nedlagte Knabstrup Teglværk og har skabt et lokalt samlingssted for kulturaktiviteter.

Knabstrup Teglværk blev anlagt i 1853 og havde i sin storhedstid over 300 ansatte. Efter nogle økonomisk trængte år overtog kunstneren Bjørn Wiinblad i 1977 fabrikken, som de næste ti år primært producerede Wiinblad-design. Herefter lå teglværket tomt i 25 år, indtil en flok ihærdige unge mennesker fik øje på dets potentiale, historie og betydning for området.

Multisal til kunstneriske udfoldelser

Visionen med teglværket var at genetablere fabrikken som samlingspunkt

for Knabstrup og omegn gennem kulturelle aktiviteter – og med respekt for det historiske bygningsværk og miljø. Derfor har foreningen haft fokus på brug af genbrugsmaterialer og økologi i omdannelsen.

Den nye multisal i teglværkets bygninger giver bedre fysiske rammer for foreningens aktiviteter, som bl.a. tæller dans og teater. Derudover er der blevet etableret et fællesrum i den tidligere kantine, der også bruges som biograf.

Foreningen inviterer jævnligt lokalsamfundet og andre interesserede indenfor til fællescafé og forskellige former for kreativ udfoldelse.

Bovbjerg Fyr

Fotograf: Cathrine Koppel

Beliggenhed: Fyrvej 27, 7620 Lemvig
Projektperiode: 2012-2014
Støtte fra Realdania: 4,28 mio. kr.
Website: bovbjergfyr.dk

Det gamle fyr på kanten af Vesterhavet står styrket som mødested og kulturtårn for frivillige og besøgende.

Det 26 meter høje fyrtårn ved Bovbjerg Klint indgår i en kæde af vestjyske fyr, som tidligere angav kursen for skibe, der skulle fra Nordsøen og ind gennem Kattegat. Selve fyrtårnet er opført i 1877 og er et godt eksempel på periodens gedigne bygningskunst. I dag er det frivillige kræfter, der driver Bovbjerg Fyr som mødested og kulturtårn.

Stærkere attraktion

Trange rammer satte i lang tid grænser for ildsjæle og aktiviteter i Bovbjerg Fyr.

I dag har en ombygning af de fysiske rammer styrket fyret som lokalt mødested med flere besøgende og en mere bæredygtig drift.

Fyret er gjort tilgængeligt og mere attraktivt for både nye besøgende og de mange frivillige. Et nyt køkken, flere toiletter, en café, elevator, depot og et stort udstillingsrum skaber nu endnu bedre muligheder for at servicere de godt 40.000 gæster, der hvert år lægger vejen forbi.

Fyret fungerer også som eksponent for lokal kultur, fødevarer, produkter og kunst.

Lønstrup Biograf

Fotograf: Claus Bjørn Larsen

Beliggenhed: Strandvejen 100, 9800 Hjørring
Projektperiode: 2013-2014
Støtte fra Realdania: 500.000 kr.
Website: lonstrupcafe-bio.dk

Biografen i Lønstrup, der fungerer som kulturhus, er drevet af lokale ildsjæle. Huset har en vigtig funktion i lokalsamfundet som stedet, hvor tilflyttere bydes velkommen.

I den populære nordjyske badeby Lønstrup ligger den historiske Lønstrup Gl. Biograf fra 1918, der i dag fungerer som kulturhus. Biografen ejes af 80 lokale anpartshavere, der sammen med bestyrelsen udgør den frivillige arbejdskraft i drift og udvikling af kulturhuset. Huset er et naturligt mødested for både borgere og turister i byen.

Sæsonbevidst kulturhus

Lønstrup Gl. Biograf ligger midt på Lønstrups hovedgade og har åbent

hele året. Som en løsning på sæsonudfordringen drives stedet som kommerciel café om sommeren, hvor Lønstrup er besøgsmaal for mange turister, mens biografen om vinteren drives som kulturhus for de lokale borgere og foreninger.

Biografen er blevet det samlingspunkt, hvor man som tilflytter kan involvere sig i Lønstrups liv. Det er en vigtig funktion i et lille samfund som Lønstrup, hvor man gerne byder nye beboere velkommen.

Projektet bygger dermed videre på Lønstrups positive udvikling som et dynamisk, kulturelt og fællesskabsorienteret lokalsamfund.

Bindeballe Købmandsgård

Beliggenhed:	Bindeballevej 100, 7183 Randbøl
Projektperiode:	2013
Støtte fra Realdania:	1,4 mio. kr.
Website:	bindeballekoebmandsgaard.dk

Danmarks ældste igangværende købmandsgård er samtidig landets største købmandsmuseum.

Den gamle købmandsgård i Bindeballe, mellem Billund og Vejle, har været i uafbrudt drift i de originale bygninger i 115 år. I dag huser de oprindelige lokaler også et købmandsmuseum med mere end 5.000 varer.

De blå forklæder

Foreningen den Selvejende Institution Bindeballe Købmandsgård ejer Købmandsgården, som de fik foræret i 2003. Foreningen består af frivillige ildsjæle, der driver den levende museumsbutik.

I butikken sælges spegesild, klipfisk og byggryn i løs vægt. Til at hjælpe i butikken har den selvejende institution

hyret 'de blå forklæder': tidligere købmænd, som alle har rundet de 60 år, og som nyder at holde deres færdigheder ved lige som frivillige i den gamle købmandsgård. De kan fortælle besøgende om købmandsfaget i gamle dage – samt naturligvis om Bindeballe Købmandsgård og dens samlinger af købmandsvarer fra de seneste godt 100 år.

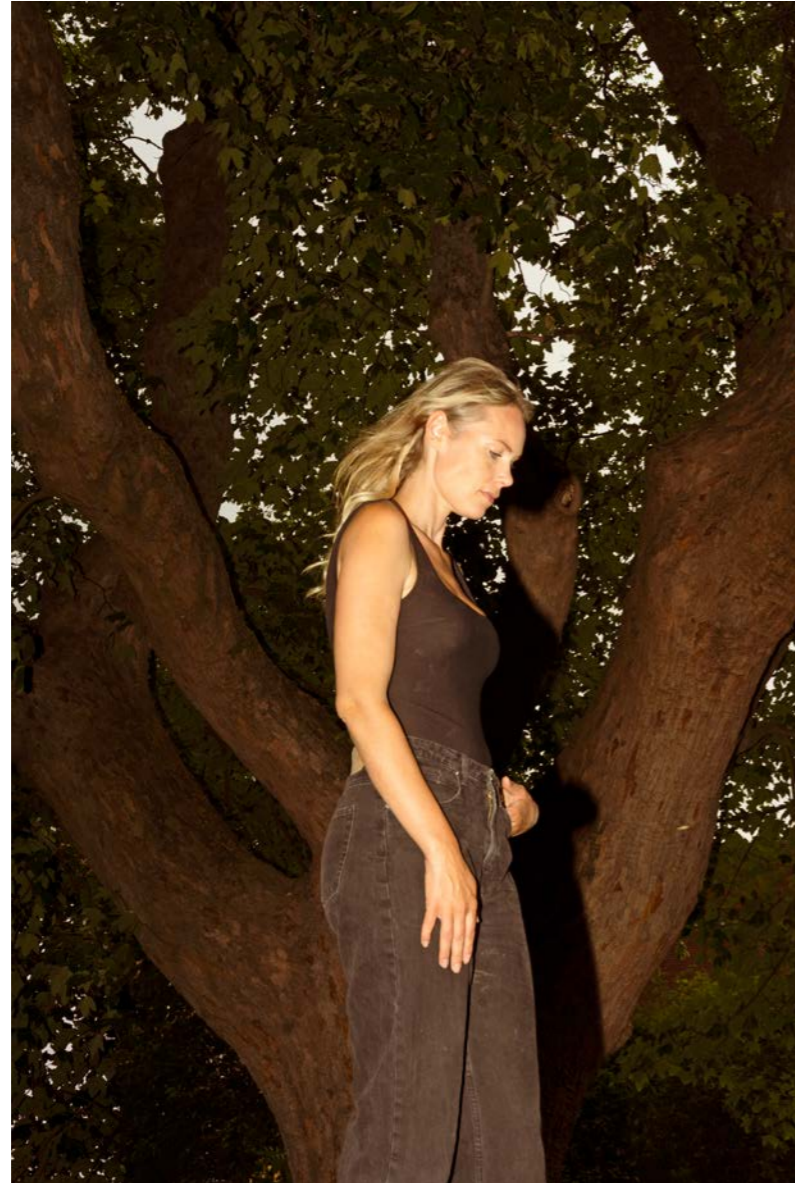
Gårdens isolering var tidligere så dårlig, at det var svært at opholde sig indenfor om vinteren, hvilket var til stor gene for både gæster og personale. Derfor fik ildsjælene støtte til et projekt, hvor hovedhuset blev nænsomt og respektfuldt istandsat med blandt andet nyt tag og nye kviste.

I dag modtager Bindeballe Købmandsgård ca. 80.000-100.000 årlige gæster.

Romanen beskriver en families historie gennem tre generationer og tager sit udgangspunkt en sommerdag ved Svinkløv i Nordvestjylland. Romanen handler i høj grad om de steder, der bliver vores hjem, om de landskaber vi formes af og forankres i, men som vi også nogle gange må forlade – for at gøre os fri af noget, vi måske ikke helt ved, hvad er.

Hør bølgerne, hør kornet

Uddrag af romanen 'Alt dette kunne du få'

Forlaget Gladiator 2021

Josefine Klougart

Solen falder i lange bånd ind mellem træerne. En hugorm ligger stille i det allerede lune sand. Det bliver en varm dag. Her i billedet, hvor vi først ser dem, er de to søstre på ferie med deres forældre ved Vesterhavet. Sara den yngste, Barbara den ældste.

Huset ligger i skovbrynet, hvor hvarren begynder — det af lyng og porse og sortbær overgroede violette fald, der strækker sig ned mod havet — Grønne Strand, Klim, Thorup Strand, hvor fiskerbådene om eftermiddagen bliver trukket op i sandet, som om aftenen og natten henligger med dybe furer efter skrogene.

Hele området bag sommerhuset på Gammelhvarrevej blev i 1946 opkøbt af en overlæge fra Grenå, han havde som ung afbrudt sine medicinstudier for at arbejde som frivillig i Nicaragua og vendte hjem som en erfaren kirurg, en af landets bedste, sagde man. Han havde en fast stilling på Grenå Sygehus og brugte en stor del af familiens formue på at opkøbe jorden et par kilometer inde i landet, sydøst for Svinklovene, flytte ind i et af de få eksisterende huse med sin familie og lade resten af hvarren frede. Barbaras familie låner huset af lægens datter — en kvinde med mand og fire børn, som pigerne kun kender som navnene, der er malet på krusene, og ved under frokosten at sidde tankeløst og betragte de få fotografier, der hænger på væggen over det blå spisebord. Barbara ønsker ikke at vide mere, hun vil hellere tænke på sommerhuset som deres eget, og det er sådan, de alle elsker det, som var det deres eget; men samtidig med hele den ømhed, der kommer af at vide, at der til enhver tid kunne komme nogen og med større ret kalde det deres.

Senere tænker Barbara: Alt udgår fra det sted, området mellem sommerhuset på Gammelhvarrevej og kysten — Grønne Strand og Svinklovene, Bulbjerg i horisonten. Fra Mols Bjerge selvfølgelig også; Fuglsø Vig, huset bag skrænten hjemme i Agri,

haven, både den oprindelige og stykket, de køber til, med stenbruddet og de mange stendiger, som de rejser, og marken også, som de lejer af dem på Groulegaard, alt det selvfølgelig, men måske lige så meget fra Svinkløv.

Man kan tegne en linje gennem landet fra Christianshavn, hvor Barbara bor som voksen, og til Bulbjerg, og linjen, vil man finde, går lige igennem Mols Bjerge, skærer også det sted nær Møllerup, hvor de fisker sild hvert forår, i kanalen nær færgelejet, og hvor de bagefter ligger i kedeldragter, på tæppet i en bleg sol for at drikke sort te og spise sild fra røgeovnen.

Alt udgår fra lyden af nåletræerne, der bevæger sig i vinden, grenene, der gnider mod hinanden, fra lugten af det maledede træværk, fra lyden af bølgerne, der brydes og bliver kastet ind over land, ikke i en taktfast rytme, men som en evig fjern susen, et sted i randen af ens bevidsthed, en lyd, man næsten ikke lægger mærke til, før sommeren er forbi, og som, man først da der bliver stille, forstår, at man vil savne.

Men nu er det sommer — blåbærrene er snart modne, de står mellem revlingebær og sortbær, spredt i lyngen, der blomstrer i de uger og giver hele området sin særlige askeviolet farve.

Bleggørne nåleformede blade og askeviolet blomster, denne ydmyge hedeplante, i blomstringen allerede vissen i sine farvetoner, som om den i sit inderste kender alt det, der skal ske, og foregriber det i sin ydre form.

De hvide får, pigerne ser dem fra huset, store lam også, forvoksede lam, næsten lige så store som fårene: Når de dier, er de så voldsomme, at de kunne vælte moderdyret, sådan en kraft lægger de i det, skubber og hakker til yveret for at få mælken til at løbe, lammene, der går ned på knæ for at nå. I lyngen driver fårene rundt, de ser dem fra terrassen; de ser grusvejen længere nede,

som en slange i den sandede jord; de lave bakker på strandengen mellem hvarren og havet; plantagen mod nord og længere sydpå Bulbjerg.

Det er stadig kun formiddag, klokken er ti, men det er allerede varmt, som de går der, Barbara forrest, Sara lidt bagefter. Støvet ligger og driver i solbælterne over grusvejen, de går gennem dem.

De kommer ud på det flade stykke, der strækker sig mellem klitplantagen og kysten, et lavland overgroet af lyng og marehalm, hvor sundet engang lå og forbandt Vesterhavet og Limfjorden. Lysebrune jerseykøer græsser mellem tuer af porse og lyng. Vimplen slår sig i vinden og får gården til at ligne en børnetegning.

Pigerne står på stranden, helt nede på det hårde sand. Saras hår, der bliver kastet rundt, vinden synes at komme alle steder fra. Barbara fejer det væk fra sit ansigt med underarmen; det er ikke, fordi det generer meget, alligevel sukker hun og siger *for pokker*, og Sara samler sit hår med begge hænder, holder det oppe over hovedet i en stor knold, så kan Barbara komme til at binde rebet om hendes mave.

Hun er grundig.

Det ligner hende ikke at bande, det er noget, hun prøver af, det ved de begge to, at hun ikke er hård nok til at bande, langt fra, men de ved også, at det er vigtigt, at hun gør det.

Hun drejer Sara, et greb om taljen, ser hende an fra alle sider, som når man skal rette på et højt lys i en stage. Hun sikrer sig, at rebet ikke er for løst, at det ikke kan give sig, hun trækker i det, et hårdt ryk, og Sara falder frem mod hende. *Sådan*.

Rebet giver sig ikke, det sidder helt tæt omkring taljen.

Er jeg klar nu, spørger Sara.

Mmm, mumler Barbara og begynder at binde den anden ende af rebet omkring livet på sig selv.

Så går de ud, hen over de små mørke sten, ud hvor de kan mærke sandet under fødderne. De kan ikke se bunden, havet er pisket til et koldt bleghvidt skum, der lukker sig omkring benene. Så bliver det pludseligt dybere, og Sara er i til livet.

Fødderne bliver valne, det stikker i læggene.

Barbara kan læse havet, hun kender revlerne og kan se på bølgenes bevægelser og linjer, hvor hestehullet er. Sådan nogenlunde hvor det er, og hun kan også mærke det nu; hvordan sandet forsvinder under fødderne. Det er så voldsomt, hun glemmer det fra gang til gang, hvordan suget ikke kun er *udad*, men også *nedad*. Det er, som om der åbner sig en lem under dem, og de falder.

De tager nogle skridt til, og så tæller Barbara ned fra tre og siger *nu*, hun behøver kun hviske det, og de giver efter og lader strømmen lægge sin store hånd omkring deres kroppe.

Hver gang rebet strammer om maven, bliver Barbara rolig.

Så nådigt rebet strammer om kroppen.

Der er øjeblikke, hvor hun ikke ville kunne sige, hvad der er op, og hvad der er ned, hvad der er overflade, og hvad der er havbund, og det er vidunderligt; når det hele er én stor brusende hvirvel, og hun er fanget inde i havets indre, hvor det buldrer afsted med kræfterne af hundrede heste, *udad* går det, *udad mod bølgerne*. *Hun forestiller sig strømmen som nogen, der vil have hende og tager, hvad der tilkommer ham*.

Så strammer rebet igen; og hun ligger spyttet ud et sted på den anden side af en anden revle; og det er, som om havet igen bliver blødt og uden anden vilje end bare den at være blågrønt og uroligt. Så ligger Barbara der og stiger og synker som en bøje i bølgerne, et sted lige uden for den yderste revle.

Hun træder vande, famler efter rebet om sin mave. Hun får fat og trækker til, men det er for let. Alt for let. Hun skifter arm, haler rebet

til sig, tag for tag, mens hun ser ned, kommer til at sluge vand.

Det er alt for let.

Og da rebet ikke er længere, er Sara der stadig ikke. Bølgerne er bjerge, der stiger og synker.

Rebenden er stiv, det blå nylon er brændt for ikke at trevle. Barbara undersøger rebenden med fingrene, de enkelte fibre og smeltede ender, som om Sara kunne findes derinde mellem nylontrådene.

Hør bølgerne

Hør kornet

De ligger på stranden og mærker vinden kaste et lag af fint sand ind over sig.

Barbara balancerer på bevidsthedens yderste, lidt fugtige rand, hvor hun så tit befinder sig. Til den ene side er varmen og Sara, til den anden side et uendeligt fald. Hun kan røre ved et koldt øde og trække hånden til sig igen.

Sara ved det sikkert allerede, hun ved det først af alle.

Barbara er meget længere væk end de tyve, tredive centimeter, der er mellem de to håndklæder.

Barbara vil række ud og tage Saras hånd, men det er ikke nødvendigt, hun trækker bare vejret, og det er på en måde det samme.

Da de svinger op ad stien til sommerhuset, bliver Barbara i tvivl om, hvorvidt Sara kunne finde på at sige noget til mor og far.

Der skete jo ikke noget, siger Barbara og ser på sin søster med et blik, der ikke viger.

Sara ryster på hovedet. *Nej.* Noget i tonen får det til at lyde som et spørgsmål, ligesom noget i tonen fik det, Barbara sagde, til at lyde som en ordre.

Barbara tager Saras hånd, og de går det sidste stykke ind gennem plantagen sådan. Det er, som om Barbara kan overføre noget af sin sejhed og noget af sin tavshed til Sara på den måde; men så

bliver Barbara overrasket, for det er, som om der strømmer noget den anden vej, og Barbara kan næsten ikke holde gråden tilbage, da de ser huset og bilen, der holder på græsset ude foran, den åbne dør med perleforhænget, der hænger ned fra dørkarmen.

Længe efter synes Barbara, hun kan mærke Saras hånd i sin; hun sidder på værelset og holder hånden frem foran sig, men der er intet at se.

En enkelt myg svirrer et sted i værelset. Lyden vibrerer i Barbaras bryst, i næsefløjene og ved mundvigene, der er en gråd presset sammen i den lyd.

En flue, der svirrer og flyver ind mod ruden igen og igen.

Pigerne, der strækker benene op ad væggen. Hårene på deres underben er gyldne. Når solen falder ind gennem vinduet i gavlen og rammer dem, skinner de.

Sara tæller Barbaras blå mærker, 42 i alt.

Hvor har du det der fra?

Det kan jeg ikke huske, svarer Barbara.

Barbara er stolt over de mærker, hun synes, de er adlende, et bevis på, at hun ikke er noget sødmælksbarn.

*

Sonja går hjemme med pigerne — hun passer dem, og hun passer hus og ordner også løn og regnskab og vasker kitler, alt det arbejde, der kan flyttes ud af klinikken, får hun gjort så diskret, at pigerne næsten ikke mærker det. Hver dag er de sammen i haven eller i

bakkerne, de arbejder i køkkenhaven eller ligger på fliserne og tegner med kridt. Der hænger en plakat med fugle i køkkenet, Barbara ved, hvordan stæren lyder, og hun kan synge den med stæren, den børnesang, hvor foråret oprulles, fugl for fugl — men baglæns, den sortblå svale, og inden den storken, inden storken sneppen, inden sneppen stæren, inden stæren viben, inden viben vintergækken, der kommer på Guds befaling. Sonja er kristen, men ikke som mormor. Mormor, der til sin død var overbevist om, at hun engang skulle genforenes med sin Wilhelm i himmelen. Sonja ville ønske, hun kunne tro på den slags, men det kan hun ikke, og hun går ikke ind for, at man lyver for børn, så det er fra den dag, hun bliver mor, også umuligt at lyve for sig selv længere. Hun siger, hvis man holder noget hemmeligt for børn, så forestiller de sig blot noget andet og langt værre. Hvad der så kunne være værre end at ligge og blive ædt af mider og orme i jorden, formulde.

Hun er visionær, det er udlevelsen af et ideal om det frie liv tæt på naturen, hun har læst Émile af Jean-Jacques Rousseau på universitetet — det er den uindskrænkede udfoldelse, alt skal være en leg. Pigerne skal ikke i institution, men blive hjemme hos hende, hvor de kan gå i haven og opdage verden, vende en sten, betragte det pibende, krybende liv, der er, fare vild, det er et ideal for hende, man kan ikke gå en tur uden at fare vild; hun skrår ind over en mark og klatrer op ad en stejl skrænt i skoven ude bag Toggerbo, og når der er gået lidt tid, kalder hun ved at lægge hånden for munden og lave et indianerkald; men kun et enkelt, så er der stille igen, og de nærmer sig langsomt hinanden på den måde. Den mulighed, at man sætter sig bag en enebusk og forsvinder.

Sonja stiller et stort kamera op på stativ og filmer lange ubrudte sekvenser i haven, eller som den film med Sara, der som halvandetårig har fået fat i en spand med sæbespånvand. Filmen varer

en hel time og er holdt i en enkelt indstilling: et barn i en lysegul strikket undertrøje og stofble, som undersøger en sort murerspand fyldt med lunkent sæbespånvand. Ti minutter inde i filmen vælter spanden, og vandet løber ud over plankegulvet, der ligger og driver af sæbeskum. Og hun kravler igennem det, løfter skummet op på en flad hånd. Barnet er solbrunt, helt mørklødet at se. Dørene står åbne ud til haven, man kan høre fuglene og et ældre barn, der snakker med sig selv et sted derude.

De er med i det hele, pigerne, i alt hvad der foregår, er de med; når Sonja går tur i byen og snakker med de gamle eller er nede på en gård for at hente valset havre til fuglene. Alle elsker Sonja, mændene i særdeleshed, men ikke kun dem. Hun kan snakke med alle. Og i et kort øjeblik, som når man går forbi en gård og kaster et blik ind gennem porten til gårdspladsen, kan man få et glimt af, hvad det koster hende at være så meget for de andre. At hun er udmattet.

Hun står stille ude i brændeskuret i skyggen, og ansigtet er så åbent, det er, som om hun ser på noget, der befinder sig meget langt væk, og at dette noget egentlig er hende selv, som hun betragter med en upersonlig undren.

Erik ringer, og Sonja kan mærke, hvor meget hun savner ham. Hun siger ikke noget, ikke de første år, men det bygger sig op i hende. At de skulle være en familie, og nu er det hele blevet så opdelt, ham, der tager afsted tidligt om morgenen, hende, der er herhjemme med pigerne; nogle gange er det næsten, som om det ikke virkelig sker, det bliver uvirkeligt, fordi der ikke er nogen at dele det med. Da pigerne leger med en kattekillung, som de finder nede ved søen, når de redder den hjem, og de giver den mælk, og hun så om aftenen kan lægge den til pigernes øreflipper på skift, og den sutter, så de ligger på madrassen under skråvæggen og klukler. Eller kalvene, når de en formiddag er gået over i præstegårdsforpagterens

stald for at se de nye kalve, og pigerne rækker hænderne frem — den kraft, de kan sutte med, sådan en ru kalvetunge! Det er en halv glæde, når han ikke er der at dele det hele med. Men hun bider det i sig, der er også nok at se til, hun arbejder lige så hårdt som han. Og de er altid bagefter, uhjælpeligt bagefter. Huset er ved overtagelsen i '79 ved at falde fra hinanden. Og det er koldt, det er nogle hårde vintre de år, og Erik må en fredag aften gå hjem til huset i Agri helt nede fra Egens, fordi vejene er føyget til. Fem kilometer må han gå, gennem driverne med den sorte taske og øreklaphuen bundet om hagen. Han har rim i øjenbrynene, da han kommer ind i gangen og står, og Sonja ler, kan slet ikke stoppe med at le, selvom det irriterer Erik, det mærker hun jo nok; men hun synes, han ligner Omar Sharif i Doctor Zhivago, i scenen, hvor han kommer frem efter en uendelig vandring gennem den russiske vinter.

Om morgenen er der is på indersiden af ruderne, etagevask i køkkenet, aftørring foran brændeovnen.

Det er Sonja, der får det hele til at glide, det daglige ræs; og samtidig får hun etableret en ny frugthave oppe på toften, et drivhus, et krydderurtebed og fire får skal de have, pil at flette kurve af. Hun henter saftkogerer nede i krybekælderen, rabarbersaft, solbærsaft, klipper skærme af hyldeblomsterne, når det er den tid, oppe bagerst i haven, og snart står hyllden med blåsorte bær, og det er tidligt efterår, og hun får lavet hyldebærsuppe også, selvom det egentlig var droppet, så lykkes det alligevel. Pigerne er altid et sted i billedet, kravler rundt over skoene i bryggerset, sidder og leger i gruset ved siden af stigen eller på skødet af mormor, når hun kommer ud og bor nogle dage og hjælper til, går og mimrer og skubber pigerne på gyngerne og synger Dengang jeg drog afsted og får tårer i øjnene, fordi hun kommer til at tænke på de døde. Farmor viser sig aldrig. Og når hun endelig gør, er det for at spise

bløde boller til fødselsdag, hun kunne ikke drømme om at tage en støvsuger eller skifte en ble, det er utænkeligt, at man kunne bede hende om det.

*

Sonja og Barbara på fjerkræudstilling i Kolind en lørdag formiddag. Det er en enorm hal, række på række af bure med kaglende og galende høns og haner, forsagte landmænd i blå og skjorte. Nybarberede, nogle med et lille snip toiletpapir med tørt blod på kinden, der op ad formiddagen pilles af og afslører et lille blegrødt snit. Det er ikke som ved dyrskuerne ude på Gammel Estrup. Her er de også nybarberede, landmændene, men de er større. De ligner tyrene, de har brede rygge og synligt markerede muskler i nakken og ud over skuldrene; fjerkræavlerne har kvindehænder.

De står bag burene og er på en helt anden måde optaget af detaljer. Hanernes farver afslører mændene som pyntesyge. Sonja kender flere af avlerne, de lyser op, når hun kommer forbi. Lyser op og ser ned ad sig selv, de er generte som store skoledrenge i konfirmationsalderen, en form for velsignelse, når hun ser på dem. Sonja er en slags intervention, et indslag af et helt andet liv, der blæser ind gennem hallen.

Der er lotteri. Sonja giver ti kroner til lodder, og Barbara får en bakke med ti. Hun står i en blå bomuldsjole og trækker den lille røde gummiring af lodderne, en efter en, de fleste nitter, men så kommer der en enkelt en med et tal, 32 står der. Barbara kan slet ikke være i sin krop af forventning. Bare det er en fin høne! Og

hun forestiller sig, at hun skal køre hjem med den på skødet, gøre den tam, lære den at spise af hånden. Hun er helt sitrende af glæde. Men så går konen i kittel om til bagvæggen og åbner en dampende kummefryser, haler en frossen kylling op. Tillykke, så er det nok dig, der sørger for aftensmaden i aften, siger hun smilende. Lyden af kyllingen, der rammer bordet, et dumpt slag, som af en marksten eller en roe. Sonja smiler til Barbara, hun ved præcis, hvor slemt det er. Kom, siger hun, og så går hun hen til en af avlerne. Peter hedder han. Hun tager posen med kyllingen og svinger den ind i favnen på ham, se her, Peter, se, hvad Barbara har vundet! Og hun ler sin perlende latter, der altid afsluttes med et ahh på en udånding, og som begge døtre indimellem som voksne uforvarende kommer til at eftergøre hende — mon ikke du kan hjælpe os, siger hun, måske vi kunne bytte den til noget med noget mere ... liv i? Peter smiler og åbner posen, ser på kyllingen. Ja, den ser godt nok noget skravlet ud, siger han.

Peter finder en høne til Barbara. En Mille Fleur. De står og ser den i et udstillingsbur. Tusind blomster, betyder det, siger Sonja, da de bliver alene, mens Peter henter en kasse ude i bilen. Fjerene er plettede, brun og sort og hvid. Det er den smukkeste høne, Barbara i sit liv har set.

*

Klokkerne ringer, det er tirsdag formiddag, Henrik er død og skal begraves. De kommer kørende fra Knebel og Vrinnere.

Det er, som om hans død bliver overgangen til en ny tid, den er ikke et varsel om noget, der skal komme; den er det endelige bevis for, at en irreversibel bevægelse er sat i gang. Over nogle få år ændrer Agri sig, der kommer folk til, fra Århus, andre fra København. Gården sættes til salg, der har været et par og se på den, de planlægger at anlægge en vinmark, hvor fårene gik. Hvor fårene gik? En vinmark altså? De vil grave kælderens ud og åbne til kip. Til kip? Så loftshøjden bliver tre meter.

*

Hun kan ikke se dem. Den røde hoppe og plagene, der kommer løbende ned over bakken mod stalden, men hovslaget forplanter sig til hendes krop, op gennem rygsøjlen, skulderbladene, hælene, der synker ned gennem det lag af gamle frøstande og støv, der ligger over betonbunden nederst i krybben.

Plagene først, så den gamle hoppe, der bider dem væk og på plads. Så står de roligt ved hvert sit fodertrug og pruster ned i det, spiser grådigt af kornet; og hun ligger i høet og ser op under hoppens mule, den tunge underlæbe, hvorfra havren drysser ned over hendes ansigt; og så synes hun pludselig, at hun er kornet, en grågul havrekerne, der bliver knust og malet mellem hestens randede kindtænder, at hun er de nøgne aspertræer, at hun er den linje i horisonten, dagen har efterladt, en lysende valk, at det hele er hende.

Efter en rum tid går hun ud i aftenen. Hun løfter flager af is af hestens vandkar og går ned gennem haven. Det er først her, hun lægger mærke til stjernerne. Hun stopper op og står længe sådan,

med en tom spand i hver hånd og glaner — hun lægger hovedet bagover, kan mærke, mundhulen fyldes af kold luft; og et øjeblik synes hun, at hun mærker, hvordan jorden er en planet i rummet, at alting på trods af den tilsyneladende ro bevæger sig i vild fart. Og det er med den følelse vibrerende i kroppen, at hun går ned gennem haven, forbi hønsehuset, hvor hønsene sidder på deres pinde med lukkede øjne, ned forbi syrenhækken og salvien, der står med hårede bleggrå blade, og drivhuset, hvor to solcellelamper oplyser vinen med et koldt lys; hun går med den følelse af skala i kroppen, følelsen af, at hun hænger på en planet et sted i verdensrummet, og hun mærker så klart, hvordan hun og planeten og kapillærkasserne og vinen og hønsene på deres pinde og pindene selv og det gamle sold, der står lænet op ad skuret, og hestene og roserne og alt bevæger sig gennem rummet i baner, der markerer en form så storslået, at man, hvis man kunne betragte den i sin helhed, ville gå i stykker ved skønhedens monstrøse tyngde.

*

Vidste hun det altid, Sonja; at pigerne aldrig ville blive mere lykkelige, end de var dér, i barndommen — og var det, derfor hun på alle tænkelige måder forsøgte at strække den tid for dem, det ubekymrede liv. Vidste hun det, når hun om aftenen sad med Barbara og sænkede ansigtet og lod hagen støtte på toppen af hendes

hoved; forstod hun det på trods af sin egen barndoms skuffelser, eller netop på grund af dem, at den åbenhed, med hvilken pigerne i de år bevægede sig rundt i huset og i haven og i bakkerne, den blødhed, med hvilken de med hele deres bevidsthed og alle deres sanser bøjede sig mod hele den konkrete verdens dybde — en gul smørblomst i græsset, en sommerfuglelarve med sorte og brune og orange hår; vidste hun, at alle disse små glimt, erfaret så helt og rigt, markerede en form for tinde i deres liv, at de aldrig ville blive lykkeligere, end de var nu? At hun aldrig ville blive det.

Hun sad der ved brændeovnen, med fødderne oppe på aske-skuffen og Barbara på skødet, de sad og nød det, de kaldte mørkningen, og som Sonja holdt af at højtideligholde med en kop te og ild i brændeovnen, også selvom det ikke var strengt nødvendigt at fyre, i maj eller i slutningen af september. Og så så hun op for at dele det øjeblik med Erik, men opgav og sagde intet, for hun vidste ikke, hvad det var, hun skulle sige. Og hvis hun alligevel prøvede, ville det forsvinde, eller i værste fald ville han føle, at der var et usagt krav et sted i det, hun sagde, en beklagelse; og af skuffelse og for ligesom at sone dette uforsonlige og ubodeligt ensomme i hende bøjede hun ansigtet mod Barbaras hår og pressede sine læber, ganske forsigtigt, ned og åndede et par gange ind og ud gennem det tynde blonde hår, der voksede på hendes datters hoved, helt uden at kende sit eget held — tænk at vokse der, tænk at lægge sig over hendes ansigt, bevæge sig med hendes åndedræt på puden eller over hendes kind — der kunne, mente Sonja, ikke findes nogen større lykke — og sikke et spild, at sådan et simpelt hårstrå ikke kunne begribe sit eget held.

Værkfortegnelse

Digt s. 3

Det blæser

Marianne Larsen

PLUDELIG DETTE, Borgen 1985

© Allan Otte / VISDA

Vertikalt landskab – verdens nævle (cirkelformat), 2012

Akryl på plade, Ø 112,8 cm

Foto: Anders Sune Berg

L.A. Ring

Sommerdag ved Roskilde Fjord, 1900

Olie på lærred, 95,5 x 145,5 cm

Tilhører Randers Kunstmuseum

Foto: © Randers Kunstmuseum

© Gudrun Hasle / VISDA

Jeg vel gerne forsvene et øjeblik, 2023

Originallitografi, 50 x 69 cm

Foto: © Edition Copenhagen / Foto: Lars Gundersen

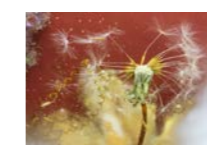

Ulrik Møller

Centrumpladsen i Vester Aaby, 2017

Olie på lærred, 190 x 240 cm

Foto: Ulrik Møller

© Studio ThinkingHand / VISDA

Landscape Portrait #9, 2019

Resin, naturpigment, blomster og svampe indsamlet i september 2019 in Haneul og Pyounghwa Park, Seoul, Sydkorea

Vægophængt, 53 x 39 cm

Detaljefoto af Studio ThinkingHand

Marianne Jørgensen
Elsker, elsker ikke, elsker..., 2013
Mark, græs, havetraktor
Størrelse på trapezium: ca. 7 m x 300 m x 400 m x 300 m
Foto: Marianne Jørgensen

Kåre Frang
Det bliver mørkt om natten, 2023
Vingetagsten af rødler, mørtel, spraymalet glasfiber
135 x 210 x 73 cm
Foto: Morten K. Jacobsen, Ringstedgalleriet

@ Ursula Reuter Christiansen / VISDA
Virgo, 2018
100 x 80 cm
Kobberslag, silika og rhinsten
Samling URC
Foto: Thomas Gunnar Bagge

Per Kirkeby
Leiser Wellenschlag Grün, 2005
Olie på lærred, 200 x 300 cm
Ny Carlsbergfondet
Placering: The Art Institute of Chicago
© Per Kirkeby Estate
Foto: Galleri Bo Bjerggaard

© Nicolai Howalt & Trine Søndergaard / VISDA
How to Hunt / Kromans Remise II, 2005
Archival pigment print,
200 x 160 cm
Venligst udlånt af kunstnerne og Martin Asbæk Gallery

© Tue Greenfort / VISDA
HUNGER, 2009
Courtesy Tue Greenfort, König Galerie og
Sky Pictures Luchtfotografie, Amsterdam

Fritz Syberg
Aftenleg i Svanninge Bakker, 1900
Olie på lærred, 174 x 230 cm
Tilhører Faaborg Museum
Foto: Anders Hoby / Faaborg Museum

© Lilibeth Cuenca Rasmussen / VISDA
Shaping Earth (At forme jord), 2018
1 tons lokalt ler
LER! Museum Jørn, 2018
Foto: Museum Jørn

© Lærke Lautau / VISDA
River Mouth, 2020
Akryl på lærred
80 x 100 cm
Foto: Jacob Friis-Holm Nielsen

© Arthur Köpcke / VISDA
Fill with own imagination, 1928-1977
Farvekridt, spritpen, pen og tusch
211 mm (h) x 297 mm (b) x 1 mm (d)
(monteringsmål), 210 mm (h) x 296 mm (b) (bladsmål)
Foto: SMK Foto/Jakob Skou-Hansen

Siska Katrine Jørgensen
Aksel, 2023
Svinefedt og korn
3,5 m x 1,6 m x 2 m
Foto: Morten K. Jacobsen, Ringstedgalleriet

Livskvalitet på landet
– mennesker, steder og fællesskaber

1. udgave, 2023
Bogen er udarbejdet af Realdania

Redaktion: Emilie Koefoed, Simon Harboe, Asger Støttrup Jensen
Korrektur: Marie Ulrich
Design og layout: Le bureau ApS
Fotos: Emma Line Sejersen medmindre andet er angivet

Tryk: Tarm Bogtryk
Trykt på: 120g Munken Kristall Rough, 130g Gallerie Art Silk
(indhold)
300g Wibalin DFC 401, Cotton White, Buchram (omslag)
Sat i Primo Serif og Italian Plate No2

Oplag: 3.000

ISBN: 978-87-93360-45-7

Advisory board på forskningsprojektet
'Livskvalitet i yderområder og landdistrikter':
Anders Hede
Anne Højer Petersen
Bent Greve
Ellen Højgaard Jensen
Henrik Mahncke
Janus Metz
Josefine Klougart
Mai-Britt Helle Jensen

Copyright Realdania, 2023. Alle rettigheder forbeholdes.
Kopiering fra denne bog må kun finde sted efter godkendelse
fra Realdania.

Realdania
Jarmers Plads 2
1550 København V
realdania.dk

En bog om livskvalitet på landet
med bidrag af

Henrik Lauridsen Lolle

Anna Emma Haudal

Josefine Klougart

Pia Heike Johansen

Jens Kaae Fisker

Jørgen Skouboe

Anne Tietjen

Gertrud Jørgensen

Caroline Hahn

Ebbe Lavsén

Bjarne Ibsen

Michael Fehsenfeld

Evald Bundgård Iversen

Søren Vester